

M.Z.MURTOZAYEV,
A.A.KUSHAKOV, T.A.ALIBOYEV

CHORVACHILIK VA PARRANDACHILIK ASOSLARI

«Fan va texnologiya» nashriyoti
TOSHKENT – 2012

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIIY VA
O'RTA MAXSUS TA'LIMI VAZIRLIGI**

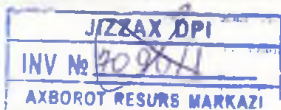
M.Z.MURTOZAYEV, A.A.KUSHAKOV, T.A.ALIBOYEV

**CHORVACHILIK VA PARRANDACHILIK
ASOSLARI**

*O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus Ta'limi Vazirligi tasdiqlagan
o'quv dasturlari asosida tayyorlangan*

Oliy va O'rta maxsus ta'limi vazirligi nashrga tavsiya etadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta maxsus ta'limi vazirligi qishloq xo'jalik
kasb-hunar kollejlari uchun darslik sifatida tavsiya qiladi

«Fan va texnologiya» nashriyoti
TOSHKENT – 2012

Ushbu darslik kasb ta'limining qishloq xo'jalik asosalari yo'nalishi bo'yicha kasb-hunar kollejlari mo'ljallangan. Qishloq xo'jaligi hayvonlarini parvarish qilish, ularni ko'paytirish va mahsuldorligini oshirish kabilarni o'rgatishga mo'ljallagan mavzularga tegishli dars materiallarini milliylik asosida mavjud darsliklardan, ensiklopediyalardan tarixiy va zamonaviy, ilmiy va uslubiy manbalardan foydalanib keltirishga harakat qilingan.

Ushbu darslik Jizzax viloyati pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, Jizzax viloyat hokimligi o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi boshqarmasi o'quv metodik ta'minlash bo'lim, Paxtakor tumani qishloq xo'jalik kasb-hunar kolleji, Jizzax tumani kasb-hunar kollejlari o'qituvchilari tomonidan ko'rib chiqilgan va bevosita kasb ta'limi o'qituvchilari va o'quvchilariga tavsiya qilinadi.

A.Qodiriy nomli Jizzax Davlat Pedagogika instituti ilmiy kengashda (2011 yil 29 dekabr, № 4) va Jizzax viloyat hokimligi kasb-hunar kollejlari boshqarmasi o'quv uslubiy kengashida (2012 yil 14.05 № 4) nashr etishga tavsiya qilingan.

TAQRIZCHILAR:

1. Jizzax Davlat Pedagogika instituti professori X.A.Turaqulov.
2. Jizzax Davlat Pedagogika instituti dosseti B.H.O'razov.
3. Jizzax viloyat hokimligi o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi boshqarmasi o'quv metodik ta'minlash bo'lim boshlig'i A.S.Tolipov.
4. Jizzax viloyat hokimligi o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi boshqarmasi bosh maslahatchi uslubchisi S.R. Alimqulov.
5. Transport va aloqa kasb-hunar kolleji o'qituvchisi SH.H.Hamrayev.
6. Paxtakor tumani qishloq xo'jalik kasb-hunar kolleji o'qituvchisi Z.N. Oltiboyev.
7. Jizzax tumani kasb-hunar kolleji o'qituvchisi M.X.Xudaynazarova.
8. Paxtakor tumani qishloq xo'jalik kasb-hunar kolleji o'qituvchisi B.B.O'narov.

O'zbekiston respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'limi vazirligi qishloq xo'jalik kasb-hunar kollejlari uchun darslik sifatida tavsiya qiladi

KIRISH

Kelajakda bo'lg'usi yosh avlodlarni bilim doirasi keng bo'lishi bilan birga, ular chuqur bilim egasi, yangi texnika va texnologiyaning barcha jarayonlarini to'g'ri boshqara oladigan darajada o'quv mahoratga ega bo'lishlari shart.

Yosh avlodga chorvachilikning barcha tarmoklarini jadal rivojlantirish, chorva mahsulotlarini ko'proq yetishtirish bilan birga, ularning sifatini yaxshilash va tamarxini arzonlashtirish, mustahkam yem-xashak bazasini yaratish, mollar tuyog'ini ko'paytirish, naslchilik ishlarini yaxshilash, chorvachilik tarmoqlarini ixtisoslashtirish, shuningdek, zamonaviy sutchilik fermalarini bunyod etish, mollarni go'shtga semirtirish ishlarini qisqa muddatlarda samarali olib borish, barcha chorvachilik fermalarida mahsulot ishlab chiqarish yo'nalishiga ko'ra olingan mahsulotlarni qayta ishlash va ilg'or mamlakatlar tajribalarini qo'llagan holda qadoqlash, saqlash va iste'molchilarga jo'natish ishlarini to'g'ri amalga oshirish kabilarni o'rgatishda milliylik asosidagi darsliklar muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu boisdan mualliflar qishloq xo'jaligini muhim tarmog'i bo'lgan barcha turdagi hayvon jonivorlarni parvarish qilish asoslari o'rgatishga mo'ljallangan darslikni oldingi chop qilingan darsliklarni mualliflarini (adabiyotlar ro'yxati keltirilgan) mulohazalarini inobatga olib, mavjud darsliklar, o'quv qo'llanmalar, tavsiyanomalar, tarixiy material va barcha turdagi ensiklopediyalardan foydalangan holda vazirlik tavsiya qilgan o'quv dasturi asosida tuzishga harakat qildilar.

Ushbu darslik Oliy va o'rta maxsus ta'limi Vazirlikning 2011 yil 11 maydagi 192-sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan va ro'yxatga olingan, Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tayyorlov yo'nalishlari bo'yicha muvofiqlashtiruvchi kengashning 2011 yil 29 martdagi 1-son majlis bayoni bilan ma'qullangan. Chorvachilik va parrandachilik asoslari fanining o'quv dasturi asosida tayyorlandi.

Darslikda umum o'rta ta'lim maktabi va kasb hunar kollejlari sharoitiga ko'ra tashkil qilinadigan mustaqil organishga ham ayrim mavzular taklif qilingan va unda kamchiliklar bo'lishi mumkin, shuni uchun ushbu tuzilgan darslikka nisbatan bildirilgan xolisona fikr mulohazalar uchun mualliflar oldindan minnatdorchilik bildirishadi.

BOB. I. CHORVACHILIK OMILLARI

I.1. CHORVACHILIKNING RIVOJLANISH DARAJASI VA ISTIQBOLI

Chorvachilik - qishloq xo'jaligining chorva mahsulotlarini yetishtirish maqsadida chorva mollarini urchitish bilan shug'ullanuvchi tarmog'i. Chorvachilik aholini ish hayvonlari (ot, ho'kiz, eshak, tuya, bug'u), oziq-ovqat mahsulotlari (sut-qatiq, go'sht, yog', tuxum va boshqa), yengil sanoatni xom ashyo (jun, teri, mo'yna va hokozo), qishloq xo'jaligini organik o'g'it (go'ng) bilan ta'minlaydi. Chorvachilik mahsulotlari va chiqindilaridan ayrim ozuqalar (yog'i olingan sut, go'sht-suyak uni, suyak uni va boshqalar), shuningdek, har xil dori-darmon preparatlari (shifobaxsh sivorotkalar, gormonal preparatlar va boshqa) olinadi.

Chorvachilikning taraqqiy etishi va mahsuldorligi dehqonchilikning rivojlanishi, yerdan intensiv foydalanish bilan chambarchas bog'liq. Chorvachilik tarmoqlari: qoramolchilik (sut, go'sht-sut va go'sht yetishtirish uchun boqiladigan qoramol), cho'chqachilik, qo'ychilik, echkichilik, yilqichilik, tuyachilik, parrandachilik, baliqchilik, asalarichilik, quyonchilik, darrandachilik (hayvonotchilik), bug'uchilik, eshakchilik, xachirchilik, itchilikdan iborat.

Chorvachilik tizimi - chorvachilik tarmog'ining yo'nalishini va chorva mollarini urchitish, boqish hamda asrash usullarini aks ettiruvchi tashkiliy, zootexnika va veterinariya tadbirlari majmuasi. Bu tadbirlar kam mehnat va mablag' sarflab, ko'p mahsulot yetishtirishga qaratilgan. Chorvachilik sistemasi mahalliy tabiiy-iqtisodiy sharoit va xo'jalikning ishlab chiqarish resurslariga qarab shakllanadi.

Chorvachilik tizimida: chorvachilikning tovar mahsulot strukturasi (jun, tuxum va boshqa) bilan izohlanadigan ayrim tarmoqlarini rivojlantirish; mehnat unumdorligi va rentabellik; chorvachilik tarmoqlarini rivojlantirish talablariga javob beradigan va iqtisodiy jihatdan qulay qoramol zotlari; naslchilik ishlari uslublari; qoramol tuyog'i zichligi (100 ga yerga to'g'ri keladigan qoramol soni), chorvachilikning poda strukturasi va podani to'ldirish usullari, sigirlardan foydalanish muddatlari hamda jadalligi va boshqa omillar ishlab chiqarish ko'rsatkichlari bilan izohlovchi intensivlik darajasi; yem-xashak yetishtirish sistemasi; mol boqish turi; mol asrash usullari; ishlab chiqarish vositalarini tuzish, chorvachilikda ishlab chiqarish jarayonlarini mexanizatsiyalash darajasi, mashinalar sistemasi, chorvachilik binolarini qurish va uskunalash turi; chorvachilikda sanitariya hamda veterinariya xizmatini tashkil etish kabi masalalar hal qilinadi.

Chorva mollarini asrash usuliga qarab, qo'yidagi chorvachilik tizimlari mavjud:

Yaylovlarda mol boqish tizimi - qadimiy mol boqish usuli tabiiy yaylovlardan foydalanishga asoslangan. Yaylovda mol boqish sistemasining eng qadimgi va tarqoq usuli **ko'chmanchi chorvachilik**dir, bunda ozuqa qidirib, mol butun yil davomida uzoq masofalarga haydab yurilgan. Jamiyat ishlab chiqaruvchi kuchlari va dehqonchilik madaniyati rivojlanib borgan sari ko'chmanchi chorvachilik o'rmini yaylovda haydab boqish tizimi ola boshladi, bunda mol

maysumiy yaylovlarga haydab boqiladi, ammo, qishki noqulay ob-havoni va yozgi quv'oqchilikni hisobga olib, qishlov joylarida yem-xashak jamg'arib qo'yiladi.

Yaylov-og'ixonada mol boqish tizimi - yaylovda mol boqish sistemasi o'ming samarali usul sifatida kirib kelgan, bunda qoramol yilning ko'p qismida yaylovda, qishda esa molxonada boqiladi.

Og'ixona-yaylovda mol boqish tizimi - qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi samarali (intensifikasiya qilingan), mustahkam yem-xashak bazasi yaratilgan sharoitda qo'llaniladi. Tabiiy yaylovdan tashqari, ekma yaylovlar ham barpo etiladi, yem-xashak ekinlari ekiladi va pichan, kuchli, sershira hamda ko'kat ozuqalar tayyorlanadi. O'simliklarning o'suv davrida tabiiy va ekma yaylovlarda mol boqiladi, ayrim davrlarda molga o'rib olingan o't berib turiladi, yilning qolgan vaqtida esa mollar molxonada boqiladi.

Og'ixonada mol boqish tizimi - qishloq xo'jaligini intensifikatsiyalash yo'lida qo'yilgan keyingi qadamni ifodalaydi. Bu sistema tabiiy va ko'p yillik ekma yaylovlari bo'lmagan, chorvachiligi juda rivojlangan hududlarda qo'llaniladi. Bunda mol faqat og'ixonada asraladi, lekin vaqt-vaqti bilan ochiq havoga chiqarib turiladi. Butun yil mobaynida og'ixonada mol asrash hayvonlar organizmiga zararli ta'sir ko'rsatishining oldini olish maqsadida yozgi og'ixonalarda mol boqish sistemasi keng qo'llaniladigan bo'ldi, bunda mol yoz davrida maxsus yozgi binolarda asraladi. Og'ixonalarda ham, yozg'i binolarda ham mol bog'lab va hoshvoqsiz (bog'lamay) boqilishi mumkin.

O'zbekistonda qoramolchilik uchta alohida hududga ajratiladi.

Birinci hudud - sof sutchilik hududi, bunga obikor dehqonchilik bilan shug'ullanadigan va shaharlar atrofidagi xo'jaliklar kiradi.

Ikkinchi hudud - sut-go'sht yetishtirish hududi, bunga obikor va lalmikor yerlar hamda tabiiy ozuqa bazasi bo'lgan cho'llar kiradi.

Uchinchi hudud - ixtisoslashtirilgan go'shtdor qoramolchilik hududi, bunga tabiiy yaylovlari bo'lgan va, asosan, chorvachilik bilan shug'ullanadigan xo'jaliklar kiradi.

Qoramolchilikni ixtisoslashtirish va konsentratsiyalash asosida sutchilik hamda go'shtchilik komplekslari, har bir hududda zotdor mollarni ko'paytirib tarqatuvchi naslchilik zavodlari va fermalari tashkil etilgan.

Qo'ychilik tizimi - go'sht-yog', go'sht-jun va qorako'l yetishtirish sistemalariga bo'linadi. Qo'ylar hamma vaqt yaylovlarda boqiladi. Qishlov joylarida sun'iy qochirish, jun qirgish, cho'miltirish punktlari bor. Qorako'l qo'ylari qumlik va yarim cho'l yaylovlarda boqiladi.

Parrandachilik tizimi - ixtisoslashtirish va konsentratsiyalash asosida ko'plab tuxum va go'sht yetishtirishga qaratilgan.

Cho'chqachilik tizimi - mahsulдор naslli va duragay cho'chqalar yetishtirish, cho'chqa go'shtini ko'paytirish va uning tannarxini kamaytirishga qaratilgan.

Chorvachilik fermasi - qishloq xo'jaligining chorva mollarini urchitish va chorvachilik mahsulotlari yetishtirish bilan shug'ullanadigan tarmog'i. Qoramolchilik, yilqichilik, qo'ychilik, cho'chqachilik va parrandachilik fermalari bo'ladi. Chorvachilik fermalari aholi yashaydigan joylardan chetroqda - yem-

xashak ekinlari ekiladigan maydonlarga yaqin joylarga quriladi. Chorvachilik fermalari hududida chorvachilik binolari kompleksi, qo'shimcha ishlar uchun mo'ljallangan bino va imoratlar, injenerlik-texnika inshootlari, yo'l va kommunikasiyalar bo'ladi. Binolarning qurilish xarakteri chorvachilik fermalarining katta-kichikligiga va chorva mollarining muayyan tur hamda guruhlarini asrash xususiyatlariga bog'liq. Masalan, yirik sutchilik fermasida: sigirxonalar, sut sog'ish bloki, sun'iy urug'lantirish punkti, sigirlar tug'adigan va buzoqxona - profilaktoriy, yem-xashak tayyorlash bo'limlari, silos va sena minoralari yoki transheyalari, yem-xashak saqlanadigan bino va ma'muriy-maishiy binolar va boshqalar bo'ladi.

Respublikamizning barcha viloyatlarida fermer xo'jaliklarida chorvachilikni barcha tarmoqlarini jadal rivojlantirish va uning iqtisodiy samaradorligini yuksaltirish uchun kuplab muhim tadbirlarni amalga oshirmoqdalar. Jumladan, chorvachilik fermalarini yanada kengaytirish, naslchilik ishlarini yanada takomillashtirib xayvonlar zotini yaxshilash, bu tarmoqda progressiv, hozirgi zamon texnologiyasini va ilg'orlar tajribasini keng joriy etish, yem-xashak bazasi barqarorligini oshirish va yanada mustahkamlash, orir qul mehnati jarayonlarining mexanizasiyalashtirish darajasini oshirish, chorvachilik bo'yicha uz malakalarini tobora oshirish kabi masalalar muhim ahamiyat kasb etadi,

Bu borada chorvachilikning muhim, salmoqli va yetakchi tarmog'i hisoblangan qoramolchilikni jadal rivojlantirish va bu sohadagi barcha omillardan samarali foydalanish, xalqimiz uchun kup, sifatli va arzon go'sht va sut mahsulotlarini yetishtirib berish barcha fermerlarni diqqat markazida turibdi. Respublikamizdagi kuplab fermer xo'jaliklarida kup va sifatli sut yetishtirish ishlar hozirda muhim bo'lgani uchun qo'yidagi ishlarni kechiktirmay amalga oshirish kerak bo'ladi.

Yem-xashak bazasining barkamolligi va mustahkam bo'lishiga qishloq xo'jalik hayvonlarini to'yimli, shirali, sersuv va servitamin oziqlar bilan yil davomida bir me'yorda ta'min etishga erishish lozim.

Yem va don oziqlarning, shuningdek, kunjara, kukun kunjara, shulxa va boshqa turli xil sanoat chiqtlari, mineral moddalar; hamda barcha turdagi hayvon dorilar bilan ta'minlash zarur bo'ladi.

Barcha chorva tarmoqlaridagi og'ir qul mehnat ishlarini va barcha texnologik jarayonlarni har tomonlama tula mexanizasiyalashtirish ishlarini amalga tulig oshirish kerak.

Chorva mollari naslini yaxshilash, zot sifatini yuksaltirish, sigirlarning qisir qolishiga barham berish, buzoqlarni boqish va parvarishlash talab darajasidagi sermahsul, cog'lom va baquvvat sigir va nasl buqalar yetishtirish borasida fan yangiliklari va ilg'orlar tajribasidan yetarli darajada foydalanish zarur bo'ladi.

Talab darajasidagi zamonaviy molxonalar va parrandaxonalar bilan kam-chiqim, yengil, ulka sharoitiga mos va arzon zamonaviy chorva binolarini qurish hisobiga tamirlash hamda mavjudlaridan unumli foydalanish, ishlarini ishlarini amalga oshirish kerak bo'ladi.

Qishloq xo'jalik hayvon fermalari xodimlarining yil davomida uzluksiz, kechayu-kunduz bajaradigan nihoyat og'ip, sermashaqat, mas'uliyatli va shu bilan

birinchi savobli mehnatlariga ko'ra ularni e'zozlash ishlarini tashkil qilish kerak bo'ladi.

Ushbu bayon etilgan asosiy hal etilishi kerak bo'lgan muammolarni hal etimdan turib, barcha jamoa xo'jaliklarida, ayniqsa sut qoramolchiligida keskin birlashtirib qilib bo'lmaydi.

Hayvonlarni jadal usulda gushga semirtirish ishlari ham har bir molboqar va chorvadorning diqqat markazida bo'lmog'i lozim. Buning uchun go'shtga semirtirish uchun ajratilgan hayvonlardan yoshi, jinsi, oriqlik-semizligi, vazni va fiziologik holatiga ko'ra maxsus guruhlar tashkil etilib, ularni yetarli miqdorda to'yimli yem-xashak bilan uzluksiz ta'min etish lozim.

Bundan tashqari, hayvonlarni talab etilgan rasion asosida boqib ulardan har sutkada 900-1000 g vazn olinishiga erishib, yetishtirilayotgan go'shtning tannarxi nihoyatda qimmatlashib, uning sifati pasayishiga yo'l qo'ymaslik kerak.

Respublikamiz viloyatlaridagi ayrim fermer xo'jaliklarida qo'ychilik va parrandachilikni rivojlantirish borasida muayyan ishlar qilinayotgan bo'lsa, hali bu sohalarida kup va sifatli mahsulot yetishtirish ishlari jiddiy olib borilmayapti. Binobarin, fermer xo'jaliklaridagi mavjud nuqsonlarni bartaraf qilish, iqtisodiy ko'rsatkichlarni yaxshilash borasida hali kup ijobiy ishlarni bajarish talab etiladi.

Xalqimizni chorvachilik mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojini tularoq qondirish uchun respublikamizda yetarli imkoniyatlar bor. Ilg'orlar tajribasi buni yaqqol ko'rsatib turibdi. Agar ana shu imkoniyatlardan ishning kuzini bilgan holda fahriyorlik bilan umumli foydalanilsa qo'yilgan maqsadga erishiladi.

Fermer xo'jaliklarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish borasida asosiy omillardan biri mehnat unumdorligini yuqori darajada bo'lishi hisoblanadi. Mehnat unumdorligi mahsulot ishlab chiqarish birligi hisobida sarflangan ishchi vaqti bilan belgilanadi.

Buzoqlarni boqishda mehnat unumdorligi I s semirtirishga sarflangan ishchi (vaqti) soati bilan hisoblanadi. I s go'sht yetishtirish yoki hayvonlarni semirtirishga qancha kam ishchi soati sarflangan bo'lsa, shuncha mehnat unumdorligi yuqori bo'ladi. Har bir tarmoqni jadal rivojlantirish, iqtisodiy darajasini oshirishda, mehnat unumdorligi va samaradorlik ko'rsatkichlari yuqori bo'lishida ishchi vaqtdan foydalanish va uni ishni kuzini bilgan holda sarflash eng muhim omillardan hisoblanadi. Mehnat unumdorligini oshirish borasida barcha mavjud rezervlardan umumli foydalanish har bir fermer xo'jaligining sharaflari burchi va muhim vazifasi hisoblanadi.

Buzoqlarni go'shtga boqishda ularning semirish darajasi qancha yuqori bo'lsa, mehnat unumdorligi shuncha yuqori bo'ladi va aksincha. Binobarin, buzoqlarni jadal usullar bilan go'shtga semirtirish mehnat unumdorligini yuqori darajada bo'lishini ta'minlaydi.

Fermer xo'jaliklarida mehnat unumdorligini oshirishda barcha jarayonlarni avtomatlashtirish va mexanizatsiyalashtirish muhim ahamiyatga ega. Bu borada molxonadan gung chiqarish, buzoqlarga sut berishni yarim avtomatik qurilmalar asosida bajarish, sochma yem oziqlarni tarqatuvchi mexanizmlardan umumli foydalanish mehnat unumdorligini oshirishda salmoqli urun tutadi. Bundan tashqari

buzoqlarni boqishda malakali xodimlardan foydalanish, fermada faqat bir teki-
vazn jihatidan barobar va teng yoshli buzoqlarni guruh holda boqilsa, mehnat
unumdorligi birmuncha yuqori bo'ladi.

Fermer xo'jaliklarida mexanizm, apparat, xona va uskunalardan umumiy
foydalanish, yem-xashakni tejimli usulda sarflash, uning to'yimlilikini va hazir
bo'lish xususiyatini oshirish, ishlab chiqarish samaradorligini va mehnat
unumdorligini kutarish, hamda xo'jalik iqtisodisini mustahkamlash va rentabelligini
oshirish imkonini beradi.

Har bir fermer xo'jaligi rentabelligini oshirish, mehnat unumdorligini
yuksaltirish va ishlab chiqariladigan mahsulot tannarxini arzonlantirishga
bog'liqdir. Binobarin, tannarxi arzon bo'lgan mahsulotni kuproq ishlab chiqarish
xo'jalikni serdaromad bo'lishida birdan-bir muhim omil hisoblanadi. Rentabellik
deganda olingan daromadning mahsulot tannarxiga bo'lgan nisbati tushuniladi va
foiz bilan belgilanadi. Tannarx esa har bir xo'jalik yoki fermani ishlab chiqarish
faoliyatini oydinlantiruvchi muhim ko'rsatkich hisoblanadi. Tannarxning to'g'ri
hisoblanishi birinchi galda xarajat va taqsim qilishga bog'liqdir. Mahsulot
tannarxiga turli xil xarajatlar kiradi va tannarxdagi bu xarajatlarning bir-biriga
bo'lgan nisbati tannarx strukturasi deyiladi. Mahsulotlar tannarxi strukturasi ham
tannarxning yuqori bo'lishida qaysi bir turdagi xarajatlarni kuproq ta'sir qilishi
ifodalanadi.

Hozirgi vaqtda xo'jaliklarni rentabellik darajasi asosan uch xil usulda
aniqlaniladi. Birinchisi, tovar mahsulotlari rentabelligini aniqlash uchun olingan sof
daromadni realizasiya qilingan (sotilgan) mahsulot tannarxi qiymatiga taqsimlash
yuli bilan hisoblanadi. Umuman, xo'jalikda yetishtiriladigan yalpi mahsulotning
rentabelligi sof daromadni shu yalpi mahsulot yetishtirishga sarflangan xarajatlar
summasiga taqsimlash usuli bilan ham hisoblash mumkin. Ikkinchisi xo'jaliklardagi
mavjud fondlarni xo'jalik ishlab chiqarishga ta'sirini aniqlash talab etilsa, unda sof
daromadni asosiy ishlab chiqarish va aylanma fondlarga taqsimlanadi. Uchinchisi,
xo'jalikdagi barcha fondlardan unumli va rasional foydalanishni taqozo etadigan va
barcha sarflarni qisqartirishni nazarda tutuvchi usul hisoblanadi.

Ishlab chiqarish rentabelligini oshirishda barcha mehnat jarayonlarini
kompleks mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirishning tutgan urni juda kattadir.
Ma'lumki, chorvachilik fermalarida bir vaqtning o'zida birnecha mahsulot olinadi.
Ular asosiy va qushimcha mahsulot sifatida belgilanadi. Masalan, buzoqlarni
boqishda ularning asosiy mahsuloti tirik vaznini ortib borishi hisoblansa, ularning
gungi qushimcha mahsuloti sifatida yuritiladi va u ham ma'lum darajada daromad
keltiradi. Umuman, har bir xo'jalikni boy, serdaromad va iqtisodiy jihatdan
baqaruvvat bo'lishi nihoyat foydalidir. Xo'jaliklar qulga kiritgan daromadni ishlab
chiqarishni kengaytirish, xizmatchilarning moddiy va ma'naviy tomonlariga,
obodonlashtirish ishlariga sarflashlari mumkin. Bunday tadbirlarni to'g'ri nazorat
qilish uchun fermer xo'jaligida hisob-kitob ishlari olib borilishi lozim.

Shunday qilib, har bir chorva fermeri, mahsulot ishlab chiqarishni to'g'ri yulga
qo'yishi, tannarxini kamaytirish, texnika yordamida yangi, jadal texnologiya
asosida ish olib borishi muvaffaqiyat omili hisoblanadi.

Nazorat savollari

1. Chorvachilik sohalari haqida ayting.
2. Chorva mollarini asrash usuliga qarab, qanday chorvachilik tizimlari mavjud?
3. Chorvachilik fermasi qanday tarmoq?
4. Chorvachilik fermer xo'jaliklarida mehnat unumdorligini qandau oshiriladi?

1.2. HAYVONLARNI BOQISH MAXSULDORLIGINIGA TASIR QILUVCHI OMILLAR

Chorva mollarining yaxshi o'sishi va ularning mahsuldorligini oshirishda tashqi muhit katta ta'sir qiladi.

Chorvachilikni rivojlantirishda iqlim, shu joyining o'ziga xos sharoitlari hal qiluvchi rol o'ynaydi. Iqlimning hayvonlarga ham, yem-xashak bazasiga ham ta'siri bo'ladi. Molxonalardagi havoning issiqligi, namlik darajasi, tarkibidagi gazlarning almashinuvi ham molxonaning yoritilish darajasi qishloq xo'jalik hayvonlariga ta'sir qiladi.

Harorat. Hayvonlar sovuqda qolsa, tanasidan issiqlik ajralishi kuchayadi, uning o'rnini to'ldirish uchun esa organizm ko'proq yem-xashak talab qiladi, bunday holda oziq modda yetishmasa mahsuldorligi kamayadi va sifati yomonlashadi. Shuningdek, hayvonlar sovuqda uzoq muddat qolib ketsa shamollaydi, kasallanadi va hatto nobud bo'ladi. Hayvonlarning teri ostidagi yog' qatlumi va terining qalin jun bilan qoplanishi tanadan issiqlikning tarqalishiga va organizmga sovuqning ta'sir etishiga yo'l qo'ymaydi, ammo haroratning normadan pasayishi ham hayvonga yomon ta'sir qiladi. Yosh hayvonlar katta yoshdagi hayvonlarga nisbatan sovuqqa chidamsiz bo'ladi.

Chorva mollariga yuqori harorat ham yomon ta'sir qiladi. Yuqori haroratda hayvonlar terlaydi, natijada hayvonda suv va energiya ko'p sarflanadi. Quyosh ostida qolgan mollarni oftob uradi va kasalga chalinadi.

Namlik. Chorva mollari boqiladigan xonalarda ma'lum miqdorda namlik bo'lishi kerak. Bu namlik haroratga va molxonadagi havoning almashinishiga bog'liq bo'ladi. Poldagi, suvdonlardagi va ho'l yem-xashakdagi namning bug'lanishi natijasida molxonada havoning namligi ortadi. Shuningdek, hayvonlar nafas chiqarganda va terlaganda ham ko'p miqdorda suv bug'lanadi. Masalan, 400-500 kg keladigan sigir bir sutkada 8-12 kg namlikni bug'lantirishi aniqlangan.

Molxonada namlikning ko'p bo'lishi ham, ortiqcha quruq bo'lishi ham hayvonlarga yomon ta'sir qiladi. Sovuq, nam havoda hayvonlar issiqlikni ko'p tarqatishi natijasida sovuq qotadi va shamollab kasal bo'ladi. Ayniqsa, sovuq nam havo yosh hayvonlar uchun ancha xavfli.

Juda issiq va nam havoda hayvonlardan namlik kam bug'lanadi, natijada tanadan issiqlik kam tarqaladi, shu sababli hayvonni issiqlik eltadi. Bunday sharoitda hayvonlarning ishtahasi yo'qoladi va mahsuldorligi kamayadi.

Issiqlik va havo namligini kamaytirish uchun molxonalarni shamollatib turish

muhim ahamiyatga ega. Molxonada namlikni kamaytirish uchun hayvon tagig quruq qipiq, mayda poxol va shu kabi to'shamalar solinadi. Bu to'shamalar namlikni kamaytirish bilan birga, go'ngning sifatini yaxshilaydi.

Molxona havosi haddan tashqari quruq bo'lsa, mollarning tomog'i qurib qoladi hamda chang ko'payib kasallanishiga sababchi bo'ladi.

Yorug'lik. Molxonaga yorug'lik yaxshi tushib turishi lozim. Yorug' xonalarda mollar yem-xashakni yaxshi topib yeydi. Yorug'lik tushib turadigan xonalarda parrandalar, otlar, qoramollar va cho'chqalar yaxshi rivojlanadi. Lekin molxonagi kechasi lampalar yoqib qo'yish mollarning yaxshi dam olishiga xalaqit beradi.

Molxonalarga qo'yiladigan talablar. Chorva mollari uchun mo'ljallangan fermalar shamol tomondan himoyalangan, yer osti suvlari chuqurligi 4 m dan kam bo'lmagan balandroq joyga qurilishi lozim. Shuningdek, molxonalar aholi yashaydigan binolardan kamida 500-1000 m narida, shamolga teskari va pastroq tomonda, temir yo'l va avtomobillar qatnaydigan katta yo'llardan 300 m uzoqda bo'lishi maqsadga muvofiq.

Molxonalarni qurishda issiqlikni kam o'tkazadigan materiallardan foydalanish lozim. Beton, yog'ochga qaraganda issiqlikni tez o'tkazadi. Shuning uchun molxonalar yog'ochdan qurilsa yaxshi bo'ladi. Yog'och issiqlikni kam o'tkazadi, lekin o'ziga nagl tortadi. Shuning uchun yog'ochdan qurilgan binolarning havosi nisbatan quruq va issiqroq bo'ladi, lekin yog'och tez chiriydi.

Beton chiriqmaydi, yonmaydi va chidamli bo'ladi. Shuning uchun molxonalarni yig'ma temir-betonli, ichi g'ovak plitalardan foydalanib qurish mumkin.

Molxonalarning poli pishiq, sovuq o'tkazmaydigan, tekis, hayvonlar tiyg'anib yiqilmasligi uchun bir oz g'adir-budur bo'lishi lozim. Deraza va eshiklari jips yopiladigan, mollarning chiqishi va kirishiga imkon beradigan hamda yem xashakni tarqatish mashinalari kira oladigan keng bo'lishi, lozim.

Molxonalarni shamollatib turish uchun havo tortadigan trubalar yoki maxsus havo almashtirgich o'rnatiladi. Natijada molxonadagi zararli gazlar, suv bug'lari, chiqib, u toza havo bilan almashinadi va hayvonlar uchun qulay sharoit vujudga keladi.

Chorva mollarini sog'lom va baquvvat o'stirish uchun ular saqlanadigan xonalar go'ngidan va shaltog'idan doim tozalab turiladi.

Suvning ahamiyati. Suv hayvonlar hayotida juda muhim ahamiyatga ega. Hayvonlar organizmining 65-70 % ini suv tashkil etadi. Ayniqsa, yosh mollar tanasida katta yoshdagi hayvonlarga nisbatan suv ko'proq bo'ladi.

Hayvonlarda kechadigan barcha jarayonlar suv tufayli sodir bo'ladi. Hayvonlar tanasidagi zaharli moddalar suv bilan birga tashqariga chiqib ketadi hamda suvning bug'lanish natijasida hayvonlar tanasidagi issiqlik pasayadi. Hayvonlar suvsiz hayot kechira olmaydi. Shuning uchun hayvonlarni suv bilan o'z vaqtida ta'minlash, ularning mahsuldorligini oshiradi.

Bir sutkada sog'in sig'irlar 80 litr, olti oylikkacha bo'lgan buzoqlar 20 litr, katta yoshdagi qo'ylar 10 litr, cho'chqalar 25 litr, bolali cho'chqalar 60 litr va tovuqlar esa bir litr atrofida suv sarflaydi.

Suvning tozaligi. Hayvonlarga beriladigan suv toza bo'lishi lozim. Suvda

Hayvonlar uchun zararli bo'lgan zaharli moddalar, kasallik tarqatuvchi mikroblar va har xil tuzlar bo'lmisligi kerak. Chorva mollari ichadigan suv tiniq, rangsiz, hidsiz va muvazil bo'lishi lozim. Suvda har xil tuzlar bo'lsa, ularning mazasi taxir, achchiq, cho'chir yoki qo'lansa hidli bo'ladi. Bunday suvni hayvonlar yaxshi ichmaydi yoki muallajo iste'mol qilmaydi.

Hovuz va ko'l suvlaridan ba'zan baliq yoki balchiq hidi, suvdagi har xil moddalarning chirishi natijasida undan mog'or yoki qo'lansa, yoqimsiz hid keladi, bunday suvlarni hayvonlar iste'mol qilmaydi.

Suv manbalari. Chorva mollariga beriladigan suvning asosiy manbalari daryodan oqib keladigan, qor va yomg'ir, ko'l va havza, buloq va yer osti suvlari hisoblanadi.

Daryo suvlari bahorgi yog'ingarchilik va suv toshqini tufayli loyqalanadi, unda har xil aralashmalar ko'payib ketadi. Shuningdek, ular sanoat va aholi chiqindilarining qo'shilishi natijasida ifloslanishi ham mumkin. Hayvonlarga suv berishda ana shularni hisobga olish lozim.

Yomg'ir va qor suvlarining tarkibida tuzlar kam bo'lganligidan ularning sifati tez buziladi.

Chorva mollari uchun buloq suvi tushadigan ko'llardan foydalanish mumkin. Oqmaydigan, tagi sayoz va botqoqli ko'l suvlari hamda buzilgan va ifloslangan hovuz suvlari hayvonlarning ichishi uchun yaramaydi.

Yer osti suvlaridan chorva mollarini sug'orishda foydalanish uchun uning tarkibini tekshirib ko'rish lozim. Yer osti suvlari ifloslanmagan va tuzlari ko'p bo'lmasa undan foydalanish mumkin.

Yer ostidagi suv o'tkazmaydigan berch qatlamda toza suv bo'lib, ular sifat jihatidan ancha yuqori bo'ladi. Bular ba'zan buloq suvlari singari yer betiga chiqishi mumkin, ayrim hollarda yerni kovlab quduq qilinadi yoki suv nasoslari yordamida tortib olinib, chorva mollari uchun foydalaniladi.

Suvni tozalash va zararsizlantirish. Suvlar ayrim mayda hayvonlar ta'sirida tozalanib turadi. Masalan, mayda jonivorlar suvdagi organik moddalar bilan oziqlanadi, mikroblar va kislorod ta'sirida suvdagi aralashmalar parchalanib suvlar tabiiy holda tozalanib turadi.

Ammo o'ta ifloslangan suvlarni qo'shimcha tozalashga to'g'ri keladi. Buning uchun suv maxsus suv omborlarida tindiriladi, undagi iflosliklar suv tagiga cho'kadi. Shuningdek, suvni tozalashda filtrlardan foydalaniladi. Suvni qum, slug'al, ko'mir va marmartosh uvoqlari orasidan o'tkazilsa suv toza bo'ladi.

Iflos suv orqali har xil kasalliklar tarqalmasligi uchun ularni kimyoviy moddalar bilan zararsizlantiriladi.

Chorva mollari uchun ishlatiladigan suv juda issiq yoki haddan tashqari sovuq bo'lmisligi lozim. Suvning harorati 12° atrofida bo'lsa yaxshi hisoblanadi.

Nazorat savollari

1. Chorva mollarining mahsuldorliga tashqi muhit ta'siri qanday?
2. Chorva mollariga haroratning qanday ta'siri bor?
3. Chorva mollariga namlikning qanday ta'siri bor?
4. Chorva mollari uchun suvning qanday ahamiyati bor?

BOB.II. CHORVACHILIK SOHALARI

2.1. QO'YCHILIK

Qo'y va echkilarning xalq xo'jaligidagi ahamiyati. Qo'ychilik fermalarida ona qo'ylar, qo'chqorlar, qo'zi va to'xlilar guruhi mavjud. Shu guruhlariga qarab qo'yxona yoki hayvonlar 500-600 bosh ona qo'yga mo'ljallangan, qo'zilar uchun 100-150 bosh qo'yxona-qo'tonlar, yosh qo'ylar uchun 800 o'rinli qo'yxonalar sovliqlarni sun'iy qochirish va jun qirqish uchun yengil binolar quriladi. Har bir qo'yxona qo'tonga yaqin joyda qishga jamg'arilgan yem-xashak g'aramlari va yaylovlar bo'ladi. Qo'ychilik xalq xo'jaligida muhim ahamiyatga ega. U insonni qimmatli go'sht, yog' va sut bilan ta'minlaydi. O'rta Osiyo xalqlari qo'y go'shtini sevib iste'mol qiladilar va xilma-xil ovqatlar tayyorlaydilar. Chorvachilikning boshqa birorta sohasi qo'ychilik singari xilma-xil mahsulot berolmaydi. Qo'ychilik go'sht, sut va yog'dan tashqari jun, qorako'l teri va charm mahsuloti yetkazib beradi. Qo'ychilikning asosiy va qimmatli mahsulotlaridan biri uning mayin junidir. Qo'y junidan qimmatli kiyim-kechaklar tiqiladi va gazmollar to'qilib hayotimizning turli sohaslarida ishlatiladi.

Shorvachilikning qorako'l qo'ylari va terilari yetishtirish bilan shug'ullanadigan tarmog'i. Mo'yna sanoati uchun xom-ashyo yetkazib beradi. Naslchilik ishlarini yo'lga qo'yildi, har qaysi xo'jalikda nasldor mollar fermasi tashkil etildi, qorako'l terilari sifati yaxshilandi. O'zbekistondagi qorako'l naslchilik xo'jaligida qora rangli qorakul terilarini takomillashtirdi, qorako'l qo'ylarining «Qoraqum» turini yetishtirdi. Qorako'lchi seleksionerlar shu usul asosida qorako'l qo'ylarining «Muborak», «Nishon» «Konimex», «Jinov», «Ravnina» va boshqa sermaxsul zotdor turlarini chiqardilar.

Qorako'lchilikda naslchilik ishlarining asosiy vazifasi qorako'l terini ko'plab yetishtirish, teri sifatini tobora yaxshilash, ayniqsa, yarim dora qalami gulli jaket nav terilarni ko'proq beradigan zotdor turlarini takomillashtirishdan qora rangli teri yetishtirish bilan bir qatorda ko'k sur, guligaz (pushti) va boshqa qimmatbaho rangli terilar yetishtirishni ko'paytirishdan iborat. Naslchilik ishlarini to'g'ri yo'lga qo'yish va tartibli ravishda olib borish maqsadida xo'jaliklar naslchilik zavodlari, nasl - reproduksiya xo'jaliklari va tovar xo'jaliklari turiga ajratildi. Naslchilik zavodlarining asosiy vazifasi qorako'l qo'nlarning zot xususiyatlarini tubdan o'zgartirish, sermahsul yangi barra turli, qimmatbaho belgili qorako'l qo'ylarini, ularning yangi-yangi liniyalarini, zotdor turlarini yetishtirish, nasldor qo'chqorlarni ko'paytirish va mahsulot xo'jaliklarini to'liq ta'minlashdan iborat.

Qo'ylar junining ingichkaligiga qarab mayin junli, o'rtacha mayin va dag'al junlilarga bo'linadi.

Mayin junli qo'ylarga ko'p tarqalgan merinos zot qo'ylar kirib sovliqlarining og'irligi 50-60 kg, qo'chqorlariniki 100-110 kg keladi va har biri o'rtacha 4-5 kg jun beradi. Bularning terisidan issiq po'stinlar tiqiladi.

O'rtacha mayin junli qo'ylardan ko'p boqiladigani sigay zot qo'ylar bo'lib, ularning sovliqlari 50 kg, qo'chqorlari 60-80 kg gacha boradi va har bir qo'ydan

3,5-4 kg jun qirgib olinadi. Bu qo'ylarning terisidan ham po'stin tiqiladi, junlari esa pishiq, mayinligi va chigal bo'lmasligi jihatidan ustun turadi.

Dag'al junli qo'ylarga Xisor zot qo'ylar bilan qorako'l qo'ylari kiradi. Xisor

1-rasm. Go'shtdor-sepyog' mansurioti
hisor zotining nasl qo'chqori.

zot qo'ylar dumbali, baland tog'li iqlimga yaxshi moslashgan, sovliqlarining o'rtacha vazni 70-75 kg, qo'chqorlariniki 100 kg atrofida. Qorako'l qo'ylari unchalik yirik emas. Katta yoshdagi qo'ylari 2,5-3 kg gacha dag'al jun beradi, lekin qorako'l terisi, ayniqsa 1-3 kunlik qo'zilarining terisi bilan dunyoga mashhur. Terisi qora va kul rang bo'lishi mumkin, lekin tilla rang sur eng qimmatli qorako'l hisoblanadi.

Qo'ylar soylik, jarlik, tog'li hududlarda o'sadigan o'tlardan hamda don ekinlari o'rib olingandan keyin yerda qoladigan o'simlik qoldiklaridan to'la foydalana oladi. Qo'ylar

o'tlarni tagidan, ildiz bo'g'izi yaqinidan uzib olishga moslashgan. Qo'ylarning asosiy bo'lgan ehtiyoji unchalik katta emas, shuningdek ular issiqqa va sovuqqa chidamli bo'ladi.

Go'shtdor-sepyog' zotli qo'ylar yirik, mustahkam tuzilishga ega bo'lib, yirik dumbali, asosan yaylovlarda boqishga moslashgan. Ularning juni dg'gal, ko'p miqdorda o'lik va quruq jun tolalari uchraydi. Shuning uchun ham ularning junidan ildiz, namat, sholcha kabilar tayyorlanadi. Bu yo'nalishga mansub bo'lgan asosiy zotlar: hisor, jaydari va edilboy qo'ylardir.

Hisor zoti, asosan O'zbekiston Tojikiston, va Qozogiston davlatlarida ko'paytiriladi. Bu zot go'shtdor-sepyog' zot qo'ylar ichida eng yirigi hisoblanadi. Umuman, quchqorlarining tirik vazni 100-130 kg, sovliqlarini 80-90 kg atrofida bo'ladi. Bu qo'ylarning tanasi uzun bo'lib, burtib chiqqan, quloqlari osilgan bo'ladi. Oyoklari uzun va pishik,, dumbasi 20-25 kg, hatto 40 kg va undan ham ko'prok, keladi. Junining rangi to'q sariq, qora va jigarrang. Hamma vakillarida shox bo'lmaydi. Ikki qkyning har birida 1,2-2 kg dan jun olinadi. Serpushtlik xususiyati yaxshi rivojlangan. Quzilari 6 oylik bo'lganida vazni 60-65 kg ga yetadi. Go'sht chiqishga 48-56 foiz. Go'shti juda mazali (1-rasm).

Jaydari qo'ylar. Uzbekistonning ko'p tumanlarida uchraydi. Ular hqm, dumbali kuyklar hisoblanib, quchqorlari 80-90 kg, sovliqlari 60-70 kg keladi. Har galgi qirgimda 1,6-2 kg, ayrim hollarda 2,5 kg gacha jun beradi. Go'shtining sifati yaxshi va chiqishga o'rtacha 50-52 foiz atrofida. Jaydari qo'ylar ancha chidamli bo'lganligi uchun ko'plab xonadonlarda boqiladi va ko'paytiriladi. Ular asosan, Samarkand va Jizzax viloyati xo'jaliklarida boqiladi.

Nazorat savollari

1. Qo'y va echkilarning xalq xo'jaligidagi qanday ahamiyati bor?
2. Qo'ylar juniga qarab qanday turlarga bo'linadi?
3. Qo'ylar uchun tashqi muhit ta'siri qanday?
4. Qo'ylarning qanday zotlari bor?

2.2. QO'YCHILIKDA NASLCHILIK ISHLARI

Qo'y zotlari.

Qorako'l qo'yi - sur qorako'l teri yetishtirish uchun, asosan, O'zbekistonda urchitiladigan qo'ylar. Qorako'l qo'yi tabiiy sharoitga boshqa qorako'l qo'ylariga nisbatan chidamsizroq, ko'k qorako'l qo'ylariga qaraganda chidamliroq. Sovliqlari 40-45 kg, qo'chqorlari 55-60 kg Yillik jun mahsuloti 2,5-3,0 kg. Eng yuqori nav sur terilar yetishtirish va nasldor sur qo'chqorlarni ko'proq olish uchun sur sovliqlar sotilgan. Sur qo'chqorlardan qochiriladi. Sur sovliq sur qo'chqordan qochirilganda sur qo'zilar 90% dan ortig'ini, qora sovliqlar, sur so'chqorlardan qochirilganda esa sur qo'zilar birinchi bo'g'in qo'zilarining 4-6% o'ini, ikkinchi bo'g'inining 27-28% ini, so'nggi bo'gilqanlarning 48-50% ini tashkil qiladi. Qorako'lchi-selektSIONERLAR mutaxassislar hamda cho'ponlar tomonidan sur qo'ylarning sermahsul «Surxon» turi, «Nurota» turi, kumush sur qo'ylarning «Qoraqum» turi, tilla, kumush sur ter beradigan «Qizilqum» turlari yaratilgan.

Linkoln qo'y zoti - go'sht-jun uchun boqiladigan yarim mayin junli qo'ylar XIX-asrda Angliyada yetishtirilgan. Qo'chqorlari 130-160 kg, sovliqlari 100-120 kg. Qo'chqorlari yiliga 10-12 kg, sovliqlari 5-6 kg jun beradi. Junining uzunligi 20-30 sm, bir xil, pishiq, 55-65% sof jun chiqali. 100 sovliqdan o'rtacha 120 qo'z olinadi. Dagal junli va merinos sovliqlari bilan chatishtirilib, krossbred turidagi serjun mahsuldor duragay olingan. O'zbekistonda jaydari qo'ylar bilan chatishtirilib, serjun-go'shtdor duragay qo'ylari ko'paytirilmoqda. Bu duragaylar juni jaydari qo'ylarning juniga qaraganda 2-2,5 marta ortiq, yarim mayin, krossbred turida, uzunligi 13-16 sm.

Askaniya qo'y zoti - mayin tolali serjun zot. Bu zot 1925-34 yillarda Ukraina mahalliy merinos qo'ylarini tanlab borish va Amerikaning rambul'ye qo'chqorlaridan qochirish yo'li bilan yetishtirilgan. Askaniya qo'y zoti mayin junli qo'ylarning eng yirigi. Qo'chqorlarining o'rtacha vazni 100-110 kg (ulardan 10 kg gacha jun olish mumkin), sovliqlarining vazni 60-65 kg (5,5-6 kg jun beradi). Juni ingichka.

1950 yillarda Toshkent naslchilik xo'jaligi, Jizzax ot zavodiga keltirilgan.

Askaniya qo'y zoti bu xo'jaliklarda qo'yidagicha mahsulot berdi: vazni 82,3 kg bo'lgan ikki yoshli nasl qo'chqorlari 7 kg jun berdi. Junning uzunligi 8,3 sm, ingichkaligi 21,7 mk; toza junning chiqishi 41,4%.

Sigay qo'y zoti - jun-go'sht va go'sht-jun uchun boqiladigan yarim mayin junli qo'ylar. Tashqi ko'rinishi va junining sifati merinoslarnikiga yaqin. Serjun-go'shtdor va go'shtdor-serjun turlari bor.

Serjun-go'shtdor tur qo'chqorlarining tirik vazni 85-95 kg, sovliqlarini 45-50 kg. Junining uzunligi 8-10 sm, qo'chqorlaridan 6,5-7,5 kg, sovliqlaridan 3,5-5 kg jun qirib olinadi. 56-58% toza jun chiqadi.

Go'shtdor-serjun tur qo'chqorlarining tirik vazni 100-110 kg, sovliqlarini 55-60 kg. Junining uzunligi 10-12 sm. Qo'chqorlaridan 7,5-8,5 kg, sovliqlaridan 4-4,5 kg jun qirib olinadi. 56-60% toza jun chiqadi. Naslchilik zavodlarida sigay qo'ylarining zotdor turlari yetishtirilmoqda (2-Rasm).

2-rasm. Qo'y zotlari: 1. Askaniya; 2. Tojik zoti; 3. Sovet merinosi; 4. Romanov zoti; 5. Prekos; 6. Qorako'l; 7. Sigay; 8. Hisori

Merinoslar - bir tekis mayin junli qo'y zoti. Mayin junli qo'ylar vatani o'rta Osiyo 19-asr va 20-asr boshlarida merinosning boshqa mamlakatlardan keltirilgan bir necha turi, shuningdek, rus mutaxassislari yetishtirgan zotlari Rossiyada ko'paytirildi. Rus mutaxassislari tomonidan merinosning yanada mahsuldor askaniya va merinoslar, ozarbayjon tog' merinosi, kavkaz, oltoy, salsk, stavropol va boshqa zotlari yetishtirilgan. Merinosning bo'yin, ba'zan, tana terisi ham burmali

bo'ladi. Juni ingichka (ko'ndalang kesimi 15-25 *mk*) momiq tolalardan iborat, uzunligi 6-8 *sm*; yiliga bir marta qirqilib, qo'chqorlaridan 8-12 *kg*, sovliqlaridan 4-6 *kg* jun olinadi. 35-45% sof jun chiqadi. Qo'chqorlarining vazni 80-100 *kg*, sovliqlariniki 40-60 *kg*.

Hisori qo'y zoti - go'sht-yog' uchun boqiladigan dag'al junli dumbali qo'y zoti. Xalq seleksiyasi yo'li bilan Tojikistonda yetishtirilgan. Qo'chqorlari tanasining balandligi 80-85 *sm*, sovliqlariniki 75-80 *sm*. Qo'chqorlarining tirik vazni 130-140 *kg*, sovliqlariniki 80-90 *kg*. Tana tuzilishi pishiq, ko'kragi keng. Boshi katta, shoxs do'ng tumshuq, quloqlari uzun. Dumbasi 18-20 *kg*. Tusi, asosan, qo'ng'ir.

Tez yetiladi. 6 oyligida 60 *kg* va undan ortiq keladi. 58-60% go'sht qiladi. Jun dag'al, kigiz va namat tayyorlanadi. Qo'chqorlaridan 1,3-1,6 *kg*, sovliqlaridan 1,0-1,4 *kg* dan jun qirqib olinadi. Chidamli, yil bo'yi yaylovda boqishga moslashgan. Har 100 sovliqdan 115-120 qo'zi olinadi. Tojikiston va O'zbekistonda ko'paytiriladi.

3-rasm. Degres zotli qo'y

Degeres qo'ylar - yarim mayin, uzun junli yanli qo'y zoti(3-rasm). Qozog'istonda shiropshir zoti qo'yni dumbali (jaydari) sovliqlar bilan chatishtirib yetishtirilgan. Sutdan ajratilgan erkak qo'zilarining vazni 40-44 *kg*, urg'ochilariniki 35-38 *kg*, bir yarim yoshlik qo'chqorlarining vazni 70-80 *kg*, sovliqlariniki 53-60 *kg*, yetuk yoshdag qo'chqorlarining vazni 110-118 *kg* (ayrimlari 130 *kg*), sovliqlariniki 61-67 *kg* (ayrimlariniki 84 *kg*) so'yilganda 60-62 *kg* go'sht-yog' qiladi.

Sovliqlaridan 3-3,5 *kg*, qo'chqorlaridan 4-6 *kg* jun qirqib olinadi. Bulardan 66-68% toza jun chiqadi. Juni oq, uzun (14-16 *sm*), sifati va yigirilish xususiyati a'lo darajada.

O'zbekistonga 1959 yildan keltirila boshlagan. Degeres qo'chqorlaridan Samarqand, Farg'ona, Andijon va Namangan viloyatlarida dumbali qo'ylarni yaxshilashda foydalanilmoqda.

Qo'ylarni urchitish. Qo'ylar 8-9 oyligida jinsiy jihatdan yetiladi, shunday bo'lsa-da, ularni birinchi gal 1-1,5 yoshligida qochirish tavsiya etiladi. Qo'ylarning jinsiy qo'zg'alish sikli o'rta hisobda 17 kun, kuyikishi taxminan 24 soat, bo'g'ozlik davri 144-148 kun davom etadi. Qo'ylarni ko'pchilik zotida jinsiy aktivlik kuzda, kunlar qisqargandan keyin boshlanadi. Qo'ylar kunduz kuni qorong'i xonaga bir necha soat qamab qo'yilsa, jinsiy qo'zg'alishi tezlashadi. Romanov qo'ylari bundan mustasno, ularda qochishga moyillik yil davomida tug'ilishi mumkin. Qo'ylarda tashqaridan qaraganda kuyikish belgilarini bilib bo'lmaydi, shuning uchun ularning kuyikishi sinovchi qo'chqorlar yordamida aniqlanadi. Qo'chqorning ko'kragiga har ikki kupda maxsus bo'yoq surtiladi, shunda qochishga moyil qo'ylarni topish osonlashadi. Qo'ylarni ko'paytirishda qochirishning har xil usullaridan foydalaniladi.

Erkin qochirish - bunda qo'ylar podasiga qo'chqorlar (20-25 bosh qo'yga bitta qo'chqor hisobidan) qo'shiladi. Qochirishning bu oddiy usulida juda ko'p qo'chqor

berak bo'ladi. Naslchilik xo'jaliklarida qo'zining «ota-onasi» kimligini aniq bilish talab qilinganligidan bu usulni qo'llanib bo'lmaydi.

Qo'lda qochirish - bunda podaga sinovchi qo'chqorlar qo'shilib, kuyikkan sovliqlar aniqlanadi, so'ngra ular maxsus stanokda qochiriladi. Bunda har 80-100 sovliqqa bittadan qo'chqor to'g'ri kelishi lozim.

Son'iy urug'lantirish - zotli qo'chqorlardan keng foydalanish imkoniyatini tug'diradi. Sovliqlar va qo'chqorlarning yaxshi boqilishi qochirishning muvaffaqiyatli o'tkazilishida juda muhimdir. Qo'ylarni qochirish, binobarin, qo'zilatish vaqtining ham amaliy jihatdan ahamiyati katta. Qo'ychilik xo'jaliklari konkret sharoitlarga qarab, qo'ylarni qishda yoki bahorda qo'zilatishi mumkin. Qishda qo'zilatiladigai qo'ylar sentyabr-oktyabr oylarida qochiriladi. Yanvar-fevralda tug'ilgan qo'zilar bahorda qo'ylar yaylovga chiqariladigan vaqtgacha bir muncha o'sib, o't-o'lanni yeb o'zlashtira oladigan holga keladi. Shunda ular bahorda tug'ilgan qo'zilarga qaraganda yaxshiroq rivojlanadi, jun va go'shtni ham ko'proq beradi. Qo'ylarni qishda qo'zilatish uchun issiqxonalar bo'lishi va ko'p miqdorda sifatli oziq tayyorlab qo'yilishi zarur.

Nazorat savollari

1. Qo'y zotlari qahday etishtiriladi?
2. Merinos va Hisori qo'y zotlari haqida ayting.
3. Degeres qo'ylari nima uchun etishtiriladi?
4. Qo'ylar qanday urchitiladi?

2.3. QO'YLARNI ASRASH VA OZIQLANTIRISH

Suruv, otar - qo'y to'dasi, podasi. Suruv qo'y zoti, yoshi, jinsi, rangi va shullariga qarab tashkil etiladi. Mayda sovliqlar 600-700, qo'chqorlar 300-500; 4-18 oylik qo'zilar 700-800; go'shtga boqiladigan qo'ylarning 900 va undan ortig'i bir Suruv bo'ladi. Sugorish, ozuqa jamg'arish, g'aramlash va boshqa og'ir ishlar to'liq mexanizasiyalashgan xo'jaliklarda suruv 1000-1200 boshqacha yetkaziladi. Suruvni 1-4 kishidan iborat cho'ponlar brigadasi boqadi.

Qo'ylarni oziqlantirish - qo'y va echkilarni rivojlantirish O'zbekiston sharoitida eng qulay chorvachilik tarmog'i hisoblanadi. Respublikada erkin ravishda haydab boqiladigan saxrolar, tog'lar va cho'llar katta maydonni egallaydi. Qo'ylar bahor, yoz va kuzda yaylovlarda, qishda esa maxsus qo'yxonalarda boqiladi. Ularga asosan pichan, somon-to'pon, silos, ildizmevalar, oz miqdorda don yormasi va konsentrat oziqlar beriladi. Qo'ylarning oziq ratsioni har oyda 1-2 marta ko'rib chiqiladi. Dag'al oziqlar ertalab va kechqurun, shirali va konsentrat oziqlar esa kunduzi beriladi. Qoramollarga qaraganda qo'y-echkilarga oziqa nisbatan kam sarflanadi. Qo'ylarga beriladigan oziqlar ulardan olinadigan mahsulotlarga, tirik vazniga va ularning fiziologik holatiga bog'liq Qo'ylarga qish kunlari ko'proq oziq sarflanadi, chunki sovuqda o'zini isitish uchun kaloriya sarflaydi. Oziqlar tejab beriladi. Ko'p berilsa oyoq ostida qolib ketadi. Qo'ylar ko'proq xashak va dag'al hashak eyishadi. 4-5 marta ovqatlantiriladi va 1-2 marta sug'oriladi. Qo'zilarga qaraganda bo'g'oz sovliqlar va ota-qo'ylar oziqani ko'proq miqdorda iste'mol qiladi.

JIZZAX DPI

INV № 12731721

AXBOROT RESURS MARKAZI

JIZZAX DPI

INV № 10901

AXBOROT RESURS MARKAZI

uchun ularni ajratib olib alohida qo'shimcha oziqlantiriladi. Katta qo'ylarga har gal oziqlantirishda 2 kg silos, 0,4-0,5 kg pichan, 5 kg poxol somon, 1 kg ildizmeva va 0,4 kg kuchli oziq beriladi. Qish kunlari qo'ylar 2-2,5 kg oziqa birligi talab qiladi. Ona qo'ylarni kuniga 2 marta sug'orish lozim. Kichkina qo'zichalar oxurlarda alohida oziqalar yeyishga o'rgatiladi; ko'k beda, maysa o'tlar, kepak va tuz beril boriladi. Qo'zilar ko'proq onalarini emadilar, shuning uchun, ham oziqani katta iste'mol qiladilar. Ular 2-3 oylik bo'lganda asta bahorgi o'tlarni o'tlay boshlaydi.

Qo'zilarini o'stirish. Yuqorida aytib o'tilganidek qo'ylarni qishda qo'zilatish uchun issiqxona bo'lgan maxsus qo'yxonalar qurilishi zarur. Issiqxonaning harorati 6-8 C bo'lishiga yo'l qo'yiladi, lekin havosi quruq bo'lishi shart. Yetarli miqdorda yaxshi to'shama solingan quruq xona isitilmasa ham bo'ladi. Issiqxonaning asosiy qismini ko'chma to'siqlar bilan kataklarga ajratiladi. Sovliq bilan qo'zilar dastlabki ikki kunda shu kataklarda saqlanadi. Yangi tug'ilgan qo'zi 15-20 daqiqadan keyin tik turib onasini ema oladigan bo'ladi. Qo'zi bilan sovliqning yonboshiga bo'yoq bilan vaqtincha raqam yoziladi, bo'yoq yomg'irda yuvilib ketmaydigan, ammo qo'zini junini fabrikada yuvganda ketadigan bo'lishi kerak. Ikki kundan keyin sovliq bilan qo'zilar 7-10 boshdan saqmonlarga ajratiladi. Qo'zilar ulg'aygan sari saqmonlari yiriklashtiriladi. Qo'zilar 5-8 kunlik bo'lganida saqmondagi sovliqlar soni 25-30 qo'zilar 20-30 kunlik bo'lganida esa - 250 boshga yetkaziladi. Qo'ylardan go'sht bilan birgalikda jun va teri olinadi, yiliga ikki marta jun qirg'iladi.

Junning tuklari. Jun - hayvon tanasining tuk qoplamidir. Undan to'qimachilikda va namat-kigiz tayyorlashda foydalaniladi. Qo'y juni qo'yidagi tolalardan iborat: momiq (ingichkaligi 15-30 mkm keladigan, ingichka, jingalak tuklar), qillar (ingichkaligi 50-150 mkm keladigan to'g'ri yoki bir oz jingalak uzun tuklar), oraliq tuklar (uzunligi va ingichkaligi jihatdan momiq bilan qil oraliqidagi jun tolalari). Tuklarning bu uchala turiga ham yog' aralash ter shimilgan bo'ladi. Junda o'lik dag'al, mo'rt, to'g'ri bo'yoq yuqmaydigan tuklar uchraydi, ba'zan uchiga yog' aralash ter shimilmagan, quruq uzun qillar ham bo'ladi. O'lik tuklar va quruq uzun qillar junning sifatini pasaytiradi. Tuklarning bir xilligiga va ingichkaligiga qarab jun qo'yidagicha turlarga bo'linadi:

Mayin jun - hammasi momiqdan iborat, ya'ni tuklarining ingichkaligi 25 mkm dan ziyod emas. Bunday tuklar jingalak, juda pishiq va mayin bo'ladi. Shunday jun beradigan qo'ylar mayin junli qo'y deb ataladi.

O'rtacha mayin jun - hammasi dag'al momiq (tukning ingichkaligi 25-30 mkm yoki ortiq) tuklardan yoxud qisman dag'al momiq va qisman oraliq tukka yaqinroq jundan iborat. Mayin va o'rtacha mayin junlar bir jinsli jun turlariga kiradi.

Dagal jun - momiq, oraliq tuklar va qillardan tashkil topgan, ba'zan o'lik va quruq tuklar juda ko'p aralashgan bo'ladi.

O'rtacha dag'al jun - momiq, oraliq tuklar va ingichka qillardan iborat. U dag'al jundan momig'i ko'pligi, yog' aralash ter juda ko'p shimilganligi, ancha ingichka qillar aralashganligi bilan farq qiladi. Qo'y juni iflos bo'ladi, shuning uchun u qirg'ilganidan keyin yuvib, yog' aralash teridan va yopishib qolgan boshqa narsalardan tozalanadi. Fabrikada yuvilgan toza jun yopishtiriladi. Toza jun vaznining iflos jun vazniga nisbati (foiz hisobida) toza jun chiqishi deb ataladi. Bu

mayin junda 30-50% ga, dag'al junda 55-75% ga teng.

Qo'ylarni go'shtga boqish

Odatda, qo'ylar ikki xil usulda - yaylovda va qo'lda boqiladi.

Qo'ylarni yaylovda boqish eng arzoniga tushadigan va keng tarqalgan usul hisoblanadi. Bunda ularning vazni 25-40 foizgacha ortadi, go'sht va yog'ining sifati yaxshi bo'ladi. Yoshiga ko'ra brak qilingan qorakul qo'ylar, nasl olish uchun yaroqsiz quchqorlar va asosan dumbali erkak quzilar go'shtga boqish uchun qaratiladi va ulardan yoshi, jinsi, fiziologik holatiga qarab poda tuziladi.

Agar brak qilingan qo'ylar erta bahordan yaylovda boqilsa, ular yaxshi semiradi va kuldanda kushimcha yem-xashak berishga ehtiyoj qolmaydi. Lekin go'shtga boqiladigan davrda ularni kuniga uzoq, masofaga harakat qildirish yaramaydi. Chunki bu ularning semirishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Qo'ylar yaylovda boqilganda ularga vaqti-vaqti bilan osh tuzi va mineral qo'shimchalar berib turish semirishini jadallashtiradi. Dumbali qo'ylarning yaylovda boqish ko'p miqdorda go'sht va yog' yetishtirish imkonini beradi.

Qo'ylarni qulda boqish mahsulot tannarxining bir oz qimmatlashib ketishiga sabab bo'lishi bilan birga, qo'ylar qisqa vaqt ichida yaxshi semiradi. Kuylarni bo'rtqoqiga boqish yaxshi tashkil etilgan ilg'or xo'jaliklarda ularning sutkalik semirishini 250-280 g ga oshirishga erishilmoqda va ko'plab sifatli quy go'shti yetkazib berish borasida ko'pchilikka ibrat bulmoqda.

Jun qirqimi qo'ychilikda eng mas'uliyatli davr hisoblanadi. Chunki junning sifati va miqdori ma'lum darajada uni qanday tashkil qilib o'tkazilishiga bog'liq.

Qo'ylarning juni mahsulot yo'nalishiga qarab yi-liga bir yoki ikki marta qirqib olinadi. Masalan, mayin va yarim mayin junli qo'ylarning juni bir marta, dag'al va yarim dag'al junli qo'ylarning juni ikki marta qirqiladi. Qo'ylar juni ilgari asosan qo'lda qirqib olinardi, hozirgi vaqtda mashinada olinmoqda.

O'zbekistonda qo'ylar juni bahorda - aprel oyida, kuzda - sentyabr va oktyabr oylarida qirqiladi. Bunda ob-havo sharoitini hisobga olish kerak bo'ladi.

Nazorat savollari

1. Suruv qanday qo'y podasi?
2. Qo'ylar qanday oziqlantiriladi?
3. Qo'zilarni o'stirish haqida ayting.
4. Qo'y junning qanday turlari bor?
5. Qo'ylar go'shtga qanday boqiladi?

2.4. ECHKI CHORVASI FAOLIYATI HAQIDA.

Echkichilik ham chorvachilikni serdarmad va serpusht tarmog'i hisoblanadi. Uu tarmoq, xalq xo'jaligi uchun qimmatli tivit, go'sht, tyeri va sut mahsuloti

yetishtirib beradi. Echkilardan olinadigan tivit nozikligi (diametri 14-20 mikron) mayinligi, yengil va pishiqdigi hamda chidamliligi bilan boshqa turdagi tivitlardan ustun turadi. Bunday tivit asosan angor zot va boshqa serjun echkilardan olinadi. Ular tivitining uzunligi 9-12 sm, ayrim hollarda 20-25 sm ga yetadi. Ulardan qimmatbaho ro'mol, trikotaj kiyimlar, gilam va hokazolar tayyorlanadi. Echki to'pidan kamar, har xil galanterye va anjomlari va oyoq kiyim tayyorlanadi. 1,5 haftalik echki bolalarining mo'ynasidan har xil kiyim bosh tiqiladi.

Echki suti ham sevib iste'mol qilinadi. Suti tarkibida 87,2 foiz suv va 12,8 foiz quruq moddalar bo'ladi. Jumladan, 2,8 foiz kazein, 0,5 foiz albumin, 4,5 foiz yog, 4,2 foiz sut shakari va 0,8 minyeral moddalar bo'ladi. Suting solishtirma og'irligi 1,033 ga teng. Uning tarkibida fosfor va kalsiy ham ko'p bo'ladi. Echki suti ayniqsa yosh bolalar va oshqozon kasaliga chalingan kishilar uchun shifobaxo ichimlik hisoblanadi.

Echki go'shti sifatiga ko'ra qo'y go'shtiga yaqin turadi, to'yimliligi bo'yicha unga teng keladi. Go'shtga boqilgan echkilar 20-28 kg go'sht va 4-6 kg yog boqiladi. Axta qilingan takalarning go'sht chiqishi 50-55 foizga boradi. Echki

4-rasm

shoxidan turli byezakli buyumlar tayyorlanadi.

So'ngi statistika ma'lumotlariga ko'ra, hozirgi vaqtda yer yuzida 380 mln. bosh echki boqiladi. Shunda 50 foizi Osiyo mamlakatlarida, 29 foizi Afrikada va qolgani Yevropada, Amerikada boqiladi.

Echkilarning sertivit zoti katta ahamiyatga ega. Bu zot asosan Volgograd, Orenburg, Rostov viloyatlarida, shuningdek Boshqirdistonda, Buryatiya, Qirg'iziston, Qozog'istonda, Voronej, Pyenza, CHelyabinsk, Chita hamda Irkutsk viloyatlarida urchitiladi.

Mahsulot yo'nalishi. Echkilardan asosiy mahsulotiga ko'ra: sersut, serjun, sertivit va dag'al junli qo'sh mahsulot

bo'ladi.

Sersut echki zotlari (gorkiy, magrel va rus zoti) sobiq Rossiya va MDHda keng tarqalgan. Ular bir laktasiya davomida yog'ililigi 3,5-4 foiz bo'lgan 450-550 kg ayrim ryekordchilari 1000 kg gacha sut beradi.

Dag'al junli serjun echki takasining tirik vazni 55-60 kg atrofida bo'ladi va 2,5 kg jun beradi. Urg'ochilarining vazni 35-45 kg va jun miqdori 1-1,5 kg atrofida bo'ladi. Ular tashqi muhit sharoitiga ancha chidamli bo'ladi.

Serjun va sertivit echkilar ko'plab turli minta qalarda boqiladi. Serjun echkilar Tojikiston, Turkmaniston, Qozog'iston va O'zbyekistonning Pop tumanida boqiladi.

(14 ram).)

Respublikamizning Chsut tumanida boqilayotgan angor zot serjun va sertivit echkilar. Bu mintaqada asosan angor zot echkilar boqilib, ularning takalari 56 kg yiliga ega, yiliga uzunligi 32 sm keladigan 6 kg jun bersa, urg'ochilari 32 kg yiliga, u shu uzunlikdagi juni 3 kg keladi.

Sertivit echkilar ko'proq don havzasi va Orenburg viloyati xo'jaliklarida boqiladi. Har bir echkidan erta bahorda 400-600 g tivit tarab olinadi. So'nggi yillarda sertivit echkilarni respublikamiz sharoitida ko'paytirish va jaydari echkilar bilan qochirish ishlari olib borilmoqda.

Echkilarning serpushtligi zotiga ko'ra turlicha bo'ladi. Umuman, o'rtacha har 100 bosh urg'ochi echkidan 145-150 ta uloq olinadi.

Hozirgi vaqtda echkilar asosan myehnatkashlarning yakka xo'jaliklarida, ularning shaxsiy ehtiyojlarini qondirish uchun boqiladi va bu ko'rsatgich qariyb 80 foizni tashkil etadi.

Respublikamizning barcha mintaq va viloyatlarida, ayniqsa tog', hamda tog' yaqinidagi xo'jaliklarda echkichilikni tashkil etish va jadal usudda rivojlantirish hali xalq xo'jalik ahamiyatiga ega.

Yaqin yillar ichida bunday muhim tadbirlarni amalga oshirish masalalari respublika Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi va bu sohaga oid mas'ul tashkilotlar hamda olinlar tomonidan bajariladi degan umidni bildirish mumkin.

Nazorat savollari

1. Echkichilikni xalq xo'jaligida qanday ahamiyati bor?
2. Echki sutini qahday ozuqa qiymati bor?
3. Echki go'shtini qanday to'imligi bor?
4. Echki junlarining qanday ahamiyati bor?

2.5. YILQICHILIK. OTLARINI XALQ XO'JALIGIDAGI AHAMIYATI

Ot uy hayvoni hisoblanib insonlar undan transport va xo'jalik ishlarida hamda sport o'yinlarida foydalanib keladilar. Bundan tashqari ot go'shti oziq ovqat mahsuloti sifatida iste'mol qilinadi. Insonga vafodor do'st hisoblangan otlarni bir zot qancha turlari bor.

Otlar asosan to'rtta kenja avlodga bo'linadi: haqiqiy otlar, eshaklar, qulonlar va chabalar. Bu kenja avlodlar bir-birlari bilan chatisha oladi va pushtsiz nasl beradi. Chabalar hozir xo'jalik ahamiyatiga ega emas, ularni ayrim hayvonot bog'larida yoki qo'riqxonalarda uchratish mumkin. Xususan O'zbekistonda qulonlar yuqolib ketgan. Ayrim ma'lumotlarga qaraganda, ular qisman Mo'g'ilistonda va juda oz miqdorda Turkmanistonning janubida joylashgan Baddiz qo'riqxonasida saqlanib qolgan.

Otlarning biologik xususiyatlaridan eng muhimlari shundan iboratki, ularni yil davomida yaylovlarda boqish mumkin. Shuningdek, ular serharakat, kasalliklarga chidamli, tashqi muhit sharoitiga tez moslanuvchi bo'ladi. Ularning fiziologik yetiluvchanligi 12-15 oy bo'lib, buqozlik davri 11 oyni tashkil etadi. Ayrim hollarda

biyalarning zoti va individual xususiyatiga ko'ra buqozlik davri 330 kun 20 mobaynida foydalaniladi. Ayrim hollarda ularning yuqori sifatli, hayotli vakillaridan 25-30 yil va undan ko'prok, foydalanish mumkin. Lekin biyalardan 15 yoshligida eng sifatli qulun olinadi.

Respublikamizning ayrim tumanlarida qishloq xo'jalik ishlarining bir qismi (qariyb 20%) ot kuchi bilan bajariladi. Masalan, otlar aravaga qushilgan holda qishloq, xo'jalik mashinalariga yoqilg'i va suv tashib beradi, shuningdek, ildizmevalarga ishlov berishda, chorvachilikda ayrim transport yordami bajariladigan ishlarni amalga oshirishda va boshqa bir kator ishlarni bajarishda yaqindan yordam beradi. Bundan tashqari, tog'li tumanlarda, ya'ni transport vositalari yura olmaydigan yerlarda otlar bemaolol yuk tashish ishlarini bajara oladi. Yaylovda chupon va molboqarlar uchun otlar asosiy transport vositasi hisoblanadi.

Chegaralarni qurilashda, ayniqsa tog' va urmon hamda cho'l zonalarida otlar posbonlarimizning dusti, uzoq masofalarga olib borishda muhim transport vositasi hisoblanadi.

Sport o'yinlarida ham yilqilardan foydalanish yildan-yilga kengayib bormoqda. Ayniqsa Markaziy Osiyo va Qozog'iston davlatlarida birorta yirik an'ana yo'q bayram otlar ishtirokisiz utmaydi. Bunga har yili turli o'tchoparlarda utkaziladigan unlab va yuzlab respublika, viloyat va tumanlar miqyosidagi musobaqalarni misolga keltirish mumkin. Dunyo bo'yicha utkaziladigan olimpiadalarda ham ot sporti alohida e'tiborga ega. Bu esa insonlar uchun ko'plab estetik zavq bag'ishlaydi.

Otlar o'zining turli xil mahsulotlari (go'sht, qimiz, teri va boshqalar) bilan katta xalq, xo'jalik ahamiyatiga ega. Masalan, qimiz aholining eng foydali va shifobaxsh ichimliklardan hisoblanadi. U bir qator kasalliklar (sil, ichak, oshk, ozoq va boshqalar)ni davolashda salmoqli urin egallaydi. Hozirgi vaqtda qimiz ishlab chiqarish ayniqsa Qozog'iston davlatlarida, shuningdek, Tatariston, Yokutiya viloyatlarida yaxshi rivojlangan.

Qishloq xo'jaligi barcha tarmoqlari keng ko'lamda mexanizatsiyalashgan bo'lishiga qaramay otlarning hali ham ahamiyati bor (masalan, qimiz, parhye, go'sht yetishtirishda va boshqalar).

Ot go'shti o'zining to'yimlilik, kaloriyasi, mazasi va qiymati jihatidan ko'plab xalqlarning eng sevimli mahsuloti hisoblanadi. Ot go'shtidan ayrim xalqlar turli xil lazzatli mahsulotlar (qazi, karta, eg', quritilgan go'sht, konserva, kolbasa va boshqalar) hamda taomlar tayyorlaydilar. Bunday ajoyib, yuqori kaloriyal, to'yimlilik va mazali oziq ovqat tayyorlashda ot go'shti o'rnini boshqa biror hayvon go'shti bosa olmaydi. Ayrim mamlakatlarda ot go'shtiga bo'lgan talab yuqoriligi sababli parranda va cho'chqa go'shtiga qaraganda ikki barobar yuqori narxda baholanadi.

Ot sporti - poyga, ko'pkari, ot o'yinlari va boshqalar uchun otlarning roli katta. Qishloq xo'jaligida mexanizatsiyaning tez rivojlanishi, uning zamonaviy texnika bilan ta'minlanishi hamda avtomobil transportining taraqqiyoti natijasida xo'jaliklarda yilqichilikka bo'lgan talab kamaydi. O'rta Osiyo xalqlari miloddan avvalgi bir necha asrlar ilgariyoq ot urchitish bilan shug'ullangan. Yetishtirilgan otlar O'rta Osiyodan tashqarida ham shuhrat topgan. Xitoy imperatorlari savdo sotiq va harbiy yurishlarda shu otlardan foydalangan. Xitoyga "dovon arg'umochlari"ni

kelishi maqsadida O'rta Osiyoga Xitoy harbiy ekspeditsiyasi uyushtirilgan. Birinchi O'zbekiston va Turkmanistonda yetishtirilgan ajoyib otlar haqidagi asarlar Aleksandr Makedonskiy (Iskandar Zulqarnayn), Gerodot, Strabon va boshqalar asarlarida uchraydi VII- asrda arablar, VIII- asr boshlarida mongollar O'rta Osiyoga bostirib kirib, otlarni haydab ketgan, o'zlarida yilqichilik bilan shug'ullangan. Mongollar cho'lda yashashga moslashgan mongol va qipchoq otlarini yetishtirgan. O'rta Osiyo respublikalari o'zining chopqir otlari bilan mashhur. Axaltaka va yovmut ot zotlari, O'zbekistonda tarqalgan qorabayir ot zotlari shular jumlasidandir.

Respublikamiz mintaqalarining iqtisodiy, ishlab chiqarish va tabiiy-ekologik barotlariga, yilqilarning turli xil tiplari, mahsulot yo'nalishi va ulardan foydalanish sharoitiga qurab juda ko'plab zot va guruxlari yaratilgan.

Akademik A.F.Middendorf otlarning barcha xususiyatlarini hisobga olgan holda ikkita katta guruxga - chopqir otlar, hamda o'rtacha tezlikda harakat qiluvchi otlarga bo'ladi.

Birinchi guruxga tez yuguradigan, tanasi ixcham, yengil, kichik aravalarga qushgan vaqtda uzoq masofani qisqa vaqt ichida bosib utadigan ot zotlari kiritilgan.

Ikkinchi guruxga esa sekin yuradigan, og'ip yuklarni torta oladigan, jussasi yirik otlar kiritilgan. Lekin bu klassifikatsiya shartli bo'lgani uchun otlardan foydalanishning barcha xususiyati va belgilarini uz ichiga tula qamrab olmagan. Minobarin, so'nggi yillarda ot zotlarining ko'payib borishi va ular tomonidan bajariladigan ish jarayoni va rejali olib borilishi, ularni tarqalishi, ishlab chiqarishda foydalanilishi, xo'jalik jihatidan yo'nalishi va boshqalar yilqi zotlarini yanada tor doirada takomillashtirishni toqozo kildi. Shunga ko'ra yuqoridagi ikki gurux, yana kichik yo'nalishlarga bo'linadi. Bunda salt miniladigan chopqir va serharakat ot zotlari birinchi guruxga kiritilgan bo'lsa, har xil aravalarga qushiladigan va og'ir yuklarni tortuvchi ot zotlari ikkinchi guruhga kiritildi.

Umuman, yilqichilikda asosiy mahsuloti (chopqirligi, aravaga qushgan holda foydalanish yoki og'ip yuk tortish xususiyati)ga qarab qabul qilingan yo'nalishlar qat'iy va uzgarmas bo'lmay, u shartli bo'lishi tabiiy. Chunki tanlash, mashq, qoldirish, saralash va naslchilik ishlarini yuqori darajada olib borish natijasida ayrim guruxlar orasidagi farqlar ham uzgarib boradi.

Nazorat savollari

1. Yilqichilik otlari xalq xo'jaligida qanday ahamiyatga ega?
2. Otlarning biologik xususiyatlarini ayting.
3. Ot go'shtini qanday to'yimlilik bor?
4. Otlarning xususiyatlari bo'yicha qanday guruhlar bo'linadi?

2.6. OT ZOTLARI TASNIFI

Barcha ot zotlari uzlarining harakat darajasiga qarab odimlab, yurtib va yo'rg'alab yuradigan turlarga bo'linadi.

Odimlab yurganda otning to'rtala oyog'i galma-gal kutarilib, galma-tushadi. Bunda avval orqa oyog'ining biri, so'ngra shu tomondagi oldingi oyoq, keyin ikkinchi orqa oyoq, va uning ketidan shu tomondagi oldingi oyog' kutarilib oldinga tashlanadi. Bu usulda otlar sekin (soatiga 4-5 km tezliqia) harakat qiladi. Bunday harakat asosan og'ip yuk tortuvchi otlarda uchraydi.

Yurtib yurganda otlar diagonal bo'yicha ikki oyog'ini, masalan, oldingi u oyog'ini bilan ketingi chap oyog'ini, so'ngra oldingi chap oyog'i bilan ketingi u oyog'ini baravar kutarib, baravar yerga tashlaydi. Bunday harakat qiladigan otlar soatiga 10-12 km yul bosadi. Otchoparda yengil poyga aravasiga qushilgan chopqir yurtoqi otlar 1 km masofani bir-bir yarim minutda bosib utadi.

Yurg'alab yurgan otlarning harakat tezligi yurtib yuradigan otlarning tezligi teng bo'ladi. Uzbeklar yurg'a ot deb, yurganda chopmasdan tez va tekis harakat buluvchi otlarni aytishadi. Yurg'alab yurishni yurtishdan farqi shuki, bunda ot b gal ung tomonidagi ikkala oyog'ini va ikkinchi safar chap tomonidagi ikkala oyog'ini baravar kutarib tashlaydi.

Salt miniladigan ot zotlariga asosan egarlab miniladigan otlar kiradi. Ho yo'nalishdagi otlar serharakat, chopqir, boshi yengil, suyaklari ingichka va ixchan bo'ladi. Ular yurtib yura olmaydi, lekin sakrab chopganda tez harakatlanadi, hozirgi vaqtda dunyo bo'yicha salt miniladigan otlarning arabi va toza qonli zotlari mavjud.

5-Rasm. Yovmut oti

Qorabayir zoti Markaziy Osiyo davlatlarida boqiladigan zot otlaridan ko'p jihatdan ustun turadi. Chopqirligi, chidamliligi, chiroyliligi va aravalarga qushgan vaqtda yaxshi ishlashi bilan ajral turadi. Balandligi 152-154 sm. Yirikligi o'rtacha. Tuy to'riq, ko'k va jiyron.

Qorabayir otlari O'zbekistonning barcha viloyat va tumanlarida uchraydi. Ayniqsa Jizzax, Samarkand viloyatlarida ko'p tarqalgan.

Chopqir ot zotlari. Bu yo'nalishdagi ot zotlari chopqirligi va yurg'alab te yurishi bilan boshqa zotlardan farq qiladi. Bu yo'nalishdagi otlar don va budyonni zoti, kustanay va novoqirg'iz kabi ot zotlari kiradi.

Don zoti asosan harbiy extiyojini qondirish maqsadida yetishtirilgan. Dastlabki vaqtda Don kazaklari uzlarining shaxsiy otlari ishtirokida harbiy xizmatlarini utar edilar. Binobarin, Don havzasidagi dasht sharoitida juda chidamli, yurg'alik xususiyati rivojlangan yilqi zoti vujudga keltirilgan. Don zotining vujudga keltirishda mahalliy biyalari Eron, Karabax, turkman, keyinroq orlov va sof qonli chopqir zot ayg'irlaridan qochirilgan. Zot vakillarining tanasi yirik, keng va kuchli, og'ir sharoitlarga yaxshi moslashgan. Bo'yi 156-159 sm, ko'krak aylanasi 185-187 sm pochasi 20-21 sm. To'q sarg'ish-tilla rang.

Budyonov zoti chopqirlik va uzoq masofani qisqa vaqt ichida bosib o'tishda

dan ot bilan ustun turadi. Bu zot vakillarining bo'yi 162-163 sm, tanasining qiya uzunligi 164-168 sm, ko'kraging aylanasi 187-191 sm, pochasi 20-20,5 sm. Rangi sag'ir, to'q'ir, qora va tilla rang.

Ayg'ir yuk tortuvchi ot zotlarini vakillari yirik vaznli, temperamenti yuqori juda tez va yuk tortishga moslashgan. Masalan, «Mudriy» laqabli ayg'iri 8 yoshligida 14070 kg yukni, «Legion» laqabli ayg'ir esa 16400 kg yukni tortgan. Bu zot vakillarining bo'yi 157-161 sm, tanasining qiya uzunligi 162-165 sm, ko'kraging aylanasi 183-196 sm, pochasining aylanasi 23-24 sm. Rangi qora, oyog'ining pastki qismi va bo'rnining usti ok, jun bilan qoplangan. Ba'zan kul rang, tim qora va targ'il bo'ladi.

6-Rasm. Arabi ot.

7-Rasm. Axaltaka oti.

8-Rasm. Kumush ot zoti.

Yovmut oti salt miniladigan jaydari ot zoti. Bulib uni Yovmut qabilasi yetishtirgan, bu zotning kelib chiqishida arab, mo'g'ul, qozoq va axaltaka ot zotlarining ham ta'siri bo'lgan, shu ot zotlariga xos belgilar yovmut otlarida saqlanib qolgan (5-rasm). Yovmut otlari o'rta bo'yli, peshonasi keng, bo'yni uzun, ko'pincha yo'g'on; qarchig'ayining balandligi o'rtacha, bel qismi tekis, sag'risi o'rtacha uzunliqia, ko'krak qismi cho'ziq, o'rtacha kengliqia. Yovmut otlari asosan, kul rang, to'riq, jiyron yoki qoracha bo'ladi. Yovmut otlari gavda tuzilishining o'rtacha o'lchamlari qo'yidagicha: Yovmut otlari issiqqa chidamli, aravaga qo'shib ham ishlatiladi, Turkmanistonda chopqir otlardan sanaladi. Yovmut otlari Turkmanistonning Toshhovuz oblastida, Eropdz urchitiladi. O'zbekistonda Xorazm viloyatida bor.

Arabi ot otning salt miniladigan qadimiy zoti (6-rasm); vatani - Arabiston arab ot Turkman, Eron va Misr sahro otlari bilan urchitish natijasida takomillasha borgan. U cho'l sharoitiga yaxshi moslashgan, ochlik va suvsizlikka chidamli, uzoq masofaga yaxshi yuguradi. Arabi otlari juda chiroyli, tusi bo'z, to'riq, sherozi (kul rang) yoki jigar rang. Uning dunyodagi eng mashhur ot zotlarini, xususan Angliyaning chopqir otlari, Orlov yo'rg'asi va Terek otlarini yetishtirishda va takomillashtirishda juda katta hissi bor. Arabi otlarining nasldor ayg'irlari Arabi otlarining qarchig'ayigacha balandligi 150sm, ko'krak qafasining aylanasi 175 sm, kaft suyaginiki

18,2sm.

Axaltaka oti - salt miniladigan qadimiy ot zotlaridan biri bo'lib, Janu Turkmanistondagi Axaltaka vohasida yashagan turkmanlarning taqa qabli urchitib yetishtirgan (7-Rasm). Axaltaka otlarining ko'kragi bir oz torroq, otomoni, beli cho'ziqroq, oyoqlari juda qotma, tuyey ko'pincha ko'q to'riq yoki qo Axaltaka otlari chopqir otlardan. Axaltaka otlari qarchig'ayining yerdan balandl 157 sm. U cho'l va chala cho'l iqlimiga moslashgan. Asosan Turkmaniston Qozog'istonda urchitiladi.

Kumush ot zotlari - salt miniladigan va aravaga qo'shiladigan ot zotlari (Rasm). Bo'lib u Qozog'istonda qozoqi ot biyalarini chopqir, salt miniladigan o ayg'irlari bilan chatishtirib yetishtirilgan. Tana tuzilishi boshi katta; bo'yi o'rtai uzun; sag'risi keng; qarchig'ayi go'shtdor, balandligi o'rtacha, orqasi keng, to' oyog'i baquvvat. Ayg'irlarining gavda uzunligi o'rtacha 206sm, qarchig'ayi yerd 159,4sm, biyalarining gavdasi 190,2sm, qarchig'ayi 153,8sm. O'rtacha va 470kg.

Nazorat savollari

1. ot zotlari haqida ayting.
2. Chopqir otlarni qanday zotlari bor?
3. Yovmut,arabi, axaltaka ot zotlarini ayting.
4. Kumush ot zotlari haqida ayting.

2.7.YILQICHILIK FERMALARIDADA OTLARNI PARVARISH QILISH

9-rasm. Go'sht uchun boqilgan ayg'irning umumiy ko'rinishi.

Yilqichilik chorvachilikni muxim sohasi hisoblanadi. Yilqichilik fermasi ot urchitil (ko'paytirish) va yangi zotl yetishtirish bilan shug'ullanadigan ferma bo'lib u asosan, jamoalard shuningdek ot zavodlarida tashkil etiladi. Paxtachilik xo'jaliklarida otlar boshqa chorva mollari bilan birga boqiladi. 20 dan ortiq yilq bo'lgan xo'jaliklarda yilqichilik fermasi tuziladi.

O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Yokutiya va Boshqirdiston aholisi ot go'shtini ko'proq iste'mol qilishni moslashgan xalq hisoblanadi. B respublikalarda go'sht uchun boqiladigan otlar yil mobaynida

ni yaylovlarda boqiladi va parvarish qilinadi. Ot go'shti o'zining kimyoviy tarkibi ko'ra turli mineral moddalarga boy va to'yimlilik jihatidan yuqori bo'ladi. Ot go'shti mayin, sersuv, hidsiz va kaloriyasi ancha yuqori (2700 kkal) bo'lib, uning bilan farq qiladi. Otlarning yoshi oshgan sari go'shti ham chayirlashib, qattiqlashib boradi, sifati esa pasayadi (9-Rasm). Yaxshi semirgan ot-lardan go'sht o'rtacha 60 foiz, o'rtacha semizliqiyagi otlarda 48--52 foiz, va oriq, vakillarida 45-50 foiz bo'ladi. Terisi tana og'irligining 5-6,5 foizini tashkil qiladi. Yaxshi boqilgan ot sutkasiga 0,6 dan 1 kg gacha (ba'zan o'rtacha 1300 g) semiradi.

Biyalar 5-7 oy (laktasiya) davomida 1300-3000 kg sut beradi. Qozoqi va qizil zot biyalar sersut hisoblanib, tuqanidan so'ng 2-3 oy mobaynida sutkasiga o'rtacha 10-15 kg dan, ayrimlari esa 20-25 kg gacha sut beradi. Biyalarning o'sishi laktasiyaning birinchi oyida yuqori bo'ladi va 4-5 oyilgiga; qadar pasayib boradi. Tuqaniga 6 oy bo'lgan biyalarda u bug'ozligi sababli sut berishi ancha past bo'ladi. Odatda biyalar 7-10 yoshligida sersut bo'ladi va keyinchalik sutdorligi pasayib boradi. Biyalarning yelini kichik bo'lgani bilan 1,5-3 kg sut bo'ladi, shunga ko'ra laktasiyasining dastlabki oylarida ularni har 2-3 soatda, keyin esa 3-3,5 soat oqalib va laktasiyasining so'nggi oylarida har 4-6 soatda cog'ib turiladi. Biya sutining kimyoviy tarkibi boshqa chorva mollarnikiga qaraganda farq qiladi. Masalan, uning tarkibida 6,3 foiz sut qandi, 1,7-2,2 foiz oqsil, 1,6-2,2 foiz yog', 0,3-0,33 foiz mineral moddalar va ko'p miqdorda vitaminlar xamda fermentlar bo'ladi. Kislotalilik darajasi 6-9°. Biya sutida qand moddasi ko'p bo'lganligi tufayli undan eng qimmatli ichimlik hisoblangan qimiz tayyorlanadi.

Qimiz o'zining mazasiga ko'ra bir oz nordon bo'lgani holda u maxsus achitqitomizg'i yordamida tayyorlanadi. Tayyorlanadigan qimizning sifati yuqori darajada bo'ladida tomizg'ining roli kattadir. Tomizg'i biya sutining achish jarayonida tayyorlanishi xam mumkin. Ba'zan oldindan tayyorlab qo'yilgan tomizg'ildan foydalaniladi. Sog'ib olingan biya sutiga ma'lum miqdorda tomizg'i solinib bir sutka atrolida issiq yerda saqlanadi va vaqti-vaqti bilan aralashtirilib turiladi. Biya sut taxminan 3-4 kun davomida achishi mumkin, so'ngra uni yana aralashtirgan holda sutqin yerda saqlanadi. Qimiz odamlarning ovqat hazm qilish faoliyatini yaxshilaydi, nerv sistemasini me'yorlashtiriladi, organizm quvvatini oshiradi, upka, ichuk va oshqozon kasalliklarini davolashda muhim va shifobaxsh ichimlik hisoblanadi.

Otlar va ularni boqish biologik xususiyatlariga ko'ra boshqa turdagi chorva mollaridan farq qiladi. Masalan, ularning osh-qozoni sodda tuzilishiga ega bo'lishi bilan xajmi jihatidan qoramolnikiga qaraganda 7-8 marta kichiqir. Otlarning ichaklari xam ancha kalta bo'ladi. Shunga ko'ra otlarning asosiy ozig'i beda, pichan, yem, kunjara, sersuv va shirali oziqlar hisoblanadi. Osh tuzi esa ular tataganicha beriladi.

Otlarga kechqurun ko'proq dag'al oziq beriladi. Yem sutkasiga turt barobar miqdorda berilishi ma'qul. Oziqlantirishda oldin dag'al oziq, so'ng yem va yana dag'al oziq beriladi. Sutkasiga 3-4 marta sug'oriladi. Terlab turgan otlarni bir oz dam olib bulgach, sug'orish mumkin.

Ayg'irlar rasioniga biyalarni qochirish davrida 5 kg sut, 3-5 dona tuxum, 0,03

kg go'sht-suyak unini kiritish tavsiya qilinadi. Agar ayg'irning tirik vaz-ni 500 kg atrofida bo'lsa, u holda unga sutkasiga 6-8 kg beda pichani, 6 kg yem yoki omixta oziq berish ma'qul kuriladi. Ayrim vaktlarda 500-600 g don maysasi berish ham foydalidir. Yoz oylarida beda pichani o'rniga 15-25 kg atrofida yangi urih keltirilgan kuk beda berish mumkin. Qochirish kampaniyasi tugagach, ularning rasionidan sut, go'sht-suyak uni va tuxum chiqarib tashlanadi va 3 kg atrofida silos berib turiladi.

Bug'oz va emizikli biyalarni boqish uchun dastlab ularning tirik vazni, yoshi, ori-q-semizligi va fiziologik holati xisobga olinadi. Bunda ularning 100 kg tirik vazni hisobiga o'rtacha 2-3 kg beda pichani, 0-0,8 kg omixta yem, 40% suli, 35% arpa, 25% makkajo'xori, 0,1-0,2 kg kunjara, 1-1,5 kg sabzi yoki xashaki lavlagi, 0,5-1 kg silos berish foydali hisoblanadi.

Bug'oz biyalarga bug'ozligining so'ngi oyida silos va beda pichani berilmaydi, xashak va sersuv oziq miqdori bir oz kamaytiriladi. Uni hisobiga 30-60 g dan sutkasiga bo'r va boshqa mineral qo'shimchalar beriladi. Sovuq suv ichirish man etiladi. Ochiq havoda yayratib turiladi.

Yosh ayg'ir va biyalar 12-18 oyligida jinsiy balog'atga yetishadi. Lekin bu vaqtda ularni urchitish yoki ana shu maqsadda foydalanish mutlaqo yaramaydi. Aks holda, ular o'sishdan to'xtaydi, nimjon va kichik vaznli qulun beradi. Shularni hisobga olgan holda biyalar va ayg'irlar uch yoshga to'lguncha urchitishga qo'yilmaydi. Otlardan 20 yil va undan uzoq vaqt qulun olish mumkin.

Qulunlagan biyalar 8-10 kun deganda va ba'zan kechroq kuyukadi, bu jarayon 5-7 kun (hatto 2-12 kun) davom etadi. Agar biya ana shu davrda qochirilmasa, bu xususiyat 20-23 kundan so'ng yana takrorlanadi. Bu asosan ularning ori-q-semizligi, zoti, yetiluvchanligi, boqish usuli va fiziologik holatiga bog'liq bo'ladi.

Yilqichiliq nasldor otlar yetishtirish va tarqatish korxonalari, ippodromlar

hamda qishloq xo'jaligi yilqichilik fermalari ot zotlarini yaxshilash ustida ish olib boradi. Bu joylarda har ikkala zotni chatishtirib, yangi zotlar yetishtirilmoqda.

Yilqichiliq biyalarni sun'iy, qulda va yaylovda kochirish usullaridan foydalaniladi. Sun'iy usulda mavsum davomida bitta ayg'ir urutidan 150-300 ta biyani qochirish mumkin. Qulda qochirilganda 4 yoshdan kichik bo'lmagan bir ayg'ir bilan 50 ta biyani qochirish mumkin. Yaylovda (poda sharoitida) 25-40 biya uchun bir ayog'ir yetarlidir.

Biyalarning bug'ozlik davri 11 oy (310-360 kun) davom etadi. Biyalarni tug'ishiga 10-15 kun qolganda, ularni beda pichani tushalgan maxsus xonalarga olinadi. Tug'ishiga yaqin biyaning yelini

11-rasm. Bir o'rkachli dromedar urg'ochi tuya.

kg yukni bemalol uzoq masofaga olib bora oladi. Ayrim hollarda yirik, baquvli erkak tuyalar 400-500 kg va hatto 700 kg yukni ko'tarib harakat qilganligi ko'plab kuzatilgan. Tajriba tariqasida Orol dengizi yaqinidagi Chelkar tumanida yirik erkak bakterian tuyaning bir o'zi 1300 kg yukni olib borayotganligi ko'plab odamlar qo'yil qoldirganligi adabiyotlardan ma'lum.

Tuyalar ham boshqa turdagi chorva hayvonlari kabi xalq xo'jaligida salmoq o'rin egallaydi. Ular yuqorida qayd qilib o'tilganidek, suvsiz dasht va sahro zonalarida ish xayvoni bo'lishi bilan birga tuyalardan go'sht, sut, jun va tuxum mahsuloti olinadi. Ma'lumotlarga qaraganda, Rossiyaning barcha dasht va chernozem zonalarida 240 mingga yaqin tuya bo'lib, ularning 34 foizi dromedar, 44 foizi bakterian va 22 foizi duragay tuyalar hisoblanadi. Aytib o'tilganidek tuyalar yul mobaynida dasht va sahro yaylovlaridagi o't, yantoq kabi o'simliklar bilan oziqlanadi. Ularga faqat og'ir sharoitda va qochirish mavsumidagina qo'ldan pichib va yem beriladi.

Tuyalarning go'shti sifatiga ko'ra qoramol go'shtidan pastroq baholanadi. Go'sht chiqishi o'rtacha 50 foiz atrofida bo'ladi. Bir o'rkachli tuyalar asosan Turkmaniston, Tojikiston va O'zbekistonning shimolida, Qalmiq, va Turkmachi viloyatida, hamda Volgograd, Astraxan, Chita viloyatlarida uchraydi. Mutaxassislarning ko'rsatmasiga ko'ra tuyalar Qalmiq, Qozoq va Mutil zotlariga bo'linadi. Bu zotlarning ichida eng yirigi qalmiq zoti hisoblanib, erkaklari 770 kg

12-rasm. Ikki o'rkachli bakterian erkak tuya.

urg'ochilari 680 kg keladi. Bir o'rkachli tuyalar ikki o'rkachlilarga qaraganda birmuncha sersut bo'ladilar. Binobarin ularning yil davomida yog'dorligi 4,5 foiz bo'lgan 1000-1100 kg sut cog'ib olinadi. Ikki o'rkachli tuyalardan esa yog'dorligi 5,4 foiz bo'lgan 750-800 kg gacha sut sog'ib olinadi.

Tuya suti o'zining shifobaxsh va mazali bo'lishi bilan biya sutidan qolishmaydi. Qimiz tayyorlash texnologiyasi kabi tuya suti achitqichlar yordamida ishlanadi va qisqa vaqt ichida nihoyat ajoyib ichimlik olinadi. Bu ichimlik qozoq tilida «shubat», turkman tilida «chal» deb nomlanadi. Umuman qozoq va turkman xalqlarining

tuya sutiga bo'lgan extiyoji ancha yuqoridir. Tuyalar sutkasiga 2-4 marta sog'iladi va xar sog'ishda ularning yoshi, vazni va boshqa xususiyatlariga ko'ra 0,5-1,0 l sut cog'ib olinadi. Ayrim ma'lumotlarga qaraganda tuyalar orasida nihoyatda sersut vakillari ham uchrab turadi va ular sutkasiga o'rtacha 13-15 l sut beradi, sutidagi yog'i 5-6 foizni tashkil qiladi.

Tuyalarning jun mahsuludorligi xam o'ziga xos ko'rsatgichga ega. Bunda ikki o'rkachli tuyalar serjun bo'lgani holda, ularning yiliga 5-10 kg, ayrim hollarda 12 kg

asosan jun qutqib olinadi. Bir o'rkachlilaridan o'rtacha 2-4 kg atrofida jun olinadi. Jun qutqini asosan aprel oyida o'tkaziladi.

Uk o'rkachli tuyalarning juni birmuncha sifatli hisoblanib, uning tarkibida barcha 83 foiz tivit bo'ladi. Shuning uchun ham bunday jun yuqori darajada qadrlanadi. Tuya junidan turli xil junli kiyimlar, trikotaj, odevallar tayyorlanadi. Standartlikdek, sifatli jundan paypoq qulqop va ro'mollar ishlab chiqariladi. Erkak tuyalarining jun miqdori urg'ochilarinikiga qaraganda birmuncha kuproqdir (12-13 marta).

Tuyalar boshqa hayvonlarga nisbatan kech yetiluvchan hayvon hisoblanadi. Ular 2,5-3 yoshligida jinsiy balog'atga yetadi. Bu davrda erkak tuyalarni urg'ochilardan ajratib qo'yish talab etiladi. Aks holda ular juftlashib o'sish va rivojlanishdan to'xtaydi. Shunga ko'ra urg'ochi tuyalar birinchi marta juftlashishda 3-4 yoshligida, erkaklari esa 4-5 yoshligida qo'yiladi.

Tuyalardan asosan 20 yoshgacha foydalanish mumkin. Sung ularning tishlari yordamida boshlaydi va yem-xashakni hazm qilish xususiyati pasayadi. Binobarin, bunda tuyalar semirtirilib guppta topshiriladi. Lekin qarib qolgan tuyalarning qo'ldan chayir va latal bo'ladi.

Tuyalarning bug'ozlik davri har xil bo'ladi. Masalan, dromedar tuyalarda bu davr 13 oy davom etsa, bakterianlarda esa 14 oyga boradi. Butaloqdari onalarini 18 oy davriga qadar emadi. Har bir tuya asosan bitta va kamdan-kam ikkita tug'adi.

Tuyalarni qochirish asosan iki xil usulda - qulda va uyurda amalga oshiriladi. Qulda qochirilganda bir erkak tuyaga 25 urg'ochi, uyurda esa 15-20 urg'ochisi qo'yiladi. Erkak tuya sutkasiga faqat bitta urg'ochi tuyani qochirishi mumkin.

Bakterian tuyalar asosan qulda, dromedari esa uyurda qochiriladi. Duragay nasl olish maqsadida tuyalarni qulda qochirish talab etiladi.

Butaloq ustirish. Butaloqlar odatda 35-65 kg vaznda tug'iladi. Agar havo sovuq bulsa tug'ilgan butaloqlar issik xonaga olinadi va sutkasiga 5-6 marta onasini yoniga keltirib emizdiriladi. Butaloqlar usib, rivojlanib borgan sari yem-pichanga o'rgatila boriladi. Ular ikki yoshga yetganda 400 kg vaznga ega bo'ladi. Bunda ularga sutkasiga 10-12 kg pichan va 1 kg yem berish talab etiladi (13-rasm).

13-rasm. Bir o'rkachli dromedar tuyaning 1,5 yoshli bo'talog'i.

Butaloqlar 2-3 yoshligidan qulga o'rgatila boshlanadi. Bunda ovoz chiqarib utirish va turish mashqlari utkaziladi. Besh yoshga yetganda

butaloqlardan tula holda foydalanish mumkin. Shunday kilib, yoshligidan qulga

o'rgatilgan tuyalar ancha yuvvosh va buyruqni uz vaqtida bajaradigan bo'la. Bunday tualardan xo'jalik va ishlab-chiqarish ishlarida foydalanish imko vujudga keladi.

Tuyachilik chorcachilikning tuya naslini ko'paytirish va ulardan foydalan bilan shug'ullanuvchi tarmog'idir. Tuyachilik cho'l va quruq dasht zonalar taraqqiy etgan. Issiq iqlimga moslashgan bir o'rkachli tuyalar (dromedari Turkmaniston, Tojikiston, O'zbekistonda; sovuqqa chidamli ikki o'rkachli tuya (bakteriailar) Qozog'iston, Qirg'iziston, O'zbekistonning shimoli, Tuva, Astrax Volgograd va Chita viloyatlarida urchitiladi. Ikki o'rkachli qalmoqi, qozoqi mongol, bir o'rkachli arvana zot tuya boqiladi. Qalmoqi zot tuyalar yirik baquvvat, arvana zoti esa hammasidan sersut. Bir o'rkachli va ikki o'rkachli tuya duragayi ko'p tarqalgan, ular yirik kuchli va chidamli. Birinchi bo'g'in duragayl bir-biri bilan chatishtirilmaydi, chunki ular yaxshi nasl bermaydi. Erkak tuyalar ax qilinadi, urg'ochilari qochiriladi. Ikki o'rkachli tuyalar bilan chatishtirishda olingan duragaylar ikki o'rkachli, bir o'rkachli bilan chatishtirishdan oling duragay (jun tuya)lar esa bir o'rkachli bo'ladi. Birinchi erkak duragaylar nor tuy urg'ochilari nor moya deb nomlangan, Tuya yil bo'yi yaylovda boqiladi.

Nazorat savollari:

1. Tuya biologiyasining o'ziga xosligi to'g'risida suzlab bering.
2. Tuyalarning xalq xo'jalik ahamiyati to'g'risida nimalarni bilasiz?
3. Tuyalarning mahsuldorligi to'g'risida tushuncha bering.
4. Tuyalarning yetiluvchanligi to'g'risida so'zlang.
5. Tuya butalog'ini ustirish va parvarishlash to'g'risida nimalarni bilasiz?

2.9. QORAMOLCHILIK CHORVACHILIGI FERMA LARI HAQIDA

Qoramolchilik fermasi sutchilik va yosh mollarni parvarishlash brigadalaridan tashkil topadi. Hozir chorcachilikni ixtisoslashtirish va konsentrasiyalash asosida to'liq mexanizasiyalashtirilgan fermalar - kompleks tashkil etilmoqda.

Qoramolchilik fermalarida 200 - 600 sigir, 600 - 1500 buzoq va yosh moll boqiladi. Podada sigirlar soni 27 - 40 ta bo'ladi. Sutchilik komplekslari 400 - 120 sigirga mo'ljallangan, ularda sigirlar va 10 - 20 kunlik buzoqlar saqlanadi.

G'unajinchilik komplekslari (5-6 ming bosh) nasldor urg'ochi buzoqlar 10-20 kunligidan 22-26 oyligigacha parvarish qilinadi. Bu komplekslardan g'unajinlar tuqqandan keyin yoki tug'ishiga 2-3 oy qolganda sutchilik komplekslariga o'tkaziladi. Go'shtchilik komplekslarida erkak buzoqlar (10 ming bosh) 10-12 kunligidan 13-16 oyligigacha go'sht uchun boqiladi. 10-20 ming bosh qoramo bo'rdoqiga boqiladigan ochiq maydonchalar kompleksi ham bor.

Qoramolchilik fermalarida 100-200 boshga mo'ljallangan sigirxonalar, 10 sigirga mo'ljallangan tug'ruqxona va 95 buzoq sig'adigan buzoqxonalar, 90-100 mol boqiladigan g'unajinxona hamda novvosxonalar, buqaxonalar, sun'iy qochirish punktlari, izolyatorlar, yem-xashak omborlari, ozuqa tayyorlash sexlari, silos va

sharoitda bostiriladigan chuqur, transheya, minoralar va boshqa sharoitlar bor.

Qoramolchilik komplekslaridagi har bir bino 200-400 bosh sigirga, 180-360 bosh buzoq yoki yosh mollarga mo'ljallangan.

O'zbekiston iqlim sharoitida yengil binolar va bostirma-ayvonlar qurilgan ochiq maydonchalardan foydalanish mumkin.

Femalarda yem-xashak maydalash, tarqatish, mol sug'orish, sut sog'ish, qo'ndirish tozalash kabi og'ir ishlar mexanizatsiyalashgan.

Femalardagi mollar yoshi, jinsi, mahsuloti va fiziologik holatiga qarab, har xil boqishlarga ajratiladi. Ularga sog'uvchi, molboqar va buzoqboqarlar tayinlanadi. Qora va komplekslaridagi ishlarni operatorlar oqim usulida bajaradi.

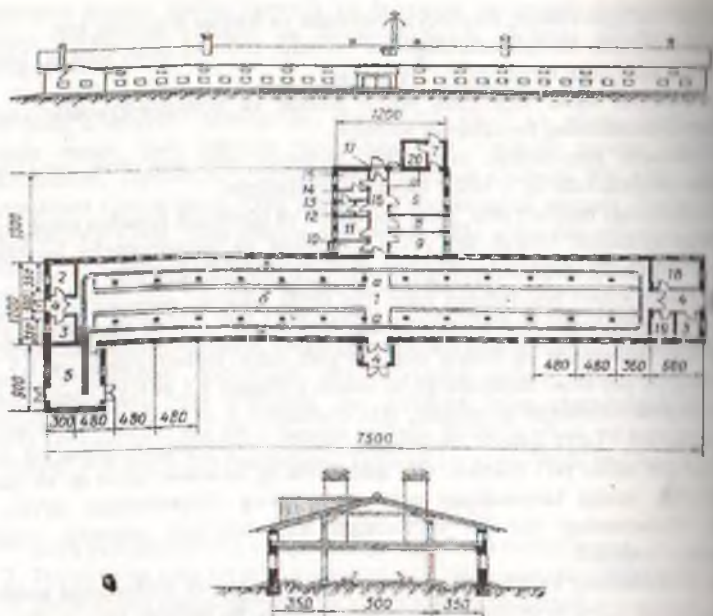
Molxona - mol boqiladigan bino. Bu yerda, asosan, qoramollar bog'lab va bog'lamay boqiladi. Bog'lab boqiladiganlari ikki qatorli, to'rt va olti qatorli bo'ladi. Ikki qatorli molxonada og'ilxona bino bo'ylab qator joylashtiriladi va 1,5 m li bo'ndalang yo'llar bilan seksiyalarga bo'linadi; o'rtadagi 1,5 m li yo'ldan (14-rasm, b) yem-xashak oxurlarga tarqatiladi, ikki chetdagi 1,2 m li yo'llardan (rasm, v) go'ng tashiladi. To'rt qatorli molxonada ozuqa tarqatiladigan ikkita va go'ng chiqariladigan uchta yo'l qilinadi. Olti qatorlisida og'ilxonalar uchta qo'sh qatorga joylashtirilib, ozuqa tarqatadigan uchta yo'l, go'ng chiqariladigan to'rtta yo'l bo'ladi. Molxonadagi har bir og'ilxonada mol bog'lash uskunasi, oxur va sug'orgich o'rnatiladi.

Og'ilxonalarning kattaligi, mollarning mahsuldorligi va zotdorligiga qarab, eni 1,1-2 m, bo'yin 1,7-2 m qilinadi. Molxonada qo'shimcha binolar: yem, to'shama va boshqar uskunalar saqlanadigan xonalar, ventilyasiya xonasi, xodimlar xonasi bo'ladi. Molxona yaqiniga sut bloki quriladi, unda laboratoriya, sut qo'yiladigan, osh yuviladigan joylar, vakuum nasos, qozonxona va boshqa sharoitlar bo'ladi.

Mollar bog'lamay boqiladigan molxona yopiq yoki uch tomoni o'ralgan yarim ochiq (ayvon ko'rinishida) bo'ladi. Havo harorati -20° dan past bo'lmaydigan hududlarda yarim ochiq molxona quriladi. Bunday olib qo'yiladigan to'siqlar bilan seksiyalarga bo'linadi. Har qaysi seksiya 60 tagacha sigirga mo'ljallanadi. Mexanizmlarda go'ng chiqarish, yem-xashak va to'shama tashib kelish uchun seksiyalar o'rtasidan o'tadigan yo'l qilinadi. Molxona maydoni uchun sutchilik so'jaliklarida har bir sigirga $4-5 \text{ m}^2$, go'sht yetishtiriladigan xo'jaliklarda buzog'i bilan sigirga 7 m^2 hisobidan joy ajratiladi. Molxona yaqinida mollarni yayratish maydonchasi (har bir sigirga $7-10 \text{ m}^2$) bo'ladi, bu yerga hamma mollar uchun umumiy oxurlar va sug'orgichlar quriladi, Molxona yaqiniga sigir sog'iladigan bino qurilib, sog'ish uskunolari o'rnatiladi.

Qoramol. Qoramol inson uchun go'sht va sut beradi, terisi qo'n sanoati uchun sam ashyo hisoblanadi. Oshlangan terisi kiyim-bosh tayyorlashda keng miqyosda qo'llaniladi. Shuningdek, qoramol go'ngi tuproq unumdorligini oshirishda asosiy mahalliy o'g'it hisoblanadi.

Sigir suti qimmatli oziq-ovqat mahsulidir, chunki uning tarkibida moy, oqsil, qand, mineral tuzlar ko'p bo'ladi. Har bir sigir yil davomida 4000 kg gacha, ba'zi zotlari esa undan ham ko'proq sut beradi. Sersut sigir zotlariga Qora ola, Xolmogor, Krasnostep, Bushuyev va boshqalarni ko'rsatish mumkin.

14-rasm. Molxona. Mollar bog'lab boqiladigan ikki qatorli ko'rinishi: 1 - og'ilxona (a - ko'ndalning yo'l, b - em-hashak tashiladigan yo'l, v - go'ng chiqariladigan yo'l); 2 - yemxona; 3 - asbob-uskuna saqlanadigan xona; 4, 7, 17 - dahliz; 5 - go'ngxona; 6 - qozonxona; 8 - idish yuviladigan xona; 9 - sutxona; 10 - shamollatish kamerasi; 11 - mashina bo'limi; 12 - sanitariya uzeli; 13 - dushxona; 14 - garderob; 15 - xodimlar xonasi; 16 - yo'lak; 18 - yemi tayyorlanadigan xona; 19 - to'shamaxona; 20 - ko'mirxona.

Qoramolning go'sht mahsuloti ham katta ahamiyatga ega. Jumhuriyatimizda tayyorlanadigan jami go'shtning qariyb yarmini qoramol go'shti tashkil etadi. Maxsus zotga kiradigan go'shtdor mollar tez yetilishi, go'sht chiqishining yuqori miqdori va sifati bilan ajralib turadi. Go'sht uchun boqiladigan buzoqlar to'yinilligi bilan yaxshi boqilsa, tez rivojlanib, vazni bir yildayoq 400-450 kg ga yetadi. Qoramol beruvchi erkak qoramolning vazni 800-900 kg, ayrimlari 1300 kg, ba'zan undan ham ko'proq bo'lishi mumkin. Bularga misol qilib Gereford, Astraxan, Qoramol oqbo'sh zotlarini ko'rsatish mumkin. Go'sht beruvchi sigir zotlarining vazni 500 kg kg keladi, shuningdek ulardan 2500-3000 kg sut sog'ib olinadi.

Qoramollar go'sht va sut uchun boqiladigan zotlardan iborat bo'lib, ular sersutligi, tirik vaznining yuqoriligi va go'shtdorligi bilan ajralib turadi.

Go'sht-sut yo'nalishidagi buqalarning vazni 700-900 kg, sigiri esa 450-550 kg keladi. Bu zot sigirlardan bir yilda 3500-4500 kg sut sog'ib olish mumkin.

Go'sht-sut uchun boqiladigan qoramollarga Shves va Olatov qoramol zotlarini kiritish mumkin.

Sut mahsulodoriga deb - sigirdan muayyan vaqt ichida sog'ib olinadigan sut miqdoriga aytiladi. Sigirning sut berish davrini *laktasiya* deb ataladi. Laktasiya davri

10 oy davom etadi. Sigir suti - qimmatli oziq-ovqat mahsulotidir, chunki boshqa hayvonlardan zarur moddalarning barchasi optimal uyg'unlikda va oson hazm qilinadigan bo'ladi. Zamonaviy xonaki sigirlarning yovvoyi ajdodlari buzoqqa o'rtacha 1 kunda 10 litta sut berish uchun) yetadigan miqdordagina (400-800 kg) sut bergan. Hozirgi kunda dunyodagi rekordchi sigirlar borki, laktasiya davrida ulardan 20 000 kg dan ko'prog'i sut sog'ib olinadi. Ilg'or xo'jaliklarda har bosh sigirdan 6000 kg dan ko'prog'i sut olinadi. Sut mahsuldorligini aniqlashda sog'ib olinadigan sut miqdori, uning konsistentsiyasi, balki sutning tarkibi ham ahamiyatga ega (1-jadval).

Sut tarkibi %

1-jadval

Yog	Oqsil	Shakar	Mineral moddalar	Suv
3,3	3,3	1,9	0,7	87,4

Sigirning mahsuldorligini bilish uchun laktasiya davrida undan sog'ib olingan sut miqdorini va sutda qancha oqsil hamda yog' borligini aniqlash kerak. Boshqacha aytgancha sigirning mahsuldorligini hisobga olib borish uchun har 10 kunda bitta sog'ib olingan o'tkazilib, har bir sog'ib olingan sut miqdori o'lchanadi, boshqacha aytgancha bitta marta sutdagi yog' va oqsil miqdori aniqlanadi.

Har bir mahsuldorligi deb - bitta molda olinadigan go'sht miqdoriga aytiladi. Boshqacha aytgancha mahsuldorligini uning so'yilgan vazni va go'sht chiqishiga qarab hisoblash mumkin. So'yilgan vazni molning terisi shiliniib, kallasi, ichak-chavoqlari olinib qochib, oyoqlarining pastki (sakrash) bo'g'imlari kesib tashlangandan hisoblash mumkin. So'yilgan vaznning tirik vaznga foiz hisobidagi nisbati go'sht miqdori deyiladi. Masalan, tirik vazni 450 kg bo'lgan buqacha (novvos)ning go'sht miqdori (odatdalanmagan go'shtning og'irligi) 207 kg bo'lgan. Demak go'sht miqdori

$$\frac{207}{450} \cdot 100\% = 46\% \text{ ga teng bo'ladi.}$$

Hisoblashda e'tibor etilishi kerak, boshqa qishloq xo'jalik hayvonlari va parrandalarning mahsuldorligi ham shu tarzda hisoblab topiladi. Yosh mollar har oyda tarozida tarozilab olinadi va rivojlanishi tekshirib turiladi, oy boshidagi vazni bilan oy oxiridagi vazni o'rtasidagi farq mollarining o'rtacha sutkalik qo'shimcha semirishi hisoblab chiqiladi. Boshqacha aytgancha mollar o'rtacha oyda o'z vaznining 40-45% qismini qo'shimcha qo'yib olingan mol oy boshida va oy oxirida tortib ko'riladi.

Har marta qurulduri. Barcha qoramollar qo'yidagi jins-yosh guruhlariga ajratiladi: yosh mollar, qoramollar, 6 oyga to'lmagan buzoqlar, podaga qo'shiladigan yosh buqacha (bu qoramollar sog'ib olingan podasidan chiqib qolgan sigirlar o'rmini to'ldirish uchun qoramollarga beriladi). 6 oylik g'unajinlar, shuningdek zotli buqachalar), tanalar (qochirilgan sigirlar yoki boshqa katta g'unajinlar), bo'rdoqiga boqiladigan mollar kiradi.

Bo'rdoqiga boqiladigan mollar guruhiga, odatda, podaga qo'shishga qaramollardan buqacha va g'unajinlar hamda katta yoshdagi mollar kiradi. Mollarni bo'rdoqiga boqish (suntiy qochirish) usuli keng qo'llanilganligi sababli ko'pgina qoramollarda podalar buqalar umuman yo'q. Mahsuldor zotli hayvonlar olish uchun qoramollardan ota yoki ona hayvonni olish kerak. Zotli nasllardan faqatgina sut

miqdori va yog'i yuqori bo'lgan yangi avlod olinadi.

Nazorat savollari

1. Qoramolchilik fermalarida qanday ishlar bajariladi?
2. Molxona qanday bino?
3. Qoramol inson uchun qanday ahamiyatga ega?
4. Sigir sutining tarkibi qanday?

2.10.QORAMOL ZOTLARI

Qoramollarning quyidagi zotlari bor.

Xolmogor yoki qora-ola zoti Arxangelsk viloyatida, Shimoliy Dv daryosining qo'yi oqimi sohillarida yaratilgan. Shu yerlardagi yaylovlar, tosh vaqtida suv bosadigan o'tloqlar mollarni yaxshi oziqlantirish uchun imkoniyat tug'dirib bergan (15-rasm). Bu zotning paydo bo'lishi XV asrning oxiri - XVI asrning boshlariga to'g'ri keladi. Ba'zi olimlarning fikricha, xolmogor zotini yaratish golland zotiga mansub buqalardan foydalanilgan.

Yaxshi oziqlantirish sharoitida sutini oshirishiga qarab tanlash yo'li bilan seriyalar zot olinadi. Bu zot sigirlarning o'rtacha maxsuldorligi 3200 kg lekin eng yaxshi

15-rasm. Ola-qora zot sigir.

16-rasm. Krasnostep zot sigir.

naslchilik xo'jaliklarida har bir sigirdan 6000-6500 kg gacha sut sog'ib olinadi. Sigirlarning tirik vazni 500-550 kg ga yetadi. Gavdaning baquvvatligi, suyaklarning yirikligi ba'zan beso'naqayligi, muskullarning o'rtacha rivojlanganligi tusining qorayishi bu zotga xos belgilardir.

Keyingi 30 yil mobaynida xolmogor zotining tashqi tuzilishi (eksteryeri) yaxshilanib sigirlarning mahsuldorligi va sutining moylilik darajasi oshdi: har bir sigirdan sog'ib olinadigan sut o'rta hisobda 5500-5700 kg ni, sutning moylilik darajasi esa 4,1-4,2% ni tashkil etadi.

Krasnostep zoti Hozirda ko'paytiriladigan eng ko'p sonli

zotlardan biri. XIX asr o'rtalarida Ukrainaning janubiy tumanlarida mollarning G'arbiy Yevropadan keltirilgan ba'zi zotlarini Ukraina kul rang zoti bilan chatishtirib yangi zot olindi. Bu zotga mansub sigirning suyaklari, odatda nozil ko'kragi ichga botgan (chuqur), unchalik keng emas, yelini o'rtacha kattalikda bo'ladi. Tirik vazni 450-500 kg, tusi asosan qizil, naslchilik xo'jaliklarida har bir sigirdan 4000-5500 kg sut sog'ib olinadi, sutning moylilik darajasi o'rta hisobda 3,73% ni tashkil etadi. Bu zot issiq iqlimga yaxshi moslashadi, shuningdek keskin

kontinental iqlimli tumanlarda ham o'zini yaxshi sezadi. Shu sababli bu zot sigirlar O'zbekistonning janubiy qismi va Shimoliy Kavkazda, Samarqand, Xorazm va Qashqadaryodli ko'p tarqalgan (16-rasm).

Ung ko'p tarqalgan sut beruvchi sigir zotlaridan **Kostroma zoti** mavjud. Ayrim moli shablonidan buzoqlashidan keyingi laktasiya davrida 17 500 kg gacha sut sog'ib oladi va sutning moylilik darajasi 4,2% ni tashkil etadi.

O'zoq oqboosh zotiga go'sht-sut uchun boqiladigan turdagigi mollar kiradi. Bu zot O'zoq'istonda yaratilib, O'zbekistonga keltirilgan. Sigir bo'yining balandligi, gavdasining yirikligi, suyaklarining baquvvat va muskullarining yaxshi rivojlanganligi bilan ajralib turadi. Tusi to'q qizil, boshida oq rang, tirik vazni 500-600 kg. Hushchilik xo'jaliklarida sigirlarning har biridan 2200-2500 kg dan sut sog'ib olinadi, sutining moylilik darajasi 3,7-3,8% ga teng. Sigir boqishning to'g'ri tushunilishi ularning sersutligini ta'minlovchi asosiy shartdir. Oziq turini puxta tanlash va ratsionni to'g'ri tuzish yo'li bilan sigirlar sutini ko'paytirish mumkin.

Kurgan qoramol zoti - sut va go'sht uchun boqiladigan qoramol zoti. Kurgan o'rtacha Sibir jaydari molini shortgorn, simmental, bestujev, golland, shvis, shvits va boshqa zot buqalar bilan chatishtirish natijasida yetishtirilgan. Tusi to'q qizil, qizg'ish-ola, ko'kragi keng. Tanasi ancha yirik. Yag'rinidan balandligi 126 sm, ko'krak aylanasi 189 sm. Sigirlari 500-550 kg, buqalari 800-900 kg, yiliga 3000-4200 kg sut beradi. Sutining yog'ililigi 4-4,4%.

Latviya qo'ng'ir qoramol zoti - sut uchun boqiladigan qoramol. Latviya jaydari mollarini angeln va Daniya qizil mol zotlari bilan chatishtirib yetishtirilgan. Tanalishi pishiq, oyoqlari kalta, muskullari rivojlangan, kallasi kichik, tumshuq qand cho'ziqroq. Yag'rinidan balandligi 126 sm, gavdasining qiya uzunligi 154 sm, ko'krak aylanasi 183 sm. Buqalarining o'rtacha vazni 750-800 kg, sigirlariniki 450-550 kg, yiliga o'rtacha 3500 kg sut (yog'ililigi 4%) beradi. 1956 - 64 yillarda Latviyadan O'zbekistonga keltirilgan.

17-rasm. Shvits zoti sigir.

Shvits zoti. Bu zot ko'proq Farg'ona vodiysi viloyatlari xo'jaliklarida, Samarqand, Jizzax, Toshkent va Surxondaryo viloyati xo'jaliklarida uchraydi. Ularning tusi asosan kul rang bo'ladi (17- rasm).

Sigirlarining tirik vazni 480-550 kg, buqalariniki 800-950 kg keladi. Ayrimlari 1100 kg gacha borishi aniqlangan. Sigirlari sog'in davrida yog' miqdori o'rtacha 3,6-3,8% bo'lgan 3000-4200 kg sut beradi. Ayrimlari (rekordchi sigirlari)

9000-10200 kg va undan ham ko'proq sut berganligi maxsus adabiyotlarda aks ettirilgan. Ba'zan sut tarkibidagi yog' miqdori 4,7 % ga yetishi aniqlangan.

Olutov zoti. Bu zot ham sut-go'sht yo'nalishidagi mahalliy qirg'iz va qozoqi sigirlarini shvits zot buqalardan qochirish natijasida va naslini o'zaro chatishtirib, tanlash, saralash yo'li bilan yaratilgan. Bu zot respublikamizda oz miqdorda

bo'lgani holda asosan Farg'ona vodiysining ayrim xo'jaliklarida boqiladi.

Sigirlarining tirik vazni 500-550 kg, buqalariniki 850-950 kg. Sog'in davri yog' miqdori 3,8 - 4,0 % bo'lgan 2800-3500 kg sut beradi. Bu zot o'zining kechiqishiga ko'ra tog' zonasi sharoitiga yaxshi moslashgan hayvon hisoblanadi.

Nazorat savollari

1. Qoramollarning qanday zotlari bor?
2. Eng kup sut beruvchi qanday sigir zotlari bor?
3. Qozoqi oqbosh va latviya qo'ng'ir sigir zotlarini ayting.
4. Shvits va olatov sigir zotlari haqida so'zlang.

2.11. QORAMOLLARNI PARVARISH QILISH

Sog'in sigirlarning oziq ratsioni va ularni boqish. Sog'in sigirlarning oziq rasioni ularning oziq moddalarga bo'lgan ehtiyojini qondirish, ishtaha bilan yeydigan, hazm organlarini zo'riqtirmaydigan, oziq moddalarning yaxshi o'zlashishiga yordam beradigan bo'lishi lozim. Oziq rasioni fermaning o'zida yetishtiriladigan yem-xashaklardan maksimal foydalaniladigan qilib tuzilishi kerak. Sog'in sigirlar molxonada boqiladigan davrda oziq rasioni asosan dag'al va shirali oziqlar - pichan, silos, ildizmevalar, senajdan iborat bo'lishi kerak. Sersut sog'in sigirlarga konsentrat oziq (yem) ham berish zarur. Sersut sigirlar faqat dag'al va shirali oziqlar bilan boqilganida rasionning hajmi juda ortib ketadi, sigirlar uni yeb tugata olmaydi. Buning ustiga, ko'p miqdordagi konsentrat oziq modda almashinuvini izdan chiqaradi, osteomalyatsiya deb ataladigan kasallik (suyak to'qimasi kasalligi) ni keltirib chiqaradi.

Sog'in sigirlar uchun ham oziqlantirish ratsioni tuzilgan. Bundan tashqari, sigirlarning tirik vazniga qarab dag'al va shirali oziqlar berishning taxminiy me'yori ham belgilab chiqilgan. Sog'in sigirga dag'al oziq 100 kg tirik vaznga 1-2 kg (yarim pichan bo'lishi kerak), shirali oziq 6-8 kg hisobida berilishi kerak. Qancha konsentrat oziq berish kerakligi sigirdan sog'iladigan sut miqdoriga qarab belgilanadi. Bir sutkada 10-20 kg sut beradigan sigirga har 1 kg sutga 150-200 g, sutkasiga 25-30 kg sut beradigan sigirga esa 250-350 g hisobidan konsentrat oziq beriladi.

Tirik vazni 500 kg bo'lgan va sutkasiga 20 kg sut beradigan sigirning oziq ratsioni qo'yidagicha (kg):

Pichan	3
Yo'ng'ichqa pichani	3
Ko'k o't yoki makkajo'xori silosi.....	30
Nim shirin lavlagi	18
Konsentrat oziq ...	3.8
Osh tuzi.....	0.105

Asab boqishni to'g'ri tashkil qilish uchun tirik vazni va mahsuldorligi bir xil bo'lgan buzoqlarga dag'al va shirali oziqalar bir xilda beriladi. Sersut sigirlar uchun alohida ratsion tuziladi va sutkasiga 3-4 marta oziqlantiriladi.

Chorvachilikda buzoqlar uchun qoldirilgan golshtinofriz zotli boqish uchun buzoqlarning umumiy ko'rinishi.

Birinchi konsentrat, keyin shirali, so'ng dag'al oziq beriladi. Yangi buzoqlagan sigirlarga alohida e'tibor berilib ovqatlaniriladi. Toki u ko'p sut bersin. Buzoqlaganidan 10 kun keyin sigir sekin-asta to'la oziq ratsioniga o'tkaziladi. Sutini ko'paytirish davrida sigirga qo'shimcha ravishda 2-3 oziq birligi beriladi. Qo'shimcha oziq sigir ko'nikib ketgunga qadar beriladi. Yangi buzoqlagan sigimi amalda berayotgan sutiga muvofiq oziqlantirish sutning ko'payishi ta'minlay olmaydi.

Chorvachilikda buzoqlarni parvarish qilish alohida ahamiyatga ega. Yangi tug'ilgan buzoq tug'ilganiga 40-50 minut

o'tisadati so'ng o'rnidan turib emishga harakat qiladi. Yangi tug'ilgan buzoqchalarga tug'ilganidan darhol o'viz suti beriladi, birinchi kuni 1,5-1,7 kg, keyin 2-3 litr o'viz suti berilishi lozim. O'viz sutini ichgan buzoqchalar sog'lom, baquvvat bo'lib tez o'sadi. Chunki o'viz suti tarkibida oqsil, vitaminlar, zarur bo'lgan mineral moddalar ko'p bo'ladi. Buzoqchalar dastlabki bir hafta ona sigir suti bilan boqiladi, bir kunda 2,8-3,0 litr sutni ichadi. Jahonning ko'pgina davlatlarida buzoqchalarni xonalari 2-3 kun emadi, 3-4-kuni ularga soya suti beriladi, soya suti tarkibi jihatidan sigir sutiga juda o'xshash va buzoqchalar uni xush ko'rib emadi. Buzoqchalar 20-25 kunlik bo'lgandan so'ng ularga albatta qo'shimcha oziqa berib turiladi. 10 kunligidan boshlab, barra ko'k oziqa berish mumki, ozgina ildizmevalilar, donli ozuqalar, beda ko'k o'ti berib beriladi. Ular ona sutini 4-5 oygacha emishi mumkin. Ammo 3 oyligidan boshlab, qo'shimcha oziqlarga o'rgatish lozim. Sigir sutini tejash uchun soya va boshqalardan sut tayyorlab buzoqlarga ichiriladi. Kelgusida sut beruvchi zotdor sigir yoki yuqori nasl beruvchi ho'kiz uchun ajratiladigan buzoqlar albatta onasini uzoq vaqt emishi kerak

Buzoqlarni ma'lum maqsad asosida to'g'ri boqish va parvarish qilish qoramol boqishini sog'lom, sarmahsul sigirlar va yuqori ko'rsatkichga ega bo'lgan ba-quvvat zotdor buqalar bilan to'ldirishda muhim ahamiyatga ega. Umuman, buzoqlar har bir fermaning yo'nalishi, yetishtiriladigan mahsulot turi va ishlab chiqarishning konkret maqsadi hamda sharoiti hisobga olingan holda boqib parvarish qilinadi (18-rasm).

Buzoqlarni boqish va parvarishlashni bir qancha usullari mavjudefolyasiya etishni ta'kidlash lozimki, respublikamizdagi barcha qoramolchilik fermalarida, shu jumladan, fermer xo'jaliklarida, bu borada mavjud usullardan bittasi, ayrim hollarda ikkitasi qo'llaniladi.

19-rasm. Buzoqlarni individual (yakka) holda kataklarda boqish.

Birinchi usul - buzoqlarni onasidan ajratib boqish. Bu usul asosan barcha suvovchilar tovar fermalarida va ayrim ilg'or fermer xo'jaliklarida kullanib kelinayotgan progressiv usul hisoblanadi. Bunda buzoqlar tug'ilgan kunidan boshlab 5-10 kunda davomida uz o'lasining o'viz sutidan baxramand bo'ladi. So'ngra ular maxsus kataklarga olinadi va guruhlab boqiladi (19-rasm).

Uviz suti birinchi marta buzoqlar tug'ilganidan so'ng 1-2 soat o'tgach 1-1,5 l miqdorida beriladi. Oziqlantirishdan oldin buzoqlarni lablari, burni va yonlari yaxshilab artiladi. Yangi tug'ilgan buzoqlarga dastlabki kunlari uviz suti maxsus rezinka surg'ichlar yordamida kuniga 5-6 marta berilsa, so'ngra kuniga 4 marta aniq, belgilangan vaqtlarda (kun tartibi asosida) beriladi. Bunda buzoqlar ham har vaqt bir xil miqdordagi sutni yakka holda olishi mumkin. Beriladigan uviz suti yoki sog'ib olingan sutning harorati 37°C, toza va sifatli bo'lishi maqsadga muvofiqdir. Agar tukdan sigirning yelini kasal bo'lsa yoki sutining sifati talabga javob bermasa, u holda bir vaqtda tukdan yoki turishiga ko'ra 1-2 kunga fark, qilgan sigirlarning suti ichiriladi. Buzoqlarga tug'ilgan kuni 5-7 kg atrofida uviz suti ichirilishi yaxshi natija beradi. Besh kunlik bo'lganida 6-10 kg gacha ko'paytirish mumkin. Umuman, birinchi besh kun ichida ularga 30-45 kg uviz suti ichirilsa, ularning tomonlarni yaxshi natija beradi.

Buzoqlarni ko'p miqdorda, faqat sigir suti bilan boqish iqtisodiy jihatdan unchalik ko'p foyda keltirmaydi. Binobarin, ularni sun'iy sut, sersuv va dag'al oziqlar bilan ta'minlash iqtisodiy samaradorlikka erishishda anchagina afzalliklarga ega. Bunda tadbirlarni buzoqlar tug'ilganidan so'ng sutining miqdori oz-ozdan kamaytirilib, uning o'rniga sun'iy sut miqdori ko'paytirilib beriladi.

Ikkinchi usul ajratib emizdirib boqish bu usul eng qadimgi usul bo'lib, bunda sigirni sog'ishdan oldin, sog'ish vaqtida va sut sog'ib bo'lingach, sigir yoniga uning buzog'i qo'yib yuboriladi. Sigiri bo'lgan barcha xonadonlar ham shu usulda buzoqlar boqadilar va parvarish qiladilar. Bu usul hozirgi vaqtda xo'jaliklarda deyarli

qo'llanilmaydi.

Uchinchi usul - «enaga» sigirlarga biriktirib boqish. Buning uchun o'z yordamidan ajratib olingan buzoqlar 2 tadan 4 tagacha qilib mashina yordamida bog'algan yaroqsiz yoki qari sigirlarga biriktirib qo'yiladi. Buzoqlar o'z «enagasini» 3-4 oy mobaynida emib o'sadi va rivojlanadi.

Biriktirilgan buzoqlar soni «enaga» sigirlarning sut mahsuldorligiga bog'lik. Emizdirdi uchun rejalashtirilgan sigirlar bir guruh, buzoqni emizish davri tugashi bilan yangi guruh buzoqlarni qabul qiladi. Shunday qilib, sut mahsuldorligi 3000-4000 kg bo'lgan sigirlar bir laktasiya davrida 8-10-12 ta buzoqni emizdirib, boqib boqadi.

Tertinchi usul onalariga uzluksiz emizdirib boqish. Bu usul asosan go'sht yetishtirishdagi qoramolchilikda qo'llaniladi. Bunda sigirlar deyarli cog'ilmaydi. Bunda sharoitida yosh buzoqlar 6-8 oylik bo'lguncha faqat onasini emib rivojlanadi. Agar talab etilsa va sigir suti ikki buzoq uchun yetarli bo'lsa, bir sigirga ikkita buzoqni ham biriktirib boqish tavsiya etiladi.

Shunday qilib, buzoqlarni boqish, parvarish qilish va rivojlantirish usullari har bir xo'jalikning mahsulot yo'nalishi va ishlab chiqarish texnologiyasiga ko'ra qo'llanishi ko'plab ijobiy natija beradi.

Buzoqlar olti oylik bo'lganida erkaklari urg'ochilaridan ajratilgan holda maxsus xonalarda boqiladi. Bunda turta guruh, tashkil etish nazarda tutiladi. Birinchi guruhda buzoqlar 9 oylik bo'lguncha boqiladi. Ikkinchi guruhda 9 oylikdan 12 oylik bo'lguncha boqiladi. Uchinchi guruhda 12 oydan 18 oylik bo'lguncha boqiladi. Turtinchi guruhda 18 oylik g'unajinlar ikki yoshli bo'lguncha boqiladi. Buzoqlar xo'jalik uchun belgilangan usulda bog'lab yoki bog'lamasdan boqiladi.

Bund olish uchun mo'ljallangan erkak buzoqlarni xisobga olmaganda barcha guruhdagi buzoqlarga 8-9 oyligidan boshlab kup miqdorda somon, silos va idilzimevular berib boqiladi. Buzoqlarni bog'lab boqishda ularga sutkasiga uch toarta yem-xashak beriladi. Suvni avtomat suvdonlardan istaganicha ichadi.

Erkagina xo'jaliklarda olib borilgan kuzatishlarga qaraganda ko'rsatilgan mo'yorlarda boqilgan buzoqlar sog'lom, baquvvat va yuqori mahsuldor bo'lib yetishadi. Buzoqlarni sun'iy sut bilan bokish 180-200 kg sigir sutini tejash imkonini beradi.

Yem-xashakning sifati qancha past, tarkibida kimyoviy elementlar, ayniqsa probin kam bo'lsa, buzoqlarning har kilogramm semirishi uchun shuncha kup oziq sarflanadi.

Buzoqlar sog'lom va baquvvat bo'lib o'sishi uchun ularni uzluksiz osh tuzi bilan ta'minlab turish tavsiya etiladi. Bunda 1-6 oylik buzoqlarning har 100 kg tuzni xisobiga 12 g, 6 oylikdan boshlab 10 g dan osh tuzi berish talab etiladi.

Nazorat savollari

1. Sog'in sigirlarning oziq rastsioni qanday?
2. Chorvachilikda buzoqlarni parvarish qilish qanday ahamiyatga ega?
3. Buzoqlarni boqish va parvarishlashni qanday usullari bor?
4. Nasl olish uchun mo'ljallangan erkak buzoqlar qanday boqiladi?

2.12.QORAMOLARNI G'OSHTGA BOQISH TEXNALOGIYASI

Nasldor buqalarni boqish va parvarishlash

Nasldor buqalardan olinadigan urug'ning sifati birinchi galda ularning boqish sharoitiga va usuliga bog'liq. Nasldor buqalarni boqishni susaytirish yoki kuchaytirish maqsadga muvofiq emas. Chunki kuchli oziqlar bilan hamma va to'ydirib boqish va mosion tashkil etilmasligi ular tanasining va jinsiy organlarining yog' bosib kyetishiga olib keladi. Buning natijasida urug' berish xususiy yomonlashadi. Yoki aksincha, sifatsiz yem-xashak bilan boqish ular organizmni bo'shashtirib, quvvatsizlantirib qo'yadi. Buning oqibatida urug'ning sifati buziladi, buqalar oriqlab, kasalliklarga beriluvchan bo'lib qoladi. Binobarin, nasldor buqalarni boqishda, ilmiy jihatdan asoslangan istiqbolli usullar asosida rasion tuzilishi kerak bo'ladi. U qo'yidagicha bo'lishi mumkin. Masalan, buqalar qochirish ishlarini foydalanilmaydigan «t i n i m» davrida ularning har 100 kg tirik vazni hisobiga 100 g oziq birligi va Pog hazm bo'ladigan protyein berish mumkin.

Nasldor buqalardan avlod olish uchun foydalanish vaqtida ularning har 100 kg tirik vazni hisobiga 1,3 kg oziq birligi va 140 g hazm bo'ladigan protyein berishni ta'riyjalashtirish ijobiy natija beradi.

Nasldor buqalarni hish oylarida boqish. Qish oylarida nasldor buqalarning har 100 kg tirik vazni hisobiga 1-1,5 kg byeda pichani, 1-1,5 kg ildizmyeva, 0,8-1,0 kg silos berish mumkin. Har bir buqaning oriq-syemizligiga qarab 1 sutkada 4 kg dan 6 kg gacha yem berish tavsiya etiladi.

Barcha xo'jaliklarda va sun'iy qochirish punktlarida boqilayotgan buqalarni rasioniga (urug' olish davrida) 3-4 kg sazi, 300-400 g maydalangan don (arpa, silos, bug'doy) va 150-200 g xamirturushni qo'shimcha holda kiritish yaxshi natija beradi.

Nasldor buqalarni qish oylarida boqish uchun qo'yidagi kun tartibiga rioyati qilish mumkin:

Soat 5 dan 5.30 gacha	Oxurlarni qoldiq oziqdardan tozalash.
Soat 5.30 dan 6 gacha	Oziqlantirish, sug'orish, tanasini qashlab tozalash.
Soat 6.0 dan 8 gacha	Dam berish.
Soat 8.0 dan 10 gacha	Urug' olish yoki qochirish uchun foydalanish.
Soat 10 dan 11 gacha	Mosion tashkil etish.
Soat 11 dan 12.30 gacha	Oziqlantirish va sug'orish.
Soat 12.30 dan 14.30 gacha	Dam berish.
Soat 14.30 dan 16.30 gacha	Mosion tashkil etish.
Soat 16.30 dan 18 gacha	Ochiq maydonda yayratish.
Soat 18 dan 19.30 gacha	Urug' olish va qochirishda foydalanish.
Soat 19.30 dan 20.30 gacha	Oziqlantirish va sug'orish.

Nasldor buqalarni yoz oylarida boqish. Yoz oylarida iloji boricha barcha xo'jaliklarda nasldor buqalarni yaylovlarda bokish, ko'proq harakat qildirish va talab etilgan vaqtda yem va minyeral qo'shimchalar berish tavsiya etiladi.

O'zbyekiston sharoitida yozning issiq kunlari nasldor buqalarni 3-4 marta hatto 5-6 marta sug'orish hamda salqin, lyekin nam va zax bo'lmagan toza joyda

qo'shibirish yaxshi natija beradi.

Parvarish qilish ishlari barcha fasllarda uzluksiz amalga oshirib borilganda 10-12 yil va ayrim hollarda undan ham uzoqroq vaqt davomida boqilinish mumkin.

Barcha xo'jaliklarda va sun'iy qochirish punktlarida vaqti-vaqti bilan urug' to'plam nazorat qilib turish, shuningdek, ulardan olingan avlodlarni sog'-lom, boqiladigan, yetik bo'lib o'sishiga e'tibor berish ham maqsadga muvofiqdir.

Odamolni 1 kg semirtirish uchun yoshiga qarab turli miqdorda oziq birligi sarflanadi. Masalan, 10-12 oylik novvoslarni 1 kg semirtirish uchun o'rtacha 7-8 oziq birligi sarflansa, katta yoshdagi mollar uchun 8,5-10 oziq birligi sarflanadi. Buzoqlar asosan laxm go'sht yetishtirish uchun boqiladi. Shuning uchun ularni 6 oylikdan tortib rejalashtirilgan davrgacha go'shtga boqish mumkin. Lekin katta yoshdagi mollar 60-90 kun mobaynida bo'rdoqiga boqiladi. Chunki boqish muddati qisqartirib yuborilsa, ularning tanasini yog' bosib ketadi, go'shtning sifati pasayadi.

Go'shtning xususiyatiga ko'ra, sut uchun boqiladigan va qush mahsuldor zotlar go'shtga boqilganda yog' asosan ichki organlarida tuplanadi, nimtalarida esa kamroq bo'lishi aniqlangan. Shuning uchun ham ularning nimtasidagi lahm go'sht uchun boqiladigan mollarnikiga nisbatan kamroq bo'ladi. Bunday mollar jadal usulda go'shtga boqilganda go'sht chiqimi 50-56 foizni tashkil etadi. Mollarning go'sht mahsuldorligini ortishiga, sifa-ti va to'yimlilikini yaxshilanishiga ularning zoti va zotdorligi salmoqli ta'sir ko'rsatadi. Bunga asosiy sabab go'shtdor zotlarning tez yetiluvchanligi, qisqa vakt ichida yaxshi semirishi, semirishi uchun ularni boqishdagi mollarga qaraganda kamroq, yem-xashak talab qilinishi, go'shtini marmarsimon va mazali bo'lishidir. Binobarin, go'shtdor zot mollarning buzoq va novvoslarini 15-18 oyligigacha boqish kifoya qiladi. Bunda ularning tirik vazni 300-350 kg ga yetishi mumkin. Hozirgi vaqtda go'shtdor buqalarni sut uchun boqiladigan va kush mahsuldor zot sigirlar bilan chatishtirish natijasida olingan buzoqlarni jadal usulda go'shtga boqib semirtirish ishlari keng tus olgan. Jinsi va axtalashning go'sht mahsuldorligiga ta'siri. Go'sht yetishtirishda nasl olish uchun foydalanilgan sut, go'shtdor zotli va kush mahsuldor zot buzoqlar salmoqli urin beradi. Ularning umumiy soni barcha yoshdagi mollarning deyarli 90-95 foizini tashkil etsa, urg'ochi buzoqlar 30 foiz atrofida bo'ladi. Qolgan qismini novvoslar tashkil etadi. Ayrim vaqtlarda xo'jalikning sharoitiga va boqish usuliga qarab, novvoslar axtalanadi. Lekin kuzatishlardan ma'lum bo'lishicha, axtalangan novvoslar buqachalarga qaraganda sust usadi va sekin rivojlanadi, shuningdek, go'sht chiqimi pastrok, bo'ladi. Axtalashdan maqsad ularni podada boqish uchun boqilganligini oshirish va urg'ochi buzoqlar bilan birga go'shtga boqishdan iboratdir. Urg'ochi buzoqlar go'shtga boqilganda nimtasining vazni, sutkalik semirishi, semirish uchun yem-xashak sarflanishi va laxm go'sht miqdoriga qarab bichilgan va bichilgan novvoslardan kamroq bo'ladi. Lekin go'shtning sifati, yumshoqligi, mazaligi, tarkibi va marmarsimonligi jihatidan yuqori turadi. Binobarin, ularni 15 oyigacha boqish va vazni 350-400 kg ga yetganda go'shtga topshirishni tavsiya qilinadi. Novvoslar va axtalangan buqichalarni 15-18 oylik bulguncha bokish, novvoslar vazni 450-550 kg va axtalangan buqalarning 400-450 kg atrofida

bo'lganda ularni go'shtga topshirish usuli ham keng kullaniilmoqda.

Boqishning go'sht mahsuldorligiga ta'siri. Mollarning go'sht mahsuldorligi keskin oshirishdagi eng muxim omillaridan biri ularni boqish usuli bo'lib, u go'sht mahsuloti salmog'ini oshirish va go'sht chiqimini ko'paytirish imkonini beradi. Yaxshi boqilgan molning nimtasida suyak va paylar miqdori sifatli yem-xashak bilan boqilgan vakillariniqiga qaraganda 25-30 foiz kam, go'shtining kaloriyasi 50 foiz yuqori bo'ladi. Mollar yem bilan boqilganda, ularning tez semirishi, lazzatli go'shti va yog'ining ko'proq bo'lishi aniqlangan. Aksincha, oziq rasionida dag'al va sersuv oziqlar miqdori ko'payib ketsa, mollarni semirtirish muddatining uzayishi, ketishiga va vaznini sekinlik bilan ortishiga sabab bo'ladi. Mollarga beriladigan yem-xashak qanchalik sifatli va kaloriyasi yuqori bo'lsa, ulardan yetishtiriladigan go'sht shunchalik ko'p va sifati yaxshi bo'ladi.

Mollarni yoshiga ko'ra asosan besh xil usulda go'shtga boqiladi.

Oqish yoki och pushti rangli buzoq go'shti yetishtirishda 1-2 xaftalik erkak buzoqlar 3-4 oy mobaynida faqat sut bilan boqiladi. Har bir buzoqqa kuniga 12-15 kg dan sut ichiriladi va ularning sutkalik semirishi o'rtacha 1 kg atrofida bo'ladi. Oddiy buzoq go'shti yetishtirishda olinadigan mahsulot tannarxini arzonlashtirish maqsadida buzoqlar 3-4 oyligigacha sutdan tashqari, sersuv, dag'al oziq va yem berib boqiladi va ular sutkasiga 400 g atrofida semiradi. Yosh buzoq go'shti («be-bif») yetishtirish uchun buzoqlar bir yoshli bulguncha sifatli har xil yem-xashak bilan boqiladi va vazni 350-400 kg ga yetkaziladi. Rasion tarkibidagi yemni 30-40 foizga, ayrim hollarda 90 foizgacha oshirish talab etiladi. Buzoqlarni yirik nimtasda olish uchun boqish. Bu usulda buzoqlar 18-24 oyli bulguncha yoki vazni 400-600 kg ga yetguncha boqiladi. Binobarin 1,5-2 yil davomida mollarga ko'plab (yaylovda) va pichan (qulda) beriladi. Yem rasionning 25-35 foizini tashkil etishi mumkin. Ayrim hollarda yem miqdori 40 foizga yetkaziladi.

Katta yoshdagi mollarni go'shtga boqish. Bunda go'sht yetishtirishda mo'ljallangan brak kilingan sigirlar va buqalar 60-90 kun boqiladi. Ular umumiy podaning 25-30 foizini tashkil etadi. Bunda semirtirilgan mollardan ko'p miqdordagi go'sht olinadi. Lekin go'shti dag'al bo'lganligi sababli undan suyuq taomlar, sosiska, konserva va kolbasa tayyorlashda foydalaniladi.

Go'shtdor zotli mollardan go'sht yetishtirish. Barcha mamlakatlarda mo'ljallangan go'shtdor zotli qoramollarning tutgan o'rni benihoya kattadir. Chunki bunday zotlardan yetishtiriladigan go'sht o'zining to'yimlilik, mazali tarkibi va lazzatligi bilan sut va qush mahulotli zotlarga nisbatan anchagina ustun turadi. Bundan tashqari go'shtdor zotli hayvonlar tez yetiluvchan, tez semiruvchan va semirtirish birligi uchun qamroq yem-xashak talab etuvchi yo'nalish hisoblanadi. Masalan, ayrim ilg'or xo'jaliklarda boqiladigan santa-gertruda zotli novvoslarning tirik vazni 18 oyligida 518 kg tosh bosgan bo'lsa, ular ikki yoshga kirgach 551,2 kg ni tashkil etgan. Boshqa xo'jaliklarda esa shu zot novvoslari 18 oyligida 440-450 kg ga to'g'ri kelgan. Agar taqqoslash uchun sut yo'nalishiga mansub bo'lgan qiz cho'l zotining go'shtga semirtirilgan novvoslari 18 oyligida 316,8 kg tosh bosgan bo'lsa, 24 oyligida u o'rtacha 393 kg ga teng bo'lgan. Shuningdek, go'shtdor zotli novvoslar har bir kilogramm semirishi uchun 6,9- 7,0 oziq birligi sarflangan bo'lsa

qand cho'l zotli novvoslarning har bir kilogramm semirishi 8,2-8,4 oziq birligiga bog'liq bo'lgan.

Vana shuni xam ta'kiddash lozimki, go'shtdor zotli mollarning go'sht chikimi 60-65 foiz bo'lsa, sut yo'nalishidagi xayvonlar vazniga ko'ra 52-56 foiz bo'lishi kulan. Go'shtdor zotli mollar iktisodiy va xo'jalik afzalligi jixatidan bir xil bo'lganda sut yo'nalishidagi tengkurlariga nisbatan 35-40 kg ko'prok, tosh bosa bosh xususiyati aniqlangan. Bu esa xar bir xo'jalik uchun muhim hisoblanadi.

Nasldor buqalardan olinadigan urug'ning sifati birinchi galda ularning boqish davriga va usuliga bog'liq. Nasldor buqalarni boqishni susaytirish yoki kuchaytirish maqsadga muvofik, emas. Chunki kuchli oziqlar bilan hamma vaqt boqib boqish va mosion tashkil etilmasligi ular tanasining va jinsiy organlarining sug' bosib ketishiga olib keladi. Buning natijasida pyyg' berish xususiyati susayib ketadi. Yoki aksincha, sifatsiz yem-xashak bilan boqish ular organizmini zaiflashtirib, quvvatsizlantirib quyadi. Buning oqibatida urug'ning sifati buziladi, buqalar oriqlab, kasalliklarga beriluvchan bo'lib qoladi. Binobarin, nasldor buqalarni boqishda, ilmiy jixatdan asoslangan istiqbolli usullar asosida rasion tuzish zarur bo'ladi. U qo'yidagicha bo'lishi mumkin. Masalan, buqalar qochirish punktlarida foydalanilmaydigan «tinin» davrida ularning har 100 kg tirik vazni hisobiga 1,1 oziq birligi va PO g hazm bo'ladigan protein berish mumkin.

Nasldor buqalardan avlod olish uchun foydalanish vaqtida ularning xar 100 kg tirik vazni hisobiga 1,3 kg oziq birligi va 140 g hazm bo'ladigan protein berishni amalga oshirish ijobiy natija beradi.

Nasldor buqalarni qish oylarida boqish. Qish oylarida nasldor buqalarning xar 100 kg tirik vazni hisobiga 1-1,5 kg beda pichani, 1-1,5 kg ildizmeva, 0,8-1,0 kg qashak berish mumkin. Har bir buqaning ori q semizligiga qarab 1 sutkada 4 kg dan 8 kg gacha yem berish tavsiya etiladi.

Ilmchi xo'jaliklarda va sun'iy qochirish punktlarida boqilayotgan buqalar qochirish (urug' olish davrida) 3-4 kg sabzi, 300-400 g maydalangan don (arpa, suli, to'g'lay) va 150-200 g xamirturushni qushimcha holda kiritish yaxshi natija beradi. Nasldor buqalarni qish oylarida boqish uchun qu-yidagi kun tartibiga rioya qilish mumkin:

Soat 5 dan 5.30 gacha Soat 5.30 dan 6 gacha Soat 6.0 dan 8 gacha Soat 8.0 dan 10 gacha Soat 10 dan 11 gacha Soat 11 dan 12.30 gacha Soat 12.30 dan 14.30 gacha Soat 14.30 dan 16.30 gacha Soat 16.30 dan 18 gacha Soat 18 dan 19.30 gacha Soat 19.30 dan 20.30 gacha

Oziqlarni qoldiq oziqlardan tozalash. Oziqlantirish, sug'orish, tanasini qashlab tozalash. Dam berish. upyg' olish yoki qochirish uchun foydalanish. Mosion tashkil etish. Oziqlantirish va sug'orish. Dam berish. Mosion tashkil etish. Ochiq maydonda yayratish. Urug' olish va qochirishda foydalanish. Oziqlantirish va sug'orish.

Nasldor buqalarni yoz oylarida boqishda iloji boricha barcha xo'jaliklarda nasldor buqalarni yaylovlarda boqish, ko'proq harakat qildirish va talab etilgan vaqtda yem va mineral qushimchalar berish tavsiya etiladi.

Uzbekistan sharoitida yozning issiq, kunlari nasldor buqalarni 3-4 marta, xatto

5-6 marta sug'orish hamda salqinlatish, lekin nam va zax bo'lmagan toza joyda qoldirish yaxshi natija beradi. Parvarish qilish ishlari barcha fasllarda uzluksiz amalga oshirib borilganda nasldor buqalardan 10-12 yil va ayrim hollarda undan ham uzoqroq, vaqt davomida foydalanish mumkin. Barcha xo'jaliklarda va sug'orish qochirish punktlarida vaqti-vaqti bilan urug' sifatini nazorat qilib turish shuningdek, ulardan olingan avlodlarini sog'lom, baquvvat, tetik bo'lib o'sishiga e'tibor berish ham maqsadga muvofiqdir.

Nazorat savollari

1. Nasldor buqalarni qish oylarida boqish rejimi qanday?
2. Boqishning go'sht mahsuldorligiga ta'siri qanday?
3. Go'shtdor zotli mollardan go'sht qanday yetishtiriladi?
4. Mollarni yoshiga ko'ra asosan necha xil usulda go'shtga boqiladi?

2.13. CHO'CHQA CHORVACHILIK ASOSLARI

Chochqa, xonaki cho'chqa – juft tuyoqlilar turkumiga mansub sut emizuvchi hayvon. Yovvoyi ajdodlari (to'ng'izlar)dan kelib chiqqan. Neolit davri xonakilashtirilgan.

Cho'chqachilik. Go'sht ishlab chiqarishda cho'chqachilikni rivojlantirish asosiy soha hisoblanadi. Hech bir chorva hayvoni bir yilda cho'chqalar kabi ko'p go'sht berish imkoniga ega emas. Masalan, bir dona ona sigirdan bitta buzoq olinadi, yilda u o'rtaicha 80-100 kg vaznga yetadi, bitta qo'ydan bitta qo'ziga bor yo'g'i 25 kg go'sht beradi. Bitta ona cho'chqadan bir yilda 15 ta bola olinsa o'rtaicha hajmi 80 kg bo'lsa, 1200 kg go'sht olish mumkin.

Go'sht yetishtirishda cho'chqachilikning ahamiyatini uning qo'yidagi xo'jalik biologik xususiyatlari belgilaydi:

20-rasm. Cho'l oq zotli Ukraina ona cho'chqasi

21-rasm. Yirik oq zotli ona cho'chqa

-Serpushtlik - ona cho'chqa har galgi bolalashda o'rtaicha vazni 1,2 kg bo'lgan 10-12 ta bola tug'adi, bolalash muddati qisqa bo'lgan cho'chqalarda bo'g'ozlash davri 112-114 kunga boradi. Cho'chqa bolalari 2 oyligida sutdan ajratilsa, bitta urg'ochi cho'chqadan yiliga ikki marta nasl olish, ya'ni 20-24 ta cho'chqa bolalar olish mumkin;

-jinsiy jihatdan tez yetilishi - cho'chqalar 5-8 oyligida jinsiy jihatdan, 9-10 oyligida esa fiziologik jihatdan yetiladi;

-tez semirishi - yaxshi sharoitda boqilganda 6-7 oylik cho'chqaning vazni 110 kg ga yetadi;

-go'sht chiqishi - vazni 100-110 kg keladigan cho'chqadan 70-75%, yirik

qoramoldan esa 42-45% go'sht chiqadi;

yem-xashuk sarflining ortig'i bilan qoplanishi yoki cho'chqani 1 kg semirtirishga 1.4 oziq birligi, qoramolga esa 6-8 oziq birligi sarflanadi;

yo'jalligi - cho'chqalar hayvonot mahsulotlari va o'simliklardan tayyorlangan barcha oziqlarni yeyaveradi; bu esa ularni semirtirishda oziq-ovqat qoldiqlaridan foydalanishi imkonini beradi.

Cho'chqa go'shtidan turli xil mahsulot (taom)lar - xilma-xil kolbasalar, bo'langan, dudlangan son go'shti (vetchina), turli xil go'shtlar, konservalar tayyorlashi mumkin. Cho'chqa go'shti tuzlangan yoki dudlangan, konserva qilingan holtda saqlanganida, yanada lazzatliroq bo'ladi.

Zotli erkak cho'chqalar. Naslchilikda foydalaniladigan katta yoshdagi cho'chqalar baquvvat, vazni 250-300 kg, jinsiy jihatdan juda aktiv bo'lishi kerak. Ulardan ma'lum maqsadda surunkasiga 5-6 yil foydalaniladi.

Zotli ona cho'chqalar. Urchitish uchun foydalaniladigan ona cho'chqalar yo'jallikda 4,5-5 yilgina parvarish qilinadi; shu muddat o'tgandan keyin ularning qizg'inligi kamayadi. Keyin ular yangi ona cho'chqalar bilan almashtiriladi (20-30 taonalar).

Yaxshi ona cho'chqalar - jami ona cho'chqalarning eng sog'lom, baquvvat, eng qizg'in hisoblanadi. Serpushtlik ona cho'chqaning umr bo'yi yoki ma'lum bir muddatda davom etadigan mahsuldorligini aks ettiradi.

Asosiy ona cho'chqaning vazni 200 kg dan kam bo'lmazligi lozim. Bunday cho'chqa yiliga ikki marta bolalab, 18-20 bosh cho'chqa bolasini emizib katta qiladi. Ona cho'chqaga baho berishda uning onalik sifatleri va sersutligi, ya'ni bir qorindan oqilgan bir oylik barcha cho'chqa bolalarining vazni e'tiborga olinadi, chunki shu davrda cho'chqa bolalari faqat sut emadi. Zotli ona cho'chqaning suti 60 kg dan kam bo'lmazligi kerak. Har yili asosiy ona cho'chqalarning 30-40% podadan chiqarilib, o'rni sinovdagi yosh cho'chqalar bilan to'ldiriladi.

Sinovdagi yosh ona cho'chqalar deganda, eng zotli erkak va ona cho'chqalardan olingan hamda bir martagina bolalagan ona cho'chqalar tushuniladi. Podadan chiqarilgan asosiy ona cho'chqalar o'rniga sinovdagi ona cho'chqalarning eng yaxshisi, ya'ni birinchi bolalashda 9-10 ta yaxshi rivojlangan bola tuqqan holtda suti 60 kg dan kam bo'lmagan cho'chqalar tanlab olinadi.

Xo'jaliklarda cho'chqachilikni rivojlantirish eng arzon, tez yetiladigan go'shtga ega bo'lishdir. Bugungi kunda mamlakatimizda bolalarni, maktablarni, litsey, kollejlarni, kasalxona va askarlarni go'sht bilan ta'minlashda, serdaromad foydali ekanini hisoblanadi.

Nazorat savollari

1. Sho'chqa chorvachiligini xalq xo'jaligidagi ahamiyati qanday?
2. Go'sht yetishtirishda cho'chqachilikning ahamiyati qahday belgilanadi?
3. Asosiy ona cho'chqaning vazni qanday uzgaradi?
4. Cho'chqa go'shti tuimligi qanday?

3.1.YEM XASHAK TURLARI VA ULARNI TAYYORLASH TEXNOLOGIYASI.

Yem-xashak ekinlari mol va parrandalarga ko'kat, pichan, yem, silos uchun ekiladigan o'simliklar bo'ladi. Yem-xashak ega bir yillik va ko'p yillik o'tlar, xashaki ildizmevali, kartoshkali o'simliklar, xashaki poliz ekinlari, shirin kartoshka (batat), silos bostirish va yem uchun ekiladigan donli ekinlar kiradi. Yem-xashak ekinlari, asosan, g'o'za-beda va yem-xashak ekinlari, almashlab ekinning dalasiga, ba'zan tabiiy pichanzor va yaylovlarga ekiladi.

Yem-xashak to'yimliliği - yem-xashakning hayvon organizmini zarur oziq moddalar va energiya bilan ta'minlay olish qobiliyati. Har qanday ozuqaning

22-rasm. Yem-xashak tayyorlashda mexanizatsiya vositalaridan foydalanish.

to'yimliliği ozuqa birligi hisoblanadi hamda ozuqa tarkibidagi oziq moddalar, mikroelementlar, vitaminlar miqdori ham xisobga olinadi. Yem-xashak to'yimliliği mazkur o'simlik o'stirilayotgan tuproq iqlim sharoitlari, agrotexnikaga, o'simlik naviga, hosil yig'ishtirish muddati usuli hamda saqlash sharoitlariga bog'liq. Yem-xashak to'yimliliği asosida ozuqa rations tuzishda maxsus jadvallardan foydalaniladi.

Yem-xashak qishloq xo'jaligi hayvonlari uchun asosan, o'simlik va hayvon mahsulotlari hamda mineral moddalardan iborat ozuqa. Yem-xashak, odatda, ko'kat, xashaq yem, mineral shirali ozuqalarga bo'linadi. Yaylovlardagi tabiiy hamda ekilgan o'tloq ko'kat ozuqaga kiradi. Ko'katning quruq moddasi tarkibida protein (6,5-20%), azot ekstraktiv moddalar (35-45%), yog', mineral moddalar, kletchatka (quritilmaganda ko'p miqdorda karotin, vitamin A, S, Ye bo'ladi. Silos ildizmevalar, xashaki poliz ekinlari mahsulotlari shirali ozuqaga kiradi. Bular tarkibida 75-90% hujayra shirasi, turli vitaminlar bor. Mol boqishda qand laviasanoati, vino va pivochilik korxonalari chiqindilaridan ham shirali ozuqa sifatida foydalaniladi. Quruq beda, pichan, somon, poxol, g'alla chorisi, chigit shulxasi va boshqa xashak ozuqaga kiradi. Bular tarkibida 25-50% kletchatka bo'ladi. Arpa, bulgur, makkajo'xori, oq jo'xori, no'xat, tegirmon chiqindilari (kepak un gardi va boshqalar), yog'-moy sanoati chiqindilari (kunjara, shirot - kukun kunjara va boshqalar) yemga kiradi. Bular oqsil, uglevod va boshqa turli moddalarga bo'linib, to'yimliliği jihatdan boshqa ozuqalardan ustun turadi. Osh tuzi, bur, suya uni, flosizlantirilgan presipitat va boshqalar mineral ozuqaga kiradi. Yirik shaharlar atrofidagi xo'jaliklarda mol boqishda oshxona va boshqa ovqatlanish

malardan chiqadigan oziq-ovqat qoldiqlaridan ham ozuqa sifatida foydalaniladi.

Yem-xashak turlari va ularning xususiyatlari. Hayvon va parrandalarga, foydalan barcha turdagi yem-xashaklar asosan uch guruhga, ya'ni o'simliklardan tayyorlangan, hayvon va parrandalardan olinadigan hamda mineral kushimchalarga boy bo'ladi. Ularning asosiy turlari: kuk ut, xashak (pichan, somon), sug'orish, silos, banevalar, tegirmon va oziq-ovqat sanoati chiqindilaridan iborat.

Kuk ut oziqlar. Tabiiy va sun'iy holda ustiriladigan barcha turdagi o'simliklar kuk ut oziq hisoblanadi. Masalan, har xil o'tlar, boshqodosh (arpa, sul, bug'doy) va boshqodosh o'simliklar (beda, nuxat, loviya) ildizmevalarning poyasi, bargi shular jumlasidandir. Bu oziq, turlari asosan bahor, yoz va kuz oylarida chorva mollariga ko'proq beriladi. Ular tarkibida, suv, protein, karotin, vitaminlar (A, D, Ye, S) kabi moddalar kup bo'lishi bilan qimmatlidir. Bular xayvonlarning o'sishi, rivojlanishi, sog'lomligi va mah-suldorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, (22-rasm).

Dan'al oziqlar asosan: pichan, somon, turli xildagi o'simliklarning boshqoq'xori, g'o'zapoya, oqjo'xori, kungaboqar va xokazolarning) poyasi, sutasi va boshqalaridan iboratdir. Mamlakatimizning barcha mintaqalarida chorva mollari oziqlantirishda ulardan keng foydalaniladi.

Pichan barcha turdagi oziqlar ichida ko'proq, ishlatiladi. Ayniksa, beda pichani qurug' va koramollar uchun muhim oziq hisoblanadi. Uning kimyoviy tarkibi bedani ustirish jarayonida qo'llaniladigan agrotehnika tadbirlariga shonalash (gullash) vaqtida urib olinishiga, quritish va saqlash texnologiyasiga bog'lik, bo'ladi. Boshqa turdagi barcha o'simliklar poyasidan ham pichan tayyorlanadi. Pichanning kimyoviy tarkibi uning sifatiga ko'ra turlicha bo'ladi. Masalan, uning tarkibi 4-26 foiz protein, 3-7 foiz eg', 20-35 foiz kletchatka, 28-39 foiz azotsiz ekstraktiv moddalar (AEM), 3-11 foiz kuldand iborat. 1 kg sifatli beda pichanida 0,5 kg gacha oziq, birligi bo'lishi

1. Pichan. Sanoatiga 300 tomta silos massasini o'rib, boshqadab beruvchi 60 ot kuchiga ega bo'lgan tashuvchi umumiy ko'rinishi.

moddalar.

Pichan uni quruq pichanning maydalangani (kukuni). Xona yoki ochiq joylarda shamolda quritilgan pichan poxol qirg'ichlarda maydalanadi, keyin don tegirmoillari yoki panchish mashinalarida tortiladi. Pichan uni sifati o'tlar turi, o'rib-yig'ish usullari va quritish usulla-riga bog'liq. Eng yaxshi pichan uni shonalash davrida qurug' gullay boshlaganda o'rtilgan dukkakli o't-lardai olinadi. Sebargadan tayyorlangan 100 kg P. u. da 70,2 ozuqa birligi va 8,3 kg hazm bo'ladigan protein, boshqadab loviya sul aralashmasida 65,7 ozuqa birligi va 9,7 hazm yo'ladigan protein bo'ladi. Pichan uni karotinga boy; qishda umumiy rasionning 10-12% i miqdorida boshqadab, parranda, ba'zan qoramolga beriladi.

U uni kuk o'tlardan, kuproq bedadan tayyorlanadi. Uning 1 kg tarkibida 170-200 mg oksil, 200- 2500 mg karotin bo'ladi. Aralash oziq, tayyorlashda u ko'p

ishlatiladi. Ut uni odatda qog'oz koplarda saqlanadi, aralash oziq, tayyorlangan kup ishlatiladi. Ut uni chuchka va parrandalar uchun kushimcha sifatida xizmat qiladi. Ut unining 1 kg ida 0,7- 0,8 g ozik, birligi, 100-110 g bo'ladigan oqsil, 250 mg karotin bo'lishi aniqlangan.

Somon uz xususiyati bilan boshqa o'simlik turlaridan ajralib turadi. 3-4 kuzgi javdar somoni tarkibida 35-45 foiz kletchatka, bug'doy somonining 1 kg va 10-20 kg oziq birligi va 0,3 kg hazm bo'ladigan oqsil bo'lishi aniqlangan. Boshqoqli o'simliklar somoni tarkibida 4-5 foiz, dukkakli o'simliklar somoni 10-15 foiz protein bo'ladi. Uning tarkibida yana oz miqdorda korotin, kalsiy va o'simlik moddalar ham bo'ladi. Bino-barin, somonning to'yimlilik past, hazm bo'lish nisbatan kiyinrok, bo'ladi.

Hayvonot mahsulotlaridan tayyorlangan oziqlar sut va sut chiqindilari (zardobi, yoki olingan sut), kushxona chiqindilari (qon uni, suyak uni, go'sh bo'limi), balik uni kabilardan tashkil topgan. Ular yuqori to'yimlilik darajasiga ega bo'lgan oziqlar hisoblanadi.

Sersuv oziqlar asosan iddizmevalar, kartoshka, xashaki poliz o'simliklar, sug'orish, lavlagi turpi, bardi va kuk o'tlar kiradi. Kuk utni hisoblanmagarchi, oziqlar tarkibida oqsil va mineral moddalar oz bo'ladi. Ular orasida eng to'yimli kartoshka tugunagi xisoblanadi. Chunki 1 kg kartoshka tugunagi o'tlarga 1 kg oziq birligiga teng.

Silos asosan makkajo'xori poyasidan uning dumbullik davrida olingan maxsus uralarga maydalab solgan holda, zichlab tayyorlanadi (23-24 cm). Silos o'zining xushxurligi, aromat hidi, parhyezlik xususiyati, mazasi va to'yimlilik bilan boshqa tur hayvon oziqlaridan ajralib turadi. Har 100 kg silosda 1 kg oziq birligi va 1 kg silosda 9-12,5 g protein bo'lishi aniqlangan. Silos silos turdagi chorva hayvonlari uchun foydali, nihoyatda yuksak samaradatchilik keluvchi, xushbuy va arzon oziq xisoblanadi.

Barcha turdagi oziqlarni mollarga berishdan avval qayta ishlash tabiiydir. Tersuv oziqlarga ham alohida e'tibor berish, ularni mollarga berish oddiydir. Ishlash muhim ahamiyatga ega. Bunda kullandigan eng asosiy usul qo'yidagilardan iborat: ildizmevalar va kartoshka tugunaklari loydan tushirib yuviladi, chirigan, sasigan qismlaridan holi qilinadi, imkoni bo'lsa, ular silos kupi bilan 3 sm qilib tug'raladi. Aks holda, nishxurda kup o'tlari mumkin. Tug'ralgan ildizmevalar yem yoki maydalangan xashak, pichan, pichan aralashtirib berilsa, hayvonlar uni ishtaha bilan yeydi.

Somonni kimyoviy qayta ishlash. Bunda eng oddiy somon 3-4 sm qilib maydalanadi. Maydalangan massaga biroz shur suv sepiladi. Iloji bo'lsa o'simlik yormasi, pivo zavodlaridan keltirilgan barda yoki maydalangan ildizmevalar ham. Somonni bug'lash, maxsus uralarda namlab siloslash usullari ham kullandiladi. Bir usul somonning to'yimlilikini oshirish maqsadida sementlangan moxir yoki transheyalarda u ammiakli suv bilan ishlanadi. Bunda 1 s somonni ammiakli suv sarflanadi. Suvdagi ammiak konsentrasiyasi 25 foiz bo'lishi kerak. Bunday ishlangan somonni 6-7 kundan (ammiak hidi ketgandan) keyin berish kerak.

turli xil o't va o'simliklarni ham maydalab, umumiy massaga qo'shib yubori mumkin. Natijada silosning sifati oshadi, hayvon ishtahasini ochadigan, yoki xushbo'y oziq vujudga keladi. Bunday massa xayvonlar tomonidan zo'r isht bilan iste'mol qilinadi.

Sug'orish tayyorlash texnologiyasi kisman bo'lsada, silos bostirish texnologiyasiga o'xshab ketadi. Lekin o'simlik massasida yuz beradigan fiziologik va biokimyoviy jarayonlar silos bostirishdagidan ko'ra farq qiladi. Asosiy ta'sir shundaki, o'rib olingan ko'k massa namligini tezda 40-55% ga qadar kamaytirish kerak. Bu esa massani maydalashga qadar so'litish evaziga yuz beradi. O'simlik namligini quritish shkaflarida 105° issiqdida aniqlash mumkin. Sug'orish tayyorlashdan avval barcha tayyorgarlik ishlari amalga oshirilishi kerak. Masalan ko'k massasining o'rib olish vaqti, hosildorligi, jami necha tonnani tashkil etishi, saqlash joyi, transport, yordamchi ishchi kuchi shular jumlasidandir.

O'zbekiston Chorvachilik ilmiy-tekshirish instituti tavsiyalariga ko'ra, ko'k massa maxsus minoralarga joylashtirilsa, uzog'i bilan 5-7 kunda, transheyalarini bostirilsa 3-4 kunda barcha ishlar yakunlanishi kerak.

Senaj tayyorlash texnologiyasiga to'g'ri amal qilinsa, uning har kilogrammi 0,30-0,36 oziq birligi, 40 g karotin, 60 g hazmlanadigan protein bo'ladi.

Silos inshootlari silos bostirish, saqlash uchun foydalaniladigan qurilmalar. Asosiy vazifasi - silos massasini havo, suv kirishdan, muzlab qolishdan saqlash. Transheya, minora va chuqur hoida bo'ladi. Transheyalar baland, suv oqib tushishi ketadigan, transportga qulay yerlarga quriladi. Yer usti, yarim chuqur va chuqur transheyalar qilinadi. Yer usti transheyalar tekis, yer osti suvi yuza; yarim chuqur va chuqur transheyalar yer osti suvi chuqur yerlarga quriladi. Transheyalarning katta kichikligi bostiriladigan silosning miqdoriga, chorva mollarining soniga qaramoq belgilanadi. Yer usti silos inshoti balandligi 3 m dan oshmasligi, yarim chuqur va chuqur silos inshotiniki 3 m dan kam bo'lmassligi kerak. Katta-kichikligiga qarab 250-3000 t ko'k massa ketadi. Ichki devorlari, osti beton, temir-beton, g'isht va boshqalardan qilinadi. Qulayligi va kam mehnat talab qilishi tufayli transheyalar O'zbekistonda ham keng foydalaniladi. Xorazm viloyatida yer osti suvi yuza bo'lganligidan chuqur (transheya) lar yer ustiga temir-beton plitalardan quriladi.

Yem-xashak balansini xo'jalikda yem-xashakka bo'lgan ehtiyojni mavjud yem-xashakka taqqoslash. Odatda u chorva mollarining belgilangan davrda yem-xashak bilan qanchalik ta'minlanganligini aniqlash, agar kamchil bo'lsa, uni tayyorlash tadbirlarini ko'rish maqsadida kelgusi yil unum shuningdek perepektiv reja asosan bir necha yilga mo'ljallab tuziladi. Yem-xashakka bo'lgai ehtiyoj chorva mollarining miqdorini va yog'ini hisobga olgan holda, ularni to'g'ri boqishdagi ilmiy ko'rsatmalarga asosan belgilanadi. Mavjud yem-xashak molxonada boqish davrida saqlashga qo'yilgan yem-xashak miqdoriga va yem-xashak ekinlari hamda yaylovlar maydoniga, ulardan olinadigai hosilning salmog'iga qarab aniqlanadi. Keyin har qaysi yem-xashak miqdori alohida hisoblanib, uning qancha oziq birligiga tengligi va tarkibidagi hazm bo'ladigan oqsil miqdori aniqlanadi. Yem-xashak balansining kiritim va chiqim qismlari bor, kiritim qismida rejalashtirilgan davrgacha bo'lgan yem-xashak xo'jalikning o'zida yetishtiriladigan va chetdan

silosdagi oziqlar ko'rsatiladi: chiqim qismida chorva mollarining rejalashtirilgan davrdagi yem-xashakka bo'lgan ehtiyoji va davlatga sotiladigan yemxashak miqdori ko'rsatiladi. Mavjud yem-xashak miqdori yem-xashakka bo'lgan ehtiyojga teng bo'lishi kerak. Yem-xashak balansini kelasi yillar uchun ozuqa bazasini mustahkamlash va oziq rivojlantirish rejasi hamdir.

Nazorat savollari:

1. Hayvonlarni to'g'ri oziqlantirish deganda nimalarni tushinasiz?
2. Yem-xashakning hazm bo'lish koeffitsiyenti deb nimaga aytiladi?
3. Yem-xashakka dastlabki ishlov berish qanday olib boriladi?
4. Silos bostirish ishlari qanday olib boriladi?
5. Silos sifati qanday baholanadi?
6. Silos miqdori qanday aniqlaniladi?

3.2. CHORVACHILIK UCHUN YEM-SHIROT TURLARI.

Sug'orish oziqbop o'simliklarni (asosan beda va boshqa dukkakli va boshqali o'simliklardan) 45-55% namligi qolguncha sulitib, ularni konservalangan holda, maydalab, zichlab tayyorlanadi. Tarkibida oqsil ko'p o'simliklar avval so'litiladi va namligi kamaygandan so'ng maydalab yoki maydalanmay chuqurlarga zichlab to'rtiriladi. Ustiga ikki qavat polietilen plyonka yopilib, 30 sm qalinlikda tuproq bilan ko'miladi. 20 kunda molga berish uchun tayyor bo'ladi. Sug'orish ochilgach, oziqlik rasionga loyiq miqdori olinib, darhol usti zich yopib qo'yilishi lozim. Aks holda havo ta'sirida oksidlanib, sifati buziladi. Usti ochilmagan sug'orishni 1-2 yil saqlash mumkin. Sug'orish bostirish uchun o'simliklar g'unchalash va gullay boshlash davrida o'riladi. U ser-suv va xushbo'y, servitaminli oziq hisoblanadi. U o'zining to'yimlili, mineral moddalarga boyligi, fizik va kimyoviy xususiyatlariga to'g'ri pichan bilan silosning o'rtasida turadi. Uning nomi xam shundan (pichan-silos) deb sug'orish deb) kelib chiqqan. Sug'orish o'zining tarkibidagi o'simliklar turiga ko'ra uning har 1 kg da 0,4-0,5 oziq birligi va 60-65g hazm buluvchi protein borligi aniqlangan. 100 kg beda sug'orishida 35-40 ozuqa birligi, 4-5 kg hazm bo'ladigan protein, 450-460 g karotin bor. . Bir sutkada sog'in sigirlarga 20-25 kg, buzoqlarga 10-15 kg sug'orish ko'ra 2-4-6-10 kg, qo'ylarga 3-4 kg, qo'zilarga 1-2 kg sug'orish berish o'rtasiga muvofiq hisoblanadi.

Sug'orish bostiriladigan chuqur eni 4-6 m, tubi 2,5-4 m, chuqurligi 2-2,5 m, diametri 80- 100 m qilinadi va sementlanadi. Bunday chuqurga 200-250 t sug'orish to'rtiriladi. Sug'orish tayyorlashda, saqlashda minora tipidagi maxsus inshootlardan foydalaniladi. Ular temir, temir-beton, g'isht, yog'och va boshqalardan quriladi. Inshootiga zich yopiladigan lyuk o'rnatilgan bo'ladi. Ferma terriyasida minoralar odatda ozuqa sexiga yaqin yerga joylashtiriladi.

Kimyoviy tarkibiga kuchaytirilgan yem nihoyatda to'yimli va turli xil moddalarga boy bo'ladi. Yem tarkibida suv va kletchatka kam bo'ladi. O'simliklar doni va donni qayta ishlashdan hosil bo'ladigan chiqindilar ham yemga kiradi. 1 kg yemning to'yimlili 1 oziq birligiga teng, ba'zan undan ham ortadi.

O'zbekiston sharoitida qoramollar uchun arpa, makkajo'xori va oq yemidan foydalaniladi. Yemda fosfor ko'p, kalsiy oz bo'ladi, shuningdek yemda 78-80 g oqsil bo'ladi.

Kepak to'yimlilikiga ko'ra don va undan keyinda tursada, uning tarkibida va fosfor ko'p bo'ladi.

Kunjara moyli o'simliklar urug'idan moy (yog') siqib chiqarilgandan qoladigan chiqindi. Qishloq xo'jalik hayvonlari uchun yem sifatida foydalaniladi. Tarkibida 8-10% moy bo'ladi. Urug' moyi yog' erituvchi moddalar (buxlor, dioxetanol va boshqalar) yordamida olinganda shirot deb ataladigan kukun kuni qoladi. Uning tarkibida faqat 1-3% moy bo'ladi. kunjara tarkibida ko'p protein, guruh vitaminlar va mineral moddalar bor. Kunjara va kukun kunjara tarkibida oqsil ko'p (1 kg da 300-370 g) bo'lganligi va to'yimlilikiga ko'ra mollar uchun qimmatlidir. Kunjara mollarni to'q tutadi, sigirlar sutining serqaymoqligini oshiradi. Lekin uning tarkibida juda oz miqdorda rocsipol deb nomlangan zaharli modda bo'ladi. Shuning uchun kunjaraning quruq, o'zini mollarga ko'p miqdorda berish zararlidir. Konsentrat oziqlardan foydalanganda ularni qoramollarga aralash (omixta) yem sifatida berish foydali hisoblanadi.

Aralash (omixta yem) oziqlar maxsus resept asosida tayyorlanadi. Bunda qaysi turdagi va mahsulot yo'nalishidagi hayvonlarning barcha xususiyatlarini hisobga olinadi. 1 kg aralash oziqda 0,92 oziq birligi, 165 g hazm bo'ladigan protein, 10,5 g kalsiy, 6,8 g fosfor bo'lishi mumkin. Shuningdek, aralash oziqlar vitaminlar va temir moddasi, mis, rux kabi mikroelementlar qo'shiladi.

Donador (granulalangan) oziqlar o't uni, yem va vitaminlardan hamda tuzlardan mineral moddalar qo'shib tayyorlanadi. Ular quruq sochma holda bo'lganligi uchun uzoq vaqt saqlanadi va mollarga osonlik bilan tarqatiladi.

Donador oziqlar chorva mollari va parrandalar turini hisobga olgan holda xil xil yiriklikda tayyorlanadi. Masalan, parrandalar uchun 1-2 mm dan 5 mm gacha cho'chqa bolalari uchun 7 mm, katta yoshdagi cho'chqalar uchun 9-10 mm, buzoqlar uchun 16 mm, sigirlar uchun 25 mm bo'ladi. Ayrim holarda tarkibi oqsil, vitaminlar, mineral moddalar va antibiotiklar bilan boyitiladi.

Briketlangan oziqlar - pichan, somon, kunjara, don va hokozolar aralashmalarini maydalab, presslangan holda tayyorlanadi. Shunga ko'ra, saqlash uchun joy tanlab etiladi. Quruq bo'lganligi uchun uzoq vaqt saqlash mumkin. Qoramollarga beriladigan briketlangan oziqlar tarkibi qo'yidagicha bo'lishi mumkin: makkajo'xori sutasi yoki boshog'i don poyasi 40-90%, qora byg'doy yormasi 1-15%, shuningdek kunjara, kukun kunjara, qand lavlagi turpi, flossizlantirilgan fosfat, osh tuzi, karbomid bo'lishi qabul qilingan. Otlar uchun tayyorlanganda: 40-45% pichan, 27-35 % arpa va boshqa qo'shimchalar bo'ladi.

Oziq ovqat sanoatining chiqindi va qoldiq mahsulotlari aralash yem kunjara, uni, kunjara, shulxa va qishloq xo'jalik mahsulotlarini qayta ishlash natijasida olinadigan mahsulotlar chorvachilik uchun muhim yem manbai hisoblanadi.

Hayvonlarga beriladigan yem (don oziqlar) avval ma'lum darajada ishlovda o'tkaziladi. Chunki don butunligicha berilsa, dag'al bo'lganligi uchun yaxshi hazm bo'lmaydi. Shuning uchun ularni maydalab, yorma holiga keltirib yoki un qilib

Alb so'ng mollarga berish yaxshi natija beradi. Turli donlardan (suli, kung'ori, arpa kabilardan) tayyorlagan un yoki yorma qilingan yemni uzoq vaqt saqlab bo'lmaydi. Ayniqsa, yoz kunlari ular tez achib qoladi, nam yerda yem bo'lsa, mog'op bosadi. Shuning uchun ularni mollarga berishdan bir necha kun oldin tayyorlash kerak. Mollarga beriladigan yem, un va kepek maydalangan xashak va sursuv oziqlar bilan aralashtirib berilsa, ularning to'yimliliigi va hazm bo'lish xususiyati ortadi hamda mollar bunday oziqni ishtaha bilan iste'mol qiladi.

Fermalarda barcha o'simliklaridan olingan kepek va unni mollarga berishdan oldin biroz achitiladi va xushbuyligi oshiriladi. Buning uchun katta hajmli taxta qutiklardan foydalaniladi.

Kunjarani chorva mollariga maydalab, kukun kunjarani esa shundayligicha qutik suvda ivitib berish tavsiya etiladi. Ba'zan boshqa yemlarga aralashtirilib, maxsus agregatlar - mashinalarda bug'lantirib berish uning to'yimliliigini va xushbuyligini oshiradi, organizmda yaxshi hazm bo'ladi.

Shirot (Schrot - kukun), kunjara uni yog'-moy sanoati chiqindisi. Chorva mollari uchun yaxshi ozuqa. Tarkibida 45% gacha oqsil, 1-3% yog', 15-17% kichatka, 6-7% kul; 1 kg kunjara unida 0,79 ozuqa birligi, 28 g oqsil, 0,3 g kalsiy va 2,5 g fosfor bor. Moyli o'simlik urug'lari va chigitdan yog' ajratib olinganda qoladi.

Shulxa yog'-moy sanoati chiqindisi; chorva mollari uchun eng yaxshi ozuqa. Tarkibida 4-6% oqsil, 2-3% yog', 37% azotsiz ekstraktiv moddalar va 43% kichatka bor. 1 kg Shulxada 0,21 ozuqa birligi, 10 g oqsil, 1,9 g kalsiy va 0,9 g fosfor, 0,02-0,05% zaharli yoki zaratli modda bo'ladi. Chigitdan moy ajratib olinganda 70% gacha chiqadi.

Aralash (omixta) yem tayyor holda zavoddan keltiriladi. Binobarin, aralash yemdan foydalanishda ham yuqoridagi usullarni kullash ijobiy natijalarga olib keladi.

Aralash yem, kombikorm turli ozuqalar, asosan yemlarning maydalangan holatidagi aralashmasi. Aralash yem har xil yoshdagi chorva mollari va parrandalar uchun maxsus resept bo'yicha zavod va chorvachilik xo'jaliklarida tayyorlanadi,

Yem-xashak sexi hayvon va parrandalarga beriladigan turli ozuqalarni qayta tayyorlash uchun kerakli mashina va uskunalar bilan jihozlangan maxsus bino. Unda oziq sershira ozuqa va yem tayyorlanadigan alohida xonalar bo'ladi. Odatda, yem-xashak sexi bilan molxona hamda ozuqa saqlanadigan ombor o'rtasida osma qavatli yer ustida quriladi. Shuningdek Yem-xashak sexi ildizmevalarni yuvadigan, yem-xashak bug'lagich, kartoshka to'g'ragich, yem-xashak maydalagich va boshqa yem-xashak tayyorlash mashinalari bilan jihozlangan, asosiy jarayonlari esa avtomatizatsiyalashgan bo'ladi.

Chorva mollariga har bir yemni ma'lum nisbatda aralashtirib berish katta ahamiyatga ega. Chunki bunda bir yem tarkibida yetishmaydigan ayrim moddalar oziqalar hisobiga to'ldiriladi, shuningdek yemga aminokislotalar, mikroelementlar, antibiotik va vitaminlarga boy moddalar qo'shib, uning umumiy oziqalik qimmatini ancha oshiriladi. Hozir Aralash yemning donador xili yaratilgan. Chirchikent viloyati xo'jaliklarida chorva mollari va parrandalarga aralash yem berish

yaxshi natija berdi. Respublikamizda (Toshkent va boshqa shaharlarda) aralash ishlab chiqaradigan bir necha zavod qurilib, ishga tushirilgan.

Nazorat savollari

1. Chorvachilik uchun yem-shirotlarning tarkibi qanday bo'lishi kerak?
2. Aralash (omixta yem) oziqlar qanday tayyorlanadi?
3. Shirot va shulxa tarkiblari qanday?
4. Yem-xashak sexida qanday ishlar bajariladi?

BOB.IV. PARRANDACHILIK HAQIDA

4.1. PARRANDACHILIK FERMALARINING ISH FAOLİYATI.

Parrandachilik chorvachilikning bir tarmog'i. Go'sht, tuxum, shuningdek patni par yetishtirish uchun parranda (asosan, tovuq, o'rdak g'oz va kurka) boqiladi. Go'shti uchun boqilgan 2-2,5 oylik tovuq jo'jasi 1,4-1,6 kg keladi. Tovuq 5-6 oylikdan tuxumga kiradi. Tovuq yiliga o'rtacha 250 ta tuxum qiladi. Bitta o'rdakdan bir yilda 70-100 jo'ja (170-200 kg go'sht), bitta kurka naslidan 100-120 kg, bitta g'oz jo'jalaridan esa 70-160 kg go'sht yetishtirish mumkin. 60 g li tovuq tuxumi tarkibida 5 g yog', 7,5 g oqsil, A, V, D, E, K vitaminlar va mineral moddalar; go'shtining tarkibida esa 20% gacha oqsil, 7-8% yog va 1% mineral moddalar bor. Ko'plab tuxum va go'sht yetishtirish uchun tashkil qilingan, ixtisoslashtirilgan parrandachilik xo'jaliklari mavjud. Folyasiya 1964 yilda parrandachilik ishlariga ahamiyat berish uchun sanoat parrandachilik boshqarmasi sobiq «Uz-ptiseprom» tashkil etildi. Parrandachilik inkubator stansiyalari; fabrikalar uning ixtiyoriga o'tdi. O'zbekistonda ixtisoslashtirilgan 15 ta parrandachilik fabrikasi, 8 ta, 2ta naslchilik zavodi va 5 ta inkubator stansiyasi bor. Mexanizatsiyalashirilgan yirik xo'jaliklarda 1 kg parranda go'shti uchun 2-2,5 kg, 10 dona tuxum uchun 1,7-1,8 kg aralash oziq sarflanmoqda. Chorvachilikning boshqa tarmoqlaridan parrandachilikning afzalligi ham shunda, shu bilan birga, parrandachilik mahsulotni qisqa muddatda ko'p yetishtirish imkoniyati ham bor. Ixtisoslashtirilgan yangi xo'jaliklar barpo etish va mavjudlarini kengaytirish esa tuxum tannarxini kamaytirish va parrandachilik mahsulotini ko'paytirish imkonini beradi.

Parrandachilik sohasida ishlab chiqarishni ixtisoslashtirish va konsentratsiyalash yaxshi samara bermoqda. 1960 yilda inkubator - parrandachilik fabrikalari tashkil etilgan edi, hozir tuxum va broyler go'shti yetishtirish bo'yicha yirik mexanizatsiyalashirilgan 19 ta kompleks mavjud. Folyasiya Kurka va o'rdak go'shti yetishtirish bo'yicha ixtisoslashtirilgan xo'jaliklar va yangi komplekslar tashkil etildi. Tuxum va broyler go'shti yetishtirishga mo'ljallangan yangi parrandachilik fabrikalari qurilib, ishga tushirilmoqda. Yangiyo'l, Farg'ona broyler fabrikalarida 2 mln. dan ortiq go'shtdor jo'ja boqilmoqda. Yirik broyler fabrikalari 6 mln. gacha jo'ja boqishga mo'ljallangan. Parrandachilik fabrikalaridagi mehnat kompleks avtomatlashtirilgan. Broyley parrandaxonalari avtomatlashtirishda «Broyley-10» va «Broyley-20» kabi maxsus uskunar komplektidan foydalaniladi. O'zbekiston parrandachiligida ixtisoslashtirilgan korxonalar qo'yidagi yo'nalishlarda ish olib bermoqda: Tuxum yetishtirish serpusht tovuq zoti va liniyalarini boqib, tovar mahsulot tuxum olinadi. Bunday xo'jaliklarda yetishtiriladigan parranda go'shti qo'shimcha mahsulot hisoblanadi. Go'sht yetishtirish go'shtdor parranda zoti boqiladi, bunda parranda go'shti tovar mahsulot, tuxum esa qo'shimcha mahsulot (xo'jaliklar tovuq, kurka, g'oz va o'rdak jo'jalarini boqishga ixtisoslashtirilgan) bo'ladi. Broyley parrandachilik fabrikalari, ixtisoslashtirilgan fermalar shu yo'nalishda ishlaydi. Naslchilik ishlari naslchilik

zavodlarida, asosan, inkubasiya qilinadigan tuxumlar hamda nasldor parrandalar jo'jalari yetishtiriladi.

Parrandalarning turi va yoshiga, xo'jalikda foydalanish yo'nalishiga hamda asrash sistemasiga qarab har xil bo'ladi. 30-60 kunlikkacha bo'lgan tovuq jo'jalari batareyali sexlarda (yerda yoki kataklarda), 60-70 dan 140-150 kunlikkacha bo'lganlari esa akklimatizatorlarda asraladi. Ko'pchilik xo'jaliklarda 1 dan 140-150 kunlikkacha bo'lgan jo'jalar bitta Parrandachilikda boqiladi. O'rdak va kum jo'jalari, ba'zan dastlabki 10-20 kunda batareyali sexlarda saqlanadi. Go'sht uchun boqiladigan jo'jalar (broylerlar), 1 dan yoki 21 dan 120 kunlikkacha bo'lgan kum jo'jalari va 1 dan yoki 10-20 dan 55 kunlikkacha bo'lgan o'rdak jo'jalari maxsus parrandachilikda o'stiriladi. Voyaga yetgan parrandalar yerda, sanoat maqsadida yetishtiriladiganlari esa yerda va katakda boqiladi. parrandachilik eni 12 yoki 18 m bo'yi 72, 84, 96 va 108 m qilib quriladi. Sanoat maqsadida boqiladigan 120-150 ming bosh tovuqqa mo'ljallangan 4-6 qavatli va 80 ming broylerga mo'ljallangan qavatli tajriba parrandachilik fabrikalari qurilmoqda.

Parrandachilik fabrikasida ishlab chiqarish jarayoni bari avtomatlashtirilgan va mexanizatsiyalashtirilgan. 100-900 ming va undan ortiq tovuq boqiladigan parrandachilik fabrikalari bor. Yetishtiriladigan mahsulotiga qarab, tuxum hamda go'sht (broyler) olish uchun parranda boqiladigan fabrikalar mavjud. Asosan, tuxum yetishtiriladigan Parrandachilik fabrikasida parranda go'shti va inkubasiya uchun tuxum, asosan, parranda go'shti (broyler) yetishtiriladigan Parrandachilik fabrikasida esa inkubasiyaga yaroqsiz tuxumlar qo'shimcha mahsulot hisoblanadi. Go'sht uchun mo'ljallangan fabrikalar tovuq go'shti, kum go'shti va o'rdak go'shti yetishtirish tarmoqlariga bo'linadi. Parrandachilik fabrikasining bir yoki ko'p qavatli kataklarda va polda (yerda) parranda boqiladigan xillari bor. Polda parranda boqiladigan Parrandachilik fabrikasi poti qalin almashtirilmaydigan to'shamali, parrandalar yayratiladigan maydonchali yoki maydonchasiz bo'ladi. Tuxum olish uchun polda parranda boqiladigan fabrikalarda «Promishlenniy I», «Promishlenniy II», «Promishlenniy I-s», «Promishlenniy II-s» markali texnologik uskunalar ko'p qo'llaniladi. Go'sht uchun polda parranda boqiladigan fabrikalarda «Broyler-10», «Broyler-20», SBK-Yu va SBK-20 markali uskunalardan; kataklarda parranda boqiladigan fabrikalarda KBE-1, KBM-2, KBM-1, OBN, KBU-3, KBU-4, KBNS-4 markali batareyalardan foydalaniladi. Parrandachilik fabrikalaridagi oziq tarqatish, binoni tozalash, tuxumlarni yig'ib olish, tegishli mikroiklim va yorug'lik rejimi yaratish ishlar mexanizatsiyalashtirilgan.

Nazorat savollari

1. Parrandachilikni xalq xo'jaligida qanday ahamiyati bor?
2. Parrandachilik fabrikalaridagi mehnat qanday tashkil qilinadi?
3. Parranda tuxumini ozuqaviy qiymati qanday?
4. Parranda go'shtini ozuqaviy qiymati qanday?

4.2. JO'JALARNI BOQISH TEXNOLOGIYASI

Parrandachilik xo'jaliklarini ixtisoslash darajasiga qarab jo'jalarni polda yoki

24-rasm. Inkubasiyadan chiqqan bir kunlik jo'jalarni guruh holda boqish.

25-rasm Go'sht uchun boqilayotgan broyler jo'jalarning osmon uxurlardan oziqlanish jarayoni

(rasm).

Tovuq jo'jalari bir oylik bo'lganida erkaklari urg'ochilaridan ajratilib alohida xonalarda boqiladi. Bunda nasl uchun qoldiriladigan jo'jalarni 40-60 kunligiga qadar maxsus xonalarda saqlash tavsiya etiladi. Go'sht uchun ajratilganlari esa o'z kataklarida qoldiriladi.

O'rdak va g'oz jo'jalari 15-20 kunligiga qadar kataklarda, so'ngra lager sharoitida boqiladi. Imkoni bo'lsa buning uchun kulmak yoki sekin oqadigan suvlardan foydalanish yaxshi natija beradi. Ayniqsa, turli xil hasharot, itbaliq, mayda baliqlar va suv o'tlari ko'p bo'lgan ko'lmak suvlar juda foydalidir.

Broyler inglizcha so'z bo'lib, qovurma jo'ja degan ma'noni bildiradi. Broyler jo'jalarini mehnat jarayonlari to'la mexanizatsiyalashtirilgan yirik xonalarda boqish mehnat samaradorligini oshirish imkonini beradi. Bunda ular 55-60 kunligiga qadar boqiladi. Ana shu davrda ularning vazni 1,5-1,8 kg ga etib, har bir kg semirishi uchun 2,6-2,8 kg oziq birligi sarflanadi (25-rasm). Hozirgi vaqtda 5 mingdan 20 ming bosh jo'jaga mo'ljallangan maxsus «Broyler-10» va «Broyler-20» markali qurilma komplektlari mavjud. Komplekt quruq oziq saqlashga mo'ljallangan bunker, 4 va 6 tizim (liniya) uchun moslashtirilgan harakatchan vakuumli oziq tarqatgich, 4,5 hajmli sug'orgichlar va barcha jarayonlarni boshqarib turish uchun

kataklarda boqish va parvarish qilish usullari qo'llaniladi. Bunda parrandalar polda boqiladigan bo'lsa, unga maydalangan xashak yoki poxol tushaladi. Dastlab tushama 5-7 sm qalinlikda solinsa, keyin uni 25-30 sm gacha etkaziladi. Shuningdek, ayrim hollarda bu maqsadda sim turdan yasalgan pollardan foydalansa ham bo'ladi. Hozirgi vaqtda jo'jalarni kataklarda boqish usuli keng qo'llanilmoqda. Bunday xonalarga 4-5 martadan ham ko'proq jo'jalarni joylash mumkin bo'ladi. Jo'jalar uchun xonalar toza, epyg' va etarli darajada keng, iliq bo'lishi lozim.

Ayniqsa, havo salqin va sovuq bo'lsa xonaning harorati parrandalarning yoshiga qarab o'zgartirilib turilishi talab etiladi. Jo'jalar boqiladigan xonalarda havoning o'rta namligi 65-70 foiz atrofida bo'lishi kerak. Jo'jalarni kataklarda boqish va parvarishlashda ularning oriq va nimjonlari yuqori qavatlariga, baquvvat va sog'lomlari ostki qavatlariga joylashtirilishi lozim (24-

pult bilan jihozlangan. Komplektga jo'jalarni qo'yishdan oldin xonalar yaxshi tozalanadi, dezinfeksiya qilinadi, so'ndirilgan ohak sepiladi va 5-7 sm qalinlik to'shama tushaladi.

Har 12 ta jo'ja uchun 1 m² joy ajratilib, har 500 jo'ja uchun bitta elektr isitgich urnatiladi. Jo'jalar 20 kunlik bo'ulguncha derazadan tushadigan yorug'lik kila

26-rasm. Broiler jo'jalarni 8-9 hafta boqib ko'p miqdorda parhez go'shti yetishtirib beruvchi qurilma.

qiladi va 40 kunligigacha yorug'lik miqdori sutkasiga 16-18 soatga kamaytiriladi. Broilerlarni derazadan bo'lmagan xonalarda boqish yaxshi natija beradi. Bunda sutka davomida yorug'lik miqdorda sun'iy yorug'lik beriladi. Ag yorug'lik qizil rangda bo'lib faqat oxirlarning ustiga o'rnatilgan bo'lsa, jo'jalarning semirishi yanada yaxshi bo'ladi (26-rasm).

Broilerlar semirishi bilan maksimal darajada qushxonalarda jo'natiladi. Bu tadbir qisqa muddat ichida bajarilish lozim, aks holda, kataklarda

turib qolgan jo'jalarning vazni soatiga 0,34 foiz kamayib boradi. Shuning uchun broilerlarni tashishda transport va barcha vositalardan unumli foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Parrandachilik xo'jaliklarini ixtisoslash darajasiga qarab jo'jalarni polda yoki kataklarda boqish va parvarish qilish usullari qo'llaniladi. Bunda parrandalar polda boqiladigan bo'lsa, unga maydalangan xashak yoki poxol to'shaladi. Dastlab to'shama 5-7 sm qalinlikda solinsa, keyin uni 25-30 sm gacha etkaziladi. Shuningdek ayrim hollarda bu maqsadda sim turdan yasalgan pollardan foydalanish ham bo'ladi. Hozirgi vaqtda jo'jalarni kataklarda boqish usuli keng qo'llanilmoqda. Bunday xonalarga 4-5 martadan ham ko'proq jo'jalarni joylash mumkin bo'ladi. Jo'jalar uchun xonalar toza, yorug' va etarli darajada keng, iliq bo'lishi lozim. Ayniqsa, havo salqin va sovuq, bo'lsa xonaning harorati parrandalarning yoshiga qarab o'zgartirilib turilishi talab etiladi.

Jo'jalar boqiladigan xonalarda havoning o'rtacha namligi 65-70 foiz atrofida bo'lishi kerak. Jo'jalarni kataklarda boqish va parvarishlashda ularning oriq va nimjonlari yuqori qavatlariga, baquvvat va sog'lomlari ostki qavatlariga joylashtirilishi lozim.

Tovuq, jo'jalari bir oylik bo'lganida erkaklari urg'ochilaridan ajratilib alohida xonalarda boqiladi.

O'rdak va g'oz jo'jalari 15-20 kunligiga qadar kataklarda, so'ngra lager sharoitida boqiladi. Imkoni bo'lsa buning uchun ko'lmak yoki sekin oqadigan suvlardan foydalanish yaxshi natija beradi. Ayniqsa, turli xil hasharot, itbaliq mayda baliqlar va suv o'tlari ko'p bo'lgan ko'lmak suvlar juda foydalidir.

Nazorat savollari:

1. Jo'jalarni boqish va parvarishlash ishlari qanday olib boriladi?
2. Broiler jo'jalarni qanqay parvarishqilinadi?
3. O'rdak va g'ozlari qanday texnologiyada boqiladi?
4. Parrandachilik xo'jaliklari qnday ixtisoslashgan?

4.3. PARRANDACHILIKDA (O'RDAK TOVUS, AJIR KAPTAR VA BOSHQA) SAYROQI GO'ZAL QUSHLARNI PARVARISHLASHI.

Sayroqi qushlar donxo'r va hasharotxo'rlarga bo'linadi. Donxo'r qushlarga: bedanalar, bolta tumshuqlar, ko'kchumchuqlar, kanareykalar, kanoplyankalar, to'qay chumchuqlar, fatmachumchuqlar, to'tilar, snegirlar, sa'valar va boshqalar; hasharotxo'r qushlarga - qizilquyruqlar, qorayaloqlar, so'firo'rg'aylar, chittaklar, qora shaqshaqlar, moyqutlar, bulbullar va boshqalar kiradi. Yaxshi parvarish qilib boqilgan qushlar qafaslarda 2 yilgacha (ba'zan ko'proq ham) yashaydi va yaxshi mayraydi. Sayroqi qushlardai chijlar, to'qay chumchuqlari, zaryankalar, shaqshaqlar va chittaklar odamga tezroq o'rganadi. Kanareykalar tutqinlikda oson bo'laydi va xonakilashadi. Kanareykalarning ko'p zotlari tashqi ko'rinishi hamda sayrashi bilan farqlanadi va ular yaxshi sayraganligi uchun qafaslarda; bedanalar esa qorqovqalarda boqiladi. Qorayaloq, bulbullar, shaqshaq, qizilquyruq, chittak va bedanalar juda yoqimli sayraydi; sa'va, zyabliq konoplyanka, to'qay chumchuqlari yaxshi sayroqiligi uchun, ko'kchumchuqlar esa chiroyli patlari uchun asraladi; o'tilar ham chiroyli pati va turli xil tovushlarni, jumladai odam ovozi ni ifodalaganligi uchun saqlanadi. Sayroqi qushlar uchun oziq imkoni boricha ular tabiatda iste'mol qiladigan oziqlarga yaqin va turli-tuman bo'lishi zarur. Donxo'r qushlar tariq hamda sholg'om, qushqo'nmas, qaragay, qoraqag'ay, ko'knori, suli, bedaga va boshqa o'simliklarning urug'lari bilan ochiqlanadi. Kungaboqar va nasha urug'lari ko'pgina qushlarning sevimli ozuqasi, lekin bu urug'larni qushlar ko'plab esa, ko'r bo'lib qoladi va o'ladi. Shuning uchun bu urug'larning oziq rasponidagi miqdori me'yorida bo'lishi kerak, nasha urug'ini faqat qaynoq suvda yuvib keyin beriladi, bunda uning tarkibidagi zaharli modda-kannabin tarkibi buziladi.

Oziq tarkibi qushlariig individual xususiyatiga qarab turli xil bo'lishi kerak. Masalai, shaqshaqlarga qariqiz urug'i ko'proq beriladi. Hasharotxo'r qushlarga qaynagan suvda yoki sutda yuvilgan chumotilarning quruq tuxo'ni asosiy oziq hisoblanadi. So'firo'rg'aylarga mayda don ozuqalari, chittaklarga ezilgan kungaboqar urug'lari va issiq suvda yuvilgan nasha urug'idan ozroq beriladi. Qushlarning oziqlanishiga qarab donxo'r va hasharotxo'rlarga ajratish shartli hisoblanadi. Ko'pgina hasharotxo'r qushlar rezavor mevalarni va o'simlik urug'larini xush ko'rib eydi. Donxo'r va hasharotxo'r qushlarga yangi ko'katlar: salat, karam, xonada o'stirilgan suli, bug'doy doni berish kerak Qushlar uchun ko'k piyoz zaxarli hisoblanadi. Donxo'r qushlarga ozuqani, sutkasiga bir marta (ertalab), hasharotxo'r qushlarga esa (bularning ozuqasi yozda tezda buziladi) kuniga ikki marta berish kerak. Bunda ozukaning bir qismi keyingi oziqlantirishga koldiriladi, suvni har kuni almashtirib turish lozim Donxo'r qushlar qafasini haftasiga kamida

bir marta, hasharotxo'r kushlar qafasini esa haftasiga kamida ikki marta tozalavsiya etiladi. Bunda qafas tubidagi qum almashtiriladi, qafas yoylaridagi illos axlatlar tozalanadi. Sayroqi qushlar boshqa hayvonlar kabi yuqumli va 10 qum kasalliklarga chalinadi, sayroqi, qushlarning qafasda kam harakatlanishi va tabiiy eydigan ozuqalarining bo'lmisligi ularning kasalliklarga chalinishiga sabab bo'ladi. Sayroqi qushlarning kasallanishidagi umumiy belgilar: ishtahasi yo'qolgan, bo'shashadi va uyqu bosadi, odatdagidai ko'proq o'tiradi, ko'zi yumiladi, bosh qanoti ostiga yashiradi, uning patlari xiralashadi (yaltiroqligini yo'qotgan quruqlashadi, egiluvchanligi yo'koladi, hurpayadi, qanotlari osilib qoladi). Kasallik belgilari bor qushlarni veterinari vrachga ko'rsatish kerak. Bahor boshlanishi bilan qushlarni erkinlikka qo'yib yuboradiganlar shuni yodda tutishlari kerakki, qushlarni tutqunlikda tabiiy ko'nikmalarining bir qismini yo'qotadilar va tabiiy hayot qaytadai moslanishlari kerak. Odam yashaydigan joylarga yaqin qo'yib yuborilgan qushlar ko'pincha nobud bo'ladi. Shuning uchun qushlarni aholi yashaydigan joylardan uzoqroq erlarga qo'yib yuborish lozim. Bunda shu erlarda mazkur tur mansub individlar bo'lishi va qorlar to'liq erib ketgan bo'lishi kerak (aks holda qushlar oziq etishmasligidan nobud bo'lishi mumkin). Yomon uchadigan qafasda bir necha yil asralgan qushlarni erkinlikka qo'yib yubormaslik kerak. Bahorda qo'yib yuborilmoqchi bo'lgan qushlarni qishda katta qafaslarda saklatib kerak bunday joyda ular qanotlarini shikastlamaydilar.

Qafaslar. Mayda qushlar uchun (snegir, sa'va va boshqalar) qafaslarning hajmi qo'yidagicha: qizunligi 40-50 sm, eni 35-45 sm, balandligi 30-40 sm bo'lishi mumkin.

Qushlar tor qafaslarda qanot va dum patlarini urib tushiradi; qushlarning kam harakatlanishi ularning semirishiga sabab bo'ladi. Katta qafaslarda ancha vaqtga qadar qo'rqib turadi. So'fitor'gay va boshqa erda yashovchi qushlar uchun qafasdagi pol hajmi boshqa tur qushlarnikidan nisbatan birmuncha kattaroq bo'lishi kerak. Mayda nusxalarga qarab har xil kattalikdagi qafaslar izingiz yasashingiz qiyin emas. Qafasni toza saqlash uchun uning tubi ikki qavat bo'lishi kerak. Bir tur harakatlanmaydi (eng tagidagi), ikkinchisi esa past devorli yashikcha ko'rinishida bo'lib suriladi. Harakatlanuvchi tubining yonida tor yog'och quti oziqlantirgich yasash kerak. Suv uchun chinni yoshisha (sopol idish ham yaraydi) qo'yiladi. Qafasning tubiga toza daryo qumi qatlamini solish lozim, to'pifloslarni o'ziga tortib oladi. So'fitor'gaylar va

27-rasm. Kaptarlar. 1-musicha; 2-klintux; 3-gov kaptar; 4-ko'k kaptar.

bedanalardan tashqari hamma qushlar uchun kafasga yaxshilab tekislangan diametri 8-12 sm li ikkita qo'ndog' qo'yiladi. Qafasda bitta qush saqlash mumkin; ko'p kush saqlanadigan bo'lsa, maxsus joy va to'siqlar bo'lishi zarur. Qafaslarni yorug' joyga qo'yish, lekin elvizak joyda turmasligi kerak. Sayroqi qushlar temperatura va havoning namligining keskin o'zgarishiga va is urishiga chidamsiz bo'ladi. Qafas yaqinidan

hexosdan chiqqan ovoz, yorqin yorug'liq odamlarning keskin harakati, qafas yaqinida kuchuk va mu-shuklarning paydo bo'lpishi qushni juda cho'chitadi va uning o'limiga sababchi bo'lishi mumkin. Qiyin ko'nikadigan qushlar uchun qafaslarda qafaslarni odam bo'yidan baland va ypnatish kerak. Yaqinda to'tilgan qushlarga tinchlik yaratish va turli xil oziqlar berib turish lozim. Bedana, so'fitor'gay, bulbul va ba'zi bir moyqotlar uchun qafas tepasining simli to'rini yumshoq mato bilan alqashtirish kerak chunki bu qushlar qurug'likda tikkasiga uchadi va boshini urib yorishi mumkin. Qafaslarni turli bezaklar bilan bezamaslik kerak chunki bular qushlarning parazitlari uchun boshpana bo'lib xizmat qiladi.

Kaptar, kaptarlar (Columbae)-qushlar sinfining kenja turkumi (27-rasm). Bunga barcha kaptar, musicha, g'urraq qumirlar kiradi. 255 tacha turi bor. Arktika va Antarktidadan tashqari barcha qit'alarda tarqalgan. Ular o'rmonlarda, bog', butazorda, cho'l, tog'larda, shahar va qishloqlarda yashaydi. Kenja turkumiga mansub qushlar bir-birlaridai katta-kichikligi va rangi bilan farq qiladi. Eng kichigi Markaziy Afrikada tarqalgan, bo'yi 10-15 sm bo'lgan mitti kaptar, eng kattasi esa Yung'i Gvineyada yashaydigan, bo'yi 80 sm cha tojikaptardir. Kaptarning boshi kichiq oyoq va buyni qisqa, qanoti uzun. Pati va parlari qalin. Donxo'rlarining umushug'ini ingichka va kuchsiz, mevaxo'rlariniki kuchli va qayrilgan. Kaptarda jig'ildon yaxshi rivojlangan. Ba'zi turlari koloniya, ba'zilari juft-juft bo'lib yashaydi. Uyasini daraxt kovaklari va inlariga, jar, qoyalarga yasaydi. K 2-5 marta, har gal 1-2 ta tuxum qo'yadi. Tuxumni bosishda va bolasini boqishda urg'ochi va erkagi qatnashadi. Tuxumdan 14-30 kunda jish bola chiqib, 20-25 kunda uchirma bo'ladi. Kaptar ikkita oilaga bo'linadi: biri 16-asrda qirilib bitgan drontalar bo'lib, Mavrikiya, Burbon va Rodriges orollarida yashagan, ucholmaydigan katta qush bo'lgan. Ikkinchi oilasi - kaptarlar bo'lib, bular bir qancha urug'dai tashkil topgan. O'zbekistonda Kaptarning ikkita uruqqa mansub 9 turi bor. Asl kaptarlar urug'idan bizda ko'k yoki yovvoyi kaptar, tog' kaptar, qora kaptar, klintux va gov kaptar uchraydi. G'urraklar urug'idan esa gurraq katta gurraq qumri va musicha uchraydi. Asosan, ko'k kaptar keng tarqalgan. U xonaki kaptarlarning nasl boshi. Gov kaptar va ko'k kaptar qisman ovlanadi. Go'shti mazali. Bizda uchraydigan kaptarlar o'simlik urug'lari bilan ovqatlanadi. Xonaki kaptarlarning 150 tacha zoti bor. Ulardan xat tashiydigan pochta kaptarlar zoti yaxshilab borilmoqda; go'shtdor zotlarning bir juftidan bir yilda 8-9 kg go'sht olish mumkin; sport zotlari buqoqli, toqolli, kokilli, sersavlat zotlari faqat havaskorlikda ko'paytiriladi.

Nazorat savollari

1. Sayroqi qushlarni qanday turlari bor?
2. Qushlarning oziqlanishi qanday bo'ladi?
3. Kaptarlar qanday qushlarga kradi?
4. Qushlar uchun qafaslar qanday bo'ladi?

4.4. BEDANA PARRANDASI BOQIB PARVARISHLASH

Bedanachilik bo'yicha bedanalarini urchitish, ko'paytirish va ulardan daromad

olish masalalari bilan asosan qiziquvchilar shug'ullanib kelmoqdalar.

Bedana go'shti va tuxumi o'zining shifobaxshligi va parhezligi bilan boshqalar tur parrandalardan ajralib turadi. Ayrim kasalliklar: yurak va qontomir kasalliklari, kamqonlik, oshqozon yarasi, sil, qon bosimini yuqori bo'lishi, modda almashuv kasalliklari uchun bedana go'shti va tuxumi dori sifatida foydalaniladi. Bedana xom tuxumi apelsin sharbati bilan qushilgan holda astma kasalligini davolashda ishlatiladi. Bunga asosiy sabab tuxum tarkibida inson hayoti uchun nihoyat zararli hisoblangan stimulyatorlar bo'lishi hisoblanadi. Binobarin, bedana tuxumi yoshlarning ham foydalidir.

Bedana go'shti o'zining lazzatligi, xushxurligi va mazasi bilan boshqalar tuxumlaridan birmuncha ustun turadi. Bedanalar o'zining sertuxumligi bilan boshqalar tur parrandalardan ajralib turadi. Bedana jo'jalari 35-45 kunligidan to'g'ri bera boshlaydi va bir yil davomida 250-300 dona tuxum beradi. Tuxumning og'irligi 10-11 g atrofida bo'ladi. Olib borilgan kuzatishlarga ko'ra bedanalar bir yil davomida bergan tuxum vazni (massasi) uning vaznini 20 barobar og'irligi tashkil etar ekan. Bu ko'rsatkich tovuqlarda 10 martani tashkil qiladi. Bedanalar 1 kg tuxum massasini olish uchun 5-7 kg omixta yem talab etilar ekan. Ularning tuxumlarini kunning ikkinchi yarmida qo'yishga moslashganlar. Ya'ni bedanalar dastlabki quygan tuxumlari 5-6 g tosh bossa, oradan 2-3 oy utgach ko'rsatkich 9-12 g ni tashkil etar ekan. Bedana tuxumlari ularning 60-70 kunligida boshlab inkubasiya uchun yaroqli hisoblanar ekan.

Bedanalar ko'proq daromad olish uchun ularni to'g'ri asrash va boqish ishlari alohida e'tibor berish talab etiladi. Ular asosan kataklarda saqlanadi va 1 ta 2-3 ta urg'ochi (makyoni)ga 1 ta erkagi rejalashtiriladi. Makiyonlarni urug'lantirish uchun ular tuxumini qo'yib bo'lgach har 1-2 kunda 15-20 minutdan erkagini kutinga qo'yish mumkin. Lekin ayrim hollarda ikkita urg'ochisi uchun bittadan erkagi doimiy bo'lib saqlanishi ham yaxshi natija berishi aniqlangan. Ayrim xo'jaliklar bedanalarini ko'p qavatli maxsus kataklarda saqlaidilar. Bunda har 1 m² katak sathiga o'rtacha 50 ta bedana saqlash mumkin. Lekin har bir katakcha 3-4 boshga mo'ljallanishi yaxshi natija beradi. Bedana kataklari yug'onligi 2,5-2,0 mm bo'lgan simdan tayyorlanishi mumkin. Katak teshiklari o'rtacha 20 mm bo'lishi tavsiya etiladi. Katakni osonlik qismi (poli) biroz old tomonga qarab nishab holda yasashi kuyilgan tuxum osonlik bilan olish imkonini beradi. Oxurda va sug'orish idishlari katakni to'g'ri tomoniga urnatilishi mumkin. Yirik bedanalarini asrash va saqlashda xona harorati va namligiga alohida e'tibor beriladi. Jumladan, xona harorati 18-20°C, namligi 60-65% va yorug'likni sutkalik davomi 16-17 soatni tashkil etishi lozim.

Bedana tuxumlaridan jo'ja olish uchun ularni oddiy inkubatorga qo'yish tavsiya etiladi. Unda harorat 37,5°C, nisbiy namlik 60% bo'lishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Inkubatoridagi tuxumlar, oradan besh kun o'tgach birinchi marta nazorat qilinadi. 13-15 kunligidan inkubatoridagi harorat 37,2°C, nisbiy namlik 60-55% ga tushiriladi. Inkubasiyaning 16 kuni oxirgi nazorat ishlari olib boriladi. Xavf o'chib chiqish inkubasiyaning 17-kuniga to'g'ri keladi. Bunda inkubatoridagi xona harorati 37°C va nisbiy namlik 70% bo'lishi me'yori hisoblanadi. Inkubasiya dastlabki chiqqan jo'jalardan boshlab 4-6 soat davom etadi. Olingan barcha otiqlar

jo'jalar guruh holda biroz qorong'ulashtirilgan xonalarda go'sht uchun saqlanadi. Bunda ular uzlarini tinch saqlashadi va go'shtga semirishi jadallashadi. Har 40-50 kunlik bo'lgach 110-140 g tosh bosadi va ulardan olingan, toza holdagi jo'jalar 70-100 g atrofida bo'ladi.

Bedana jo'jalarini yog'och (taxta)dan yasalgan va teshiklari 5x5 mm li bo'lmagan iborat katakchalarda asrash yaxshi natija berishi sinab kutilgan. Dastlabki 7 kun davomida katak poliga qog'oz tushaladi, unga og'ilcha va suv qo'yiladi. Suv shisha bankani tuntarib, biror idish (likopcha)ga urnatilishi uni toza saqlash imkonini beradi. Jo'jalarni 35-40 kunligiga qadar har 70 tasi uchun 1 m² pol sathiga qo'yish tavsiya etiladi. Lekin jo'jalar dastlabki kunlari yerda saqlanishi mumkin. Bedana jo'jalari sovuq, shamol va haroratni keskin uzgarishiga chidamsiz bo'ladilar. Binobarin, ularga bo'ladigan bunday salbiy ta'sirlarni oldi olinishi kerak. Jo'jalarni kunlik yoshiga ko'ra qo'yidagicha havo harorati bo'lishi tavsiya etiladi.

Bedana jo'jalari uchun ularni dastlabki kunlarida yorug'lik miqdori sutkasiga 1 soatni tashkil qilishi tavsiya etiladi. Keyinchalik bu ko'rsatkich asta-sekin kamayishi mumkin. Ya'ni har besh kunda 2-soatga kamaytirish mumkin. Bedana jo'jalari juda tez usadi va rivojlanadi. Ular 35-40 kunligida yirik vakillarining o'rniga yetib olishadi. Yoshiga ko'ra ularning vazni qo'yidagicha kattalashib boradi: Yoshi (kun zisobida) 1 10 20 50 Vazni (gramm) 5,6-20 -59- 85 Jo'jalar 30 kunlik bo'lgach ularni jinsiga ko'ra bir-birlaridan ajratiladi. Erkak jo'jalarning ko'kragida kulrang yoki qora dog'li qizg'ish-jigar rang patlar joylashgan bo'ladi. Kloaka terisi shafoli guli rangida bo'ladi. Uning yuqori qismida biroz yumaloq shaklida ham bo'ladi. Urg'ochi jo'jalarning ko'krak qismida och rangli, yumaloq shaklida qora dog'lari bo'ladi. Kloaka terisi kulrang ko'kimsir rangda bo'ladi.

Bir sutkali jo'jalarning vazni o'rtacha 5,5-5,8 g bo'lsada, ular nihoyat harakat va sezgir bo'ladilar. Ular tez rivojlanadi. Masalan, bir oy ichida ular o'z vaznlarini 1,5 martaga ko'paytirish olishlari mumkin. Binobarin, ularni oziq-ovqat bilan boqishda ularni boqishda bo'lgan ehtiyoj xam yuqori bo'ladi.

Jo'jalarni boqishda ularni dastlabki 10 kunligida yaxshi pishirilgan va maydalangan tuxum, agar imkoni bo'lsa 1 ta igu tuxumga makkajo'xori, bug'doy, suli qurmasi aralashtirilgan holda berilsa yuksak natijalarga erishiladi. Oziq aralashmasi maydalana va sut yoki qatiq bilan namlanadi. Jujalar 3 kunlik bo'lgach ularning o'rniga baliq moyi berish tavsiya etiladi. Bunda 100 ta jo'ja uchun 0,01 g moy qo'yish tavsiya etiladi. Jujalar 12-14 kunli bo'lgach ular rasioniga maydalangan bulg'urt chiranoqlari beriladi. Shuningdek, yirikroq qum va yoki mayda toshchalar bilan ta'min etiladi. Jujalar kuniga oldin 6 marta oziqlantiriladi va keyinchalik uni 4 martagacha kamaytiriladi. Suv esa toza holda doimiy bo'lishi muhim shartlardan biri hisoblanadi.

Tabiiy sharoitda bedanalarining eng sevimli joylari cho'l daryolari qirg'oqlaridagi o'tzorlar, bedazorlar va turli ekinzorlar hisoblanadi. Ular asosan turli ta'sirlar, hasharotlar, boshqoqli o'simlik donlari va yovvoyi o'simliklar urug'lari bilan boqilganadi. Uy sharoitida ularni quruq omixta yem bilan boqish tavsiya qilinadi. Bunday yemlarning tarkibida yorma qilingan makkajo'xori, arpa, bug'doy va baliq

uni, go'sht va suyak uni, vitaminlar, hamda mineral qushimchalarning bo'l maqsadga muvofiq hisoblanadi. Ayrim hollarda namlangan omixta yem ham bo mumkin. Yemlarga A, D, V vitaminlarini va turli mikroelementlarini qushib to yuksak samaradorlikka olib keladi. Bedanalar turli xil don yormalarini, mayda tug'ralgan sabzi va kukatlarni yaxshi ishtaxha bilan iste'mol qiladi.

Tuxum quyadigan makiyonlarga qo'yidagicha oziq rasioni berish ta etiladi: (har bir boshga gramm hisobida): - makkajo'xori 8, bug'doy yormasi - bug'doy uni - 2,6, arpa - 1, ko'k beda - 6 yoki sabzi - 5, go'sht-suyak uni - suyak uni - 0,4 maydalangan molyuska chiranori - 0,3, baliq moyi - 0,2, osh 0,06 shular jumlasidandir. Bedanalar turli xil oziqlarga nihoyatda sezgir bo' Ularga beriladigan oziqlarni aksariyat qismi shirin bo'lishi ma'qul hisoblan Achchiq, shur va nordon oziqlar berilmasligi lozim. Oziqlar sutkasiga turt ma beriladi. Suv doimiy bo'lishi shart hisoblanadi. Bedanalar yuqori darajada boq yil davomida to'xtovsiz tuxum beraveradi. Binobarin, ular o'zlarining shur biologik xususiyatlari bilan boshqa tur parrandalardan keskin farq qila Makiyonlarining tuxum berishi ma'lum muayyan ritm asosida davom eta Masalan, 5-10 ta tuxum qo'ygach, 1-2 kun dam oladi, sung yana tuxum berish davom etadi.

Go'sht uchun boqiladigan bedanalarini har biriga kuniga 20 g dan omixta va ularni istaganicha yangi urib keltirilgan va maydalangan kukat berish yu natijalarga olib keladi. Boqish muddati 30-35 kunni tashkil etadi.

Bedana tuxumlarini uzoq vakt saqlash uchun tuxumlar nihoyatda toza zararlanmagan, ya'ni pachiq bo'lmagan bo'lishi talab etiladi. Ifloslangan tuxum bulsa, ularni xlor eritmasi bilan yuvib tozalanadi. Buning uchun 1 litr suvda gramm xlor eritilib - eritma tayyorlanadi. Tuxum quritilgach maxsus idishlar taxlanadi. Tuxumlar saqlanadigan xonalar toza va quruq bo'lishi talab etiladi. X harorati 8-100°C, nisbiy namligi 60- 80% bo'lishi tavsiya etiladi. Tuxumlar yaxshi saqlash maqsadida pustlog'i vazelin, moy yoki parafin tuxumdagi kua kurinmas teshikchalarni yopib yuboradi va tuxumlarining qurishi, yoki ichig mikrob va murol zamburug'larining kirishidan saqlaydi. Bunday tuxumlar oygacha uz sifatini yuqotmaydi. Tuxumlarni saqlashda suli va arpa donlaridan toza kuldari foydalanish mumkin. Buning uchun x,ar 100 tuxumga o'rtacha 3-4 kul yoki dondan foydalaniladi. Bunday sharoitda muayyan haroratda tuxumlar oygacha saqlash mumkin. Oziq uchun mo'ljallangan tuxumlarni sovuq xonalarda 8 oy davomida saqlash mumkin.

Bedanalar kasalligi asosan ularga mas'uliyatsizlik bilan qarash, sifatli oziqlantirish, yomon saqlash va asrash natijasida vujudga keladi. Masalan bedanalar nihoyat dim, zax va nam xonalarda saqlansa, ularning zichligiga e'tib berilmasa, rasioni tubanlashib ketsa, o'z vaqtida oziqlantirilmasa, ularni kasallanishi ko'plab kuzatishlarda sinab ko'rilgan. Beriladigan oziqlar tarkib mineral moddalarga (birinchi galda uglevod, oqsil va moy moddalarga) bo bo'lishi, ular tarkibida A, V, D vitaminlari yetarli darajada bo'lishi talab etiladi. Bedana xonalari zax, shamollatilmaydigan va dim bulsa, birinchi galda ularni nat olish organlar tizimi kasallanadi va bu hol ularda modda almashinuvi jarayoni-

omonlashtiradi.

Xonalarda kuchli shamol harakati (skvoznyaklar) bo'lmashligi lozim. Utkir quyosh nurlarini haddan tashqari kupayib ketishi ayrim kasalliklarga olib keladi. Xonalarda harorati me'yor darajada bo'lishiga alohida e'tibor berish kerak. Xonalarda harorati oshib ketishi va pasayib ketishi ham kasalliklarga olib keladi. Barcha kasalliklar orasida avitaminoz kasalligi kuproq uchraydi. Ayniqsa A, D va V gurux, avitaminosi tez-tez uchrab turadi. Bunga asosiy sabab, organizmda modda almashinuv jarayonini buzilishi, tananing nimjon bulib qolishi va uni barcha yuqumsiz va yuqumli kasalliklarga beriluvchan bulib qolishi hisoblanadi. «A» avitaminoziga uchragan bedanalarda ishtaha yo'qoladi. Jo'jalar esa o'sishdan to'xtaydi. Makiyonlar tuxum bermay quyadi. Kuz atrofi shamollashidan kuzidan bosh tomchilaydi. Harakat kilishi susayib ketadi.

Birinchi galda A vitaminiga va karotinga boy hisoblangan yangi urilgan beda (ta boshqa tur kukatlar), beda uni, qizil sabzi, baliq moyi berish tavsiya etiladi. D avitaminosi rasionda D vitaminini yetishmasligi natijasida yuz beradi. Ular raxit kasalligiga uchraydilar. Bu esa organizmda mineral modda-lar almashinuvi buzilishi ta quyosh nuri yetishmasligi natijasida yuz beradi.

Kasallik belgilari bir qancha bulib, asosiylari qo'yidagilar: - ishtaha yuqolishi, qo'sqlanib qolishi, oyok bug'inlari va qobirg'a uchlari yug'onlashib ketishi, qurtqa poronasi va tumshug'i qiyshayib kolishi, makiyonlari bergan tuxumining qurtlog'i yumshoq va uta nozik pardaga uxshash bo'lishi shular jumlasidandir. Bu kasallikni ayrim hollarda «raxit» deb ham atashadi. Bunday kasallikka kuproq jo'jalar moyil bo'lishadi. Eng avval rasioniga baliq moyi, xamirturish va mineral moddalar (maydalangan shilliq qurt chiranori, suyak uni) qo'shiladi. Shuningdek, kasal bedanalar ochiq yerda, toza havoda saqlanishi kerak.

V - avitaminosi yuz bersa, eng avval nerv tizimini faoliyatiga putur yetadi. Birinchi galda bedana tanasida titroq vujudga keladi. Buyni va oyoqlari shol (malich) bulib koladi. Ular boshini yelkasiga tashlab turadi. Tanasida qaltiroqlik yuz beradi. Davolash ishlari. Birinchi galda V gurux, vitaminiga boy bo'lgan oziq bilan ta'minlash hisoblanadi. Ular asosan xamirturish, ustirib maysa qilingan don, sut, bug'doy yormasi va turli kukatlardan iborat.

Bulardan tashqari, bedanalarda yana birqancha kasalliklar uchrab turadi. Masalan, jig'ildonida yem yoki kukat oziqlarni haddan tashqari kupayib ketishi kasalligi, - kloasit, ya'ni kloaka shilimshiq pardasi shamollashi; - tuxumdonning shamollashi; - psevdochuma (tana harorati 42-43°C ga kutarilib ketishi va 1-2 kunda halok bo'lishi), xolera (vabo) kasalligi, - ospa kasalligi, - difterit, - paratif, - virus gepatiti, - qurt kasalligi (glistniye bolezni), teri parazitasi kasalligi (bit, kana, paxur kanalar bu kasallikni vujudga keltiradi) shular jumlasidandir. Ularning davomlarini davolash mumkin bulsa, qolganlarini davolash imkoni bo'lmaydi.

Nazorat savollari:

1. Bedanachilikning ahamiyati to'g'risida so'zlab bering.
2. Bedanalarni asrash va boqish borasida nimalarni bilasiz?
3. Bedana kasalliklari va ularni qanday davolash mumkin?

5.1. QUYONCHILIK ISH FAOLIYATI XAQIDA

Quyionlar - quyonsimonlar turkumining sut emizuvchilar oilasi. 50 ta birlashtirgan 8 urug'i bor. Quyionchilik (1 urug'), qattiq yungli quyionlar (3 urug') va uy quyoni (4 urug') bor. Ayrim turlari tez yugurishga, yer kovlashga, suzishga chirmashib chiqishga moslashgan. Turli sharoitda yashaydi. O'tlar, po'stloq, now kurtak bilan ovqatlanadi, yiliga 4 martagacha bolalaydi. 2-15 tagacha bola tug'ib Serharakat, yakka yashaydi. Ayrim turlari yaylovlariga, polizlarga va boshqa meva daraxtlarga, ekinzorlarga zarar keltiradi.

Uy quyoni - kemiruvchilar turkumining tovushqonlar oilasiga mansub emizuvchi hayvon; yovvoyi quyondan kelib chiqqan. Uy quyoni sergo'shti, yetiladi, go'shti va mo'yna tivit olish uchun urchitiladi. Yil mobaynida ko'paytirilg'unchi 3-4 oylikda jinsiy yetiladi, 8 hafta - 32 kunda bolalaydi. Yiliga bir quyon

og'irlarida va daraxtzorlarda boqiladi.

Quyionchilik - chorvachilikning quyion urchitishi bilan shug'ullanadigan tannog'i. Quyionchilikning asosiy mahsuloti - go'shti, teri va tivit. Quyion go'shti - yimil parhez mahsuloti; terisi - mo'yna ishlab chiqarish, sanoati uchun muhim mahsulot; tiviti - trikotaj va boshqa buyumlar tayyorlashda ishlatiladi.

Quyion qishloq xo'jalik fermalarida go'shti, terisi va tiviti, ayrim xo'jaliklarda katta go'shti uchun boqiladi. Go'shti, teri uchun quyion boqiladigan fermalarda har bir ona quyondan o'rta hisobda 20 tadan bola, ya'ni yiliga 50 kg dan ortiq go'shti va 10 dona teri olinadi. Broyler quyion bolalarini semirtirish uchun boquvchi fermalar ularni onalari bilan boqib, yoshi 2-2,5 oylik va tirik vazni 2 kg cha bo'lganda boshqa xo'jaliklarga sotadi. Tivit uchun quyion boqiladigan fermalarda har bir katta quyondan yiliga 350-700 g tivit olinadi.

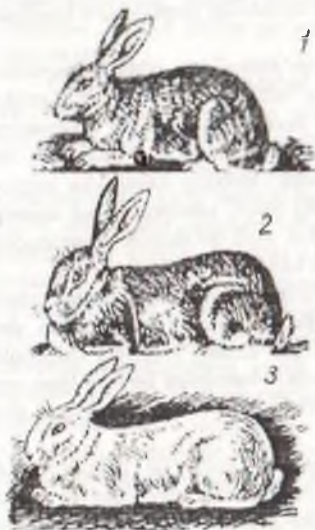
O'zbekistonda Buxoro viloyati «Romitan» s-zi, Toshkent viloyati Orjonikidze shahri va b. joylardagi xo'jaliklarda Quyionchilik fermalari ham naslchilik va quyion urchitish bilan shug'ullanadi.

Quyionchilikning ahamiyati. Quyionchilik aholi orasida keng tarqalgan bo'lib, quyionlar uchun go'shti va qimmatli mo'yna beradi. Quyion go'shti tez hazm bo'ladi va o'zining sifatini yangiligida; sur va konserva xolida ham saqlaydi. Quyion go'shti yumshoqligi va mazaligi bo'yicha parranda go'shtidan qolishmaydi, hazm bo'lishi jihatidan esa mol va cho'chqa go'shtidan ustun turadi. Shuning uchun qon bosimi, og'ir va oshqozon kasalliklari bilan og'rigan bemorlarga parhez taom sifatida tavsiya qilinadi. Quyion go'shti mahsuloti berishi bilan birga, ular yengil sanoatni mo'yna bilan ham ta'minlaydi. Quyionchilikning yana bir muhim ahamiyati shundaki, ular uchun ko'p mahlag' sarflanadigan qurilishlar talab qilinmaydi.

Quyion zotlari. Quyionning bir qancha zotlari bor, shular ichida Sovet qizilshillasi, kul rang yirik oq rangli yirik kul rang va boshqa zotlar ko'p tarqalgan. Sovet shinshilla zot quyion iqlimga tez moslashadigan bo'lib, vazni 3-6 kg keladi (28-Rasm/). Bo'yi va qulog'i kichikroq qulog'i tik turadi, ko'kragi keng, usti kumushsimon kul rang yung bilan qoplangan. Qorin, bo'yin, dumining pastki qismi va oyog'ining ichki tomoni oq rangda. Kul rang yirik zot quyionning vazni 4,5-5,5 kg atrofida bo'lib boshi va qulog'i katta, qulog'i ikki tomonga ajralib turuvchi rim shaklida (V) o'xshaydi. Bu zotning rangi har xil, asosan kul rangda, och va to'q kul rangli vakillari ham bor. Qorin qismi, oyog'larining ichki tomoni oq bo'ladi. Oq velikan zot quyionning og'irligi o'rta 4,3-6 kg deyiladi. Mo'ynasi zich va mayin, ko'zlari qizg'ish yoki pushti rangda bo'ladi. Rangi oq bo'lganligi uchun ularni turli rangga bo'yash mumkin. Kumush rang quyion zotining og'irligi o'rta 4,6 kg, ayrimlari 6,5 kg keladi. Yungining umumiy ko'rinishi kumush rangda, havo ranggacha, o'siq junlari qora, tiviti havo rang. Bolalari tug'ilganda qora bo'ladi, bir oydan so'ng o'zgarib boshlaydi va 4-5 oyligida kumush rangga kiradi.

Quyionning xususiyatlari. Quyionlar o'zining foydali xususiyatlari bilan boshqa chorva mollaridan farq qiluvchi muhim xo'jalik ahamiyatiga ega. Quyionlar tez va ko'p bola beradi, yilning hamma fasllarida bolalashi mumkin. Shuningdek ular tez o'sadi va iqlimga tez moslashadi.

Quyion 30-32 kunda bolalaydi bitta ona quyion boqish sharoitiga qarab har gal

28-rasm. Quyion zotlari: 1-Sovet shinshillasi. 2-Kulrang quyion. 3-Oq velikan

oq, ba'zan havo rang va qora. Angora quyionining kallasi katta, qulog'i kalta va uch kokilchali; vazni 2,3-3,5 kg.

Oq tusli anqara quyionining ko'zi pushti, boshqa tusdagilarniki qoramitir. Angora quyionining tiviti O'zbekiston sharoitida aprel oyining ikkinchi yarmida tarab olinadi. Angora quyoni yoz issig'iga chidamsiz bo'lganidan tog' yot

6-12 ta gacha, ba'zan 16-19 ta gacha bola tug'adi. Quyon bolalari tug'ilgan paytida terisi yungsiz va ko'zi yumug' bo'ladi. 5-7 kunligida yung hosil bo'ladi, 14-16 kunligida ko'zi ochiladi, 17-20 kunligida yuradi va o'zi mustaqil ovqatlanadi. Quyon bolalari tez o'sadi. U to'rt oyda ona quyon kattaligiga yetib olishi mumkin. Quyonlar yaxshi parvarish qilinsa, yiliga 4-6 marta bolalaydi va 35-40 tagacha bolalar beradi. Quyonlar odatda kechasi tug'adi, emizadi va ularni yungiga ko'mib qo'yadi. Quyonlar tug'ishi bilan bolalarini ko'zdan kechirib, nobud bo'lganlari ajratiladi. Tiriklarini bir joyga to'plab yungi bilan o'rab qo'yiladi. Quyonlar tug'ish davrida tuqqandan so'ng suvga juda tashna bo'ladi va ularda mineral moddalar yetishmay koladi. Natijada o'zi tukkan bolalarini yeb qo'yish hollari kuzatiladi. Shuning uchun quyonlar inida doimo suv bo'lishi va ular sifatli ozik bilan ta'minlanishi lozim.

Nazorat savollari:

1. Quyonchilikning qanday ahamiyati bor?
2. Quyonlarni qanday zotlari bor?
3. Quyonchilik fermalari faoliyati qanday?
4. Quyonning qanday xususiyatlari bor?

5.2. QUYNLARNI ASRASH VA BOQISH

Quyonlarni asrash. Xo'jaliklarda quyonlar ochiq va yopiq joydagi kataklarda boqiladi. Ochiq joyga o'rnatilgan kataklarda (rasm) quyonlarni toza havo bilan ta'minlanishi yaxshi bo'ladi. Toza havo quyonlar organizmini chiniqtiradi, baqaruv va sog'lom o'sadi. Shuning bilan birga quyonlarning yunglari qalin va sifatli bo'ladi. Quyonlarning kataklari ikki bo'limda iborat: oldidagi eshigi to'rtli bo'lganligi uchun yorug', ikkinchi bo'limni eshigi yog'ochdan yasalganligi tufayli qorong'i bo'ladi. Qorong'i bo'limda u in qurib bolalaydi, yorug' bo'limda esa oziqlanadi va o'z hayotining ko'p qismini o'tkazadi (29-rasm). Quyonlar maxsus qurilgan mexanizatsiyalashgan yopiq binolarda ham boqiladi. Bunda quyonlarni sug'orilgan o'nglarini olib chiqish, oziqlarini tayyorlash va uni tarqatish, havoning harorati va namligini bir xilda ushlab turish mexanizatsiya yordamida bajariladi.

29-rasm. Quyon boqiladigan kataklar.

Yopiq turidagi kataklar temir to'rdan yasali b qavat-qavat qilib o'rnatiladi. Qatorlar orasida yurish va oziqlantirish uchun yo'l qoldiriladi. Har bir katakning oldingi qismiga avtosug'orgich va avtooziklantirgich o'rnatiladi. Quyonlarning bolalash va bolalarini emizish davrida kataklar ichiga fanerdan qilingan uya yashiklari

o'rnatiladi. Ikki qator qo'yilgan kataklar tagiga maxsus ariqcha qilib, unga shag'al va qum to'ldiriladi, bunga quyonlarning siydigi shimiiladi va axlati tushadi. Axlatlari vaqt-vaqti bilan tozalab turiladi.

Quyonlar uchun zarur sharoit. Quyonlarni ko'paytirish va parvarish qilishda ularning sog'ligini saqlash va yaxshi o'sishiga katta ahamiyat berish lozim. Buning uchun quyonlarning sharoitini yaxshilash, ularni har xil oziqlar bilan to'liq ta'minlash va kasallik tarqalishini oldini olish tadbirlarini ko'rish lozim. Quyonlarga kasallik tarqalmasligi uchun quyonxonaga kirish oldiga qipiq to'shalib, unga korbol bisklota yoki kreolin sepiladi. Bu eritma sepilgan qipiqni bosib o'tish natijasida oyoq tiyimlariga yopishgan kasallik mikroblari o'ladi. Quyon kataklaridagi oziqlantirgichlar va suvdonlarni toza holda saqlash, ularni qaynagan suv bilan tug'lash yoki dezinfeksiya qiluvchi suyuqlik bilan ishlash talab etiladi. Kasallik tarqatuvchi manba sifatida quyon axlati xizmat qilishi mumkin. Shuning uchun quyon axlatlarini har kuni tozalash, quyonxonadan olib chiqib go'ngxonalarga to'plab, ustini tuproq bilan ko'mish lozim. Quyon yelvizak shamolga va namlikning ko'payib ketishiga bardosh bera olmaydi. Shuning uchun ularni yelvizak shamoldan uzoqlash, namlanib ketgan to'shamalarini tozalash va uning o'rniga quruq va toza to'shama solish lozim. Quyon kataklaridagi axlatdan ko'pincha zararli gaz tarqaladi. Shuning uchun quyonxonani tez-tez shamollatish sa havo almashtirgich o'rnatish talab etiladi. Yopiq turdagi quyonxonalar elektr quvvati yordamida 14-16 soat yorug'lik bilan ta'minlanadi (29-rasm).

Quyonlarni oziqlantirish. Quyonlarni ko'paytirish va o'stirish ularni to'g'ri oziqlantirishga bog'liq. Quyon kemiruvchi hayvon bo'lib kish oylarida xashak ildizmeva, yangi daraxt shoxlari, so'li, loviya, don yormasi, kunjara va boshqalar bilan oziqlanadi. Yoz oylarida esa quyonlar uchun eng yaxshi oziq yashil o'simliklardir. Chunki ularda har xil foydali moddalar ko'p bo'ladi. Shuning uchun yozda quyonlar ko'prok yashil o'simliklar bilan boqiladi va unga oshxona chiqindilari (bo'tqa, kartoshka, qovun, tarvuz) qo'shiladi. Quyonlarga beriladigan oziqlar sifatli va toza bo'lishi lozim. Quyonlarga botqoq yerdagi o'tlarni, yomg'irdan so'ng quritilmagan beda va se bargani, mog'orlagan va chirigan xashaklarni, ildizmevalarni, tugunak mevalarni va siloslarni bermaslik lozim. Quyonga beriladigan oziqlar qo'yidagilardan iborat bo'lishi mumkin:

1. Yashil oziqlardan - o'tlok pichani, javdar, so'li, beda, makkajo'xori va boshqa g'alla ekinlarining yer ustki qismlari, ildizmevalar va karam barglari, daraxtning yashil shoxlari hamda yovvoyi o'tlar.
2. Shirali oziqlardan - xashaki lavlagi, xashaki sabzi, xashaki sholg'om va boshqalar.
3. Dag'al oziqlardan - beda, se bargani, beda - g'alla aralashmasidan iborat pichan.
4. Konsentrat oziqlardan - g'alla va dukkakli don ekinlari doni, yormalari, kepaklar, moyi olingan kunjara, omixta yem, pichan uni, quruq sut va boshqalar.
5. Hayvonlar mahsulotidan tayyorlangan oziqlardan - sut, yog'i olingan sut, sutzardobi, ayron, go'sht, go'sht-suyak va baliq unlari.

Oziqlantirish normasi. Quyonlarga beriladigan oziqlarning miqdori uning

katta-kichikligiga va yoshiga bog'liq bo'ladi. Ona quyonlar, emizuvchi homilador quyonlarga oziqlar ko'prok beriladi. Quyonlarni oziqlantirish, ularning holatiga bog'liq. Voyaga yetgan quyonlar yozda turli yovvoyi o'simliklar, to'ng'iq chiqqan o'simlik qoldiqlari, qishda esa pichan, daraxt novdalari va silos bilan boqiladi. Bunda taxminan sutkasiga yozda 280 g ko'katlar va 75-90 g kuchli oziqlar beriladi, mavsumida esa 190 g ildizmeva yoki silos, 130 g pichan va 75-90 g kuchli oziqlar boqiladi. Quyonlar urchitish davrida ko'shimcha oziqlantiriladi. Bunda ularning oziq-ovqatiga qizil sabzi, undirilgan g'alla maysalari va vitamining boy pichan katta tavsifiya etiladi. Ya'ni yozda oziq normasi 360 g ko'katdan, 30 g kunjara va 100 g ildizmadan, qish mavsumida esa 340 g ildizmeva, 165 g pichan, 35 g kunjara va 100 g kuchli oziqdan iborat bo'ladi. Homilador quyonlar oziqning bir qismini bolalari bilan shakllanishiga sarflaydi, shuning uchun ularning oziq-ovqati yengil, o'zlashtirilgan, vitamining va mineral moddalarga boy bo'lishi lozim. Oziq normasi, yozda 380 g ko'katdan, 45 g kunjara va 95 g kuchli oziqlar, qish mavsumida esa 260 g ildizmeva, 180 g pichan, 55 g kunjara va 85 g kuchli oziqlardan tashkil topishi maqsadga muvofiqdir. Emizikli quyonlarning oziqlari ko'prok sut hosil bo'lishiga sarflanadi. Shuning uchun emizikli quyonlarning oziq normasi birinchi 10 kunlikda 1,5, ikkinchi 2 kunlikda 2, o'chirida esa 2,5 marta ko'paytiriladi.

Odatda quyonlar tuqqandan so'ng uning bolalari 16 kundan so'ng inidan chiqadi, shuning uchun ularga mayin, mayda kesilgan pichan va ildizmevalar, shirali, kuchli oziqlar beriladi. Quyon bolalari ko'katlar bilan boqiladi (15-20 kunligi sutkasiga 20% dan ikki marta), so'ng asta-sekin oziq normasi ko'paytiriladi.

Nazorat savollari

1. Quyonlarni asrash qanday boradi?
2. Quyonlar uchun qanday zarur sharoit kerak?
3. Quyonlar qanday oziqlantiriladi?
4. Quyonlarning oziqlantirish normasi qanday?

5.3. CHORVACHILIKDA MO'YNALI MAHSULOTLAR BERADIGAN QUNDUZ, NUTRIYA XAYVONLARINI BOQISH.

Qunduz daryo qunduzi (*Lutra lutra*) - suvsarsimonlar oilasiga mansub emizuvchi hayvon (30-rasm). Yevropa, Osiyo, Shimoli-G'arbiy Afrikada tarqalgan.

Gavdasi 70 sm dan ortiq, og'irligi 10 kg cha. Ular ingichkalashgan dumini 45 sm cha. Panjasi qisqarmog'lar teri parda bilan birlashgan. Mo'ynasi (qishdagisi qadrlanadi) ho'llanmaydi. Qishda suvning muzlamagan joylarida yashaydi. Bahor-yoz mavsumida asta-sekin to'laydi. Yumshoq to'shamali uyasini suv havzasining baland qirg'oqlariga yashaydi. Bo'g'ozlik davri 8-10 oy. Ikki yilda bir marta - aprel-mayda

30-rasm. Qunduz.

ko'pincha, 3 bola tug'adi. Asosan, baliq, baqa, ba'zan o'rdak va b. bilan ovqatlanadi.

Qunduzsimon erqazar (*Potamogale velox*)-hasharotxo'r sut emizuvchilar turkumining bir turi (31-rasm). G'arbiy Afrikada tarqalgan. Gavdasining uzunligi 1 m (dumidan tashqari). Mo'yiasi jigar rang, qorni oq, 40 tishli. Burun teshigi oyoq bilan yopiladi. Suvda hayot kechirsa ham panjalarida suzgich parda yo'q. Ovlanadi, baliqlar bilan ovqatlanadi.

Nutriya, suv bobri (*Myocastor coypis*) - kemiruvchilar turkumiga mansub sut emizuvchi hayvon. Tanasining uzunligi 60-85 sm, dumi 45 sm gacha, og'irligi 10-15 kg. Tumshug'i to'ng'iq, mo'ylovlari uzun. Labi ko'rak tishlari orqasidan baliqni juftlasha olgani sababli N. suv ostida ham narsalarni kemiradi. Orqa oyoqlari oyoqlari orasida tern parda bor Mo'ynasi jigar rang. 1 -12 ta bola tug'adi, bo'g'ozlik davri 127-133 kun. Bolasi 4-5 oyligida jinsiy etiladi. 8-10 yil yashaydi.

31-rasm. Qunduzsimon erqazar.

Janubiy Amerikaning janub qismidagi chuchuk suvlarda keng tarqalgan. Ba'zi mollyuskalar, o'simlik kurtagi, ildizi, mevasi va b. bilan ovqatlanadi. Mo'ynasi juda sifatli va qimmatbaho. Fransiya, Buyuk Britaniya, Yugoslaviya, AQSh, Zakavkaze va Janubiy Tojikistonda iqlimlashtirilgan. Nutriyachilik. xo'jaligi va fermasi Zakavkaze, O'rta Osiyo (Sirdaryo, Amudaryo va ular atrofidagi ko'llarda, Moldaviya, Belorussiya, Ukrainada tashkil etilgan. Jigarrang, oq qora, pushti, tilla rang va b. Nutriyalar ham ko'paytirilmoqda. Ovlanadi.

Nutriyalarning vatani Janubiy Amerika hisoblanib, yovvoyi holda issiq va nam iqlimli tropik zonalarida, qamishzor sersuv erlarda yashaydigan kemiruvchilar oilasiga mansub bo'lgan zich mo'ynali xayvon hisoblanadi.

Nutriyalar o'z ozig'ini asosan suvdan topadi. Ular suvda yaxshi suzaoladilar. Suv ostida bimecha minut bo'laoladi. Binobarin, ularning bu xususiyati ko'plab o'z hashmanlaridan jon saqlab qolish imkonini beradi. Tabiiy sharoitda ular tungi hayvon hisoblanadi. Shunga ko'ra o'z o'ljalari tunda ovlaydilar.

Asosiy ozig'i suv o'simliklari (qamishzor) va ularning ildizlari. Suvdagi mayda jonivorlar ham ular uchun oziq sifatida foydalidir.

Vazni - o'rtaicha 6-7 kg, tana uzunligi 60-70 sm atrofida. Erklari 12 kg gacha, tana uzunligi 90 sm gacha bo'ladi. Ko'rak tishlari o'tkir va ularning butun umr bo'yi o'sib boradi. Ularda 16 ta oziq tishi va 4 ta och pushti rang ko'rak tishi bo'ladi. Qo'lda boqilgan nutriyalarning ostki jag' va ko'rak tishlari bir-birlariga birlashib o'tkirlashib turishi aniqlangan.

Ular yil mobaynida bir me'yorda urchishi va ko'payish xususiyatiga ega. Erkak nutriyalar birmuncha serharakat bo'ladilar. Qochmay qolgan urg'ochi nutriyalar har 25-30 kunda qaytadan quyukka keladilar. Yiliga 2 marta, ba'zan ikki yilda 5 marta yuz beradi. Bug'ozlik davri 127-137 kun. Har tug'ishda 4-5 ta bola beradi. Lekin ayrim hollarda

10 tagacha va hatto 14 tagacha bola berishi mumkin. Tug'ilgan bolalari harakatchan, kuzlari ochiq, tanasi jun bilan qoplangan bo'ladi. Xatto tishlari ham bo'ladi va suvda bemalol suzaoladilar. Bolalari 2-3 kunligidan onasi ozig'inii topib

boradi va 10-15 kunligidan boshlab kukat oziqlarni bemalol iste'mol qiladilar.

Emizikli davri 45-60 kun va 3-7 oyligida jinsiy balog'atga etadi. Yashash davri 6-7 yil, ba'zan undan xam kuproq. Lekin 3-4 yoshdan utgach, ularning serpuq darajasi birmuncha pasayib ketadi.

Nutriyalarni- mo'ynasi quyonlarnikidan sifatli bo'ladi. Binobarin, u qin turadi (32-rasm).

32-rasm. Oq rangli nasldor erkak nutriya

Xar doim sifatli oziqlar bilan boqilgan va yaxshi parvarish qilingan urg'och nutriyalar butun yil davomida kuyukib turadi, qochadi va bolalaydi. Lekin ular nasl olish yoz va issik, kunlarga to'g'ri kelsa, bolalarining o't o'simliklarni yaxshi iste'mol qilishi uchun kulay sharoit mavjud bo'ladi.

Urg'ochi nutriya bolalari 50-60 kunligida onalaridan ajratib olinib 7-8 tadan guruhlanadi va ularga qochirish uchun erkak nutriya qo'yiladi. Katta yoshdagi nutriyalar tuqqandan so'ng oradan 1-3 kun o'tgach, ular yana kuyukka keladi. Erkaklari qo'shilgach ular tezda qochadi va yana bug'oz bo'ladi. Lekin bu holat yaxshi natija bermaydi. Binobarin, tuqqaniga 22-25 kun o'tgach qochirilsa, u ijobiy natija beradi. Nutriyaning bug'ozligini aniqlash urg'ochilarini, aynio'sa yosh nutriyalarni qisir qolishi oldini olishdagi muhim tadbir hisoblanadi. Buning uchun urg'ochi nutriyalar turgan kataklarga erkaklari kiritilib turiladi. Agar urg'ochisi bug'oz bo'lsa, u erkagini yakinlashtirmaydi va ancha urishqoq bo'ladi. Agar nutriya qochmagan bo'lsa, ancha yuvvosh va moyillik bilan erkagini qabul qiladi. Bug'oz nutriyalarni oziqlantirishda, kataklarni tozalashda ortiqcha shovqin-suron qilmaslik talab etiladi. Shuningdek, it, mushuk, g'oz yoki boshqa hayvon hamda parrandalarni ularga yaqinlashtirmaslik lozim. Nutriyalarni dumidan ko'tarish va qiynash ko'ngilsiz voqealarga (ko'proq bola tashlashga) olib kelishi mumkin. Issiq kunlarda ularni toza suv, sovuq kunlarda toza muz va qor, sersuv va shirali oziqlar bilan ta'minlash yaxshi natija beradi. Shu bilan birga bir vaqtni o'zida ko'p miqdorda berilgan ildizmevalar ularning ovqat hazm qilish organlari faoliyatini buzadi, ayrim hollarda bola tashlashga olib keladi. Nutriyalar tug'ishiga yaqin ularning kataklari tozalanadi, unga poxol va yumshoq somon yoki boshqa o'simlik tushamalar solinadi. Qish kunlari esa xona isitilishi kerak. Hamma vaqt toza suv bilan ta'minlanadi.

Nutriya bolalarini etilganidagi vazni ular qancha tugilganligiga bog'liq bo'ladi.

Agar nutriya bolalari qanchalik ko'p tug'lsa, ularning vazni shunchalik kichik yoki aksincha bo'ladi. O'z onalarini tez-tez emib turgan nutriya bolalari tez usadi va rivojlanadi. Chunki nutriya suti juda sermay (26%) bo'ladi. Agar ona nutriyaning elini kasallangan bo'lsa, uning bolalariga pipetkalar yordamida kuniga 3-4 marta sigir suti berib turiladi. Shuningdek, yosh bolalariga sutga non tug'rab berish ham yaxshi natija beradi.

Nutriya bolalari 2 oy bulguncha kuniga 40-50 g dan sut, 20 g dan non yoki makkajo'xori uni olishi mumkin. Ko'kat oziqlar esa ularni istaganicha beriladi. Nutriya bolalari 45 kunligidan boshlab, katta yoshdagi nutriyalar rasioniga o'tkaziladi. Shuningdek, qora non, baliq moyi va vitaminlar berish tavsiya etiladi. Onasidan yoshligida ajratib olingan nutriya bolalari odamga tez o'rganadi va uning uldidan uzoqqa ketmaydilar. Nutriyalarning bolalashi uchun qulay vaqt 1 kvartal hisoblanadi. Chunki sovuq, tushguncha ular ancha yirik mo'ynasi o'siq va sifatli bo'ladi. Lekin ko'plab xo'jaliklarda bu hol 2-4 kvartalga to'g'ri keladi.

Nutriyalar jadal o'sishi va rivojlanishi uchun ularni rasion asosida boqish ijobiy natija beradi. Ularga beriladigan em-xashak sifatli bo'lishi va toza holda dastlabki ishlov berishdan utgan bo'lishi lozim. Bunday oziqlar ularning fiziologik holatini yaxshilaydi, semirtiradi va usish-rivojlanishini tezlashtiradi. Oziq rasioniyoz kunlarida asosan kukat oziqlardan iborat bo'lishi mumkin. Masalan, yangi urilgan kuk beda, boshqoqli o'simliklar poyasi, lavlagi, sabzi va ularning bargi va boshqaa tur shirali o'simliklar shular jumlasidandir. Har bir nutriya uchun bir sutkada 100-150 g ildizmevani asosan kechqurun (qish kunlari esa ertalab va kechqurun) beriladi. Yem ular uchun eng to'yimli oziq hisoblanadi. Ayniqsa, arpa, makkajo'xori, sulii, no'xot, bug'doy kabi don oziqlarni nutriyalar sevib iste'mol qiladilar. Nutriyalarga beriladigan em avval suvga namlansa yoki qaynatib berilsa, uning sifati, to'yimliliigi va hazm bo'lishi yuqori bo'ladi.

Nutriyalar rasionida mineral, yog'i olingan sut, qon va suyak uni kabi oziqlar bo'lishi ularning oqsil moddasiga bo'lgan ehtiyojini qondirishda, jadal semirishida va tez rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Nutriyalarning jun qatlami. Ularning jun qatlami asosan o'siq dag'al jun tolalaridan va kalta. Lekin nihoyatda zich joylashgan tivit tolalardan tashkil topgan. Bu tolalar sovuq, kunlarda nutriya tanasini sovuqdan saqlash imkonini beradi. Teri qatlami qalinligi elka qismida yaxshi rivojlangan bo'lsa, qorin, biqin, bosh va ko'krak qismidagisi bir oz yupqa bo'ladi. Bu xususiyat ularning mo'ynasini ishlash davrida hisobga olinishi lozim.

Nutriya mo'ynasi engil sanoat uchun qimmatli mahsulot hisoblanadi. U o'zining chidamliligi va pishiqiligi bilan ondatra va quyon mo'ynasidan ustun turadi. Ularning mo'ynasidan ayollar va bolalar uchun sifatli bosh kiyimlar, yoqalar tayyorlanadi. Ayrim vaqtlarda ularning mo'ynasini bo'yash ham mumkin.

So'yilgan nutriyalardan 2,5-3,5 sifatli go'sht olish mumkin. Nutriya go'shtidan ko'plab chet mamlakatlarda, jumladan, Amerika kontinentida to'yimli va mazali ovqat sifatida keng foydalaniladi. Shuningdek, mamlakatimizda ham keyingi yillarda nutriya go'shtini iste'mol qilish yaxshi yo'lga qo'yilgan.

Nazorat savollari:

1. Nutriyalarning biologik xususiyatlari to'g'risida nimalarni bilasiz?
2. Nutriyalarning urchishi va bolalashi to'g'risida tushuncha bering.
3. Qochirish uchun yosh nutriyalar qanday tayyorlanadi?
4. Nutriyalarning asosiy oziqlari va oziqlanishi to'g'risida so'zlang.
5. Nutriyalarni jun qatlami va mo'ynasi to'g'risida nimalarni bilasiz?

5.4. ONDATRA MO'YNALI HAYVONNINI PARVARISHLASHI

Ondatra o'zining tashqi ko'rinishi bilan ko'proq yirik kalamushlarga o'xshash ketadi. Ondatraning asosiy vatani Shimoliy Amerika bo'lib, u ko'pincha mamlakatlarga keng tarqalgan. Ayrim mamlumlarga ko'ra u 1927-1928 yillarda Markaziy Osiyoga 1935 yilda keltirilgan.

Ondatraning mo'ynasi o'siq va sarg'ish-och jigar-rang, qora, qizil-sarg'ila to'q malla rang, oyoqlari kalta va kuchli bo'ladi. Barmoqlarining orasi kalta parda bilan birlashgan bo'lib, suzishda katta vazifa bajaradi. Dumi uzun va ikki tomonidan toraygan holda uchraydi. Qulog'i kalta va kichik ayrim hollarda u uch sezilmaydi. Ondatralarning hayoti asosan sersuv, o'simliklarga bo'y bo'lgan ko'lmak erlarda o'tadi. Ular shunday erlarda urchib ko'payadilar.

So'nggi yillarda xususiy sektorda va ayrim fermer xo'jaliklarida ondatralarni tanlash va saqlash ishlarini qo'llanishi sababli ularning vazni va mo'ynasining sifati birmuncha ortdi va yaxshilandi. Vazni - 1,5-2 kg, ba'zan undan xam ko'proq bo'lib, tana uzunligi 30-35 sm atrofida uchraydi.

Asosiy oziq'i - qamish va shu kabi suv o'simliklari, ularning ildizlari, hamda suvdagi mollyuskalar, hasharotlar, chuvalchanglar va suvdagi mayda hayvonlar va ularning lichinkalari hisoblanadi. Ular suzgan vaqtda ko'pincha boshi va elik qismini tashqariga chiqargan holda juda tez harakat qiladi.

Suv ostida 3-5 minut, ba'zan undan ham ko'proq tura oladi. Bir suzishda 10 metrga to'xtovsiz bora oladi. Ondatralar mo'ynasi birmuncha zich va quyq joylashgan. Shuning uchun ham suvda ularning mo'ynasiga nam yuqmaydi. Mo'ynasi kalta nihoyat zich joylashgan, tiviti ularning tanasini sovuqdan himoya qiladi.

Urchishi - birmuncha jadallikda yuz beradi. Ularning bug'ozlik davri 25 kunda davom etadi. Bir yo'la 3-8 ta bola tug'adi. Ularning bolalashi: dastavval tashqi muhitga bog'liq. Agar shimoliy zonalarda ular yiliga ikki marta bolalarni respublikamiz sharoitida ular yiliga 5 marta tagacha bolalaydi.

Bolalari - 20-25 kun davomida onasining suti bilan oziqlanadi, so'ng mustaqil holda turli xil oziqlarni iste'mol qiladi. Tabiiy sharoitda urg'ochilari erta bahorda ko'payadi. Bolalari tug'ilgach bir oy mobaynida ular qaytadan kuyukadi. Shu tariqa yiliga 4-5 marta bolalab, 35-40 tagacha bola berishi aniqlangan. Bolalarining o'sishi dastlab onasi sutining miqdoriga va parvarishiga bog'liq bo'ladi. Bolalar tug'ilgandan so'ng deyarli bir oy davomida faqat onasining yonida bo'ladi. Yaxshi parvarish qilinmagan bolalari yoshligidayoq nobud bo'lib ketadi. Tabiatda ondatralarning dushmani ko'p. Jumladan, chiya bo'ri, tulki, yovvoyi mushuk, va

hatto yirik ilonlar ham ularning mayda bolalariga hamla qiladi.

Mo'yna sifati - barcha mo'ynabop xayvonlar ichida salmoqli o'rin egallaydi. Shuning uchun ondatralarni imkoni boricha xo'jalik sharoitida ko'paytirish ishlari yuqori samaradorlikka olib keladi. Ondatralar asosan Amudaryo atrofidagi sersuv erlarda ko'paytiriladi. Mo'ynaning sifati asosan qish oylarida yuqori bo'ladi. Qishqa vaqtlarda ular tullaadi va bu jarayon mo'yna sifatiiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ondatra so'yilganda ularning dumi va oyoqlari tashlab yuboriladi, shilib olingan mo'ynasi maxsus ramalarga kiydirilgan holda quritiladi va ularga ishlov beriladi.

Go'shti - Shimoliy Amerikada oziq sifatida iste'mol qilinadi. Oshxonalarda ondatra turli xil taomlar tayyorlanadi. Markaziy Osiyoda ondatra go'shti ayrim go'shtxo'r hayvonlar norka, tulki va hokozolar uchun ishlatiladi.

Hozirgi vaqtda ondatralarning asosiy qismi Qoraqalpog'istonda, ko'proq Mo'ynoq tumani xo'jaliklarida va Amudaryo qirg'oqlariga joylashgan xo'jaliklarida ko'paytirilmoqda.

Nazorat savollari:

1. Ondatralarning qanday hayvon ekanligi va hayoti to'g'risida tushuncha bering.
2. Ondatralarning urchishi va ko'payishi to'g'risida so'zlang.
3. Mo'yna sifati to'g'risida nimalarni bilasiz?
4. Mo'yna Go'shti oziq sifatida iste'mol qilinadimi?

5.5. NORKA HAYVONINI BOQISH VA KO'PAYTIRISH

Norkalar harakatchan, tanasining vazniga nisbatan kuchli yirtqich hayvon hisoblanadi. Ular o'zlarining kelib chiqishi va ayrim xususiyatlariga ko'ra ikki turga bo'linadi. 1. Amerika turi. 2. Yevropa turi. Amerika norkasining quloq suprasi aylana shaklida, mo'ynasi quyq va sifatli. Binobarin, amerika norkasi ko'pchilik zona xo'jaliklarida ko'paytiriladi. Yevropa turining quloq suprasini uchi toraygan va biroz ingichkalashgan ko'rinishga ega. Shuningdek, ularning dumi 5-10 sm kaltarok bo'ladi. Ko'plab xo'jaliklarda Alyaska norkasi va Kentay norkasi ham boqiladi va ko'paytiriladi.

Norkalarning tana uzunligi 60-80 sm atrofida. Erkaklarining vazni 1000-3000 g, ayrim hollarda 3,5-3,8 kg ham bo'lishi mumkin. Urg'ochilari 700-1900 g tosh bosadi. Ular suvda yaxshi suzaoladilar. Ayrim hollarda norkalarning yovvoyi holda ko'l, daryo va suvli erlarda yashashlari aniqlangan. Bunga asosiy sabab ularning oziq rasionining deyarli 70-75 foizi turli xil mayda va o'rtacha hayvonlardan tashkil topganligidir. Masalan, hamma turdagi baliqlar, baqalar, qiskichbaqalar, mollyuskalar, kalamush, sichqon, olmaxon, ondatra, qushlar, ilonlar va hatto hasharotlar shular jumlasiga kiradi. Shuningdek, ularning rasionini 25-30

33-rasm. Oq rangli nasldor norka

foizi turli xildagi o'simliklar va ularning doni, mevalari, sabzavot ekinlaridan Norkalar yovvoyi holda oila bo'lib yashamaydi. Kuyukka kelgan urg'ochi norka qochgach, o'zining bo'lajak bolalarini erkagidan saqlash uchun uzoq masofa jo'nab ketadi. Bir onadan tug'ilgan 2-3 tabolalari kuz kelishiga qadar birga, tayonida bo'lishadi, so'ng har tomonga tarqalib ketishadi. Norkalar asosan hayvon hisoblanadi. Lekin ayrim vaqtlarda kunduzi ham ov qiladi. Ular qochish qochirish vaqtida juda aktiv (faol) bo'ladilar. Ularning oyoklari kalta, baquvvat, barmoqlari jun bilan qoplangan, orasi suzgich parda bilan birga bo'ladi. Barmoqlari bir-biridan mustasno harakatlanish xususiyatiga ega. Norkalar olmaxon kabi tik daraxt yoki sim turlarida tezlik bilan harakatlanadilar. Ularning terisi asosan jigarrang, lekin hozirgi vaqtda 5-6 xil turlari yaratilgan.

Norkalarning boshi ularning jinsini aniqlashda muxim belgi hisoblanadi. Erkaklarining boshi yumaloq, keng, ancha qupol bo'ladi. Urg'ochilariniki esa-bi cho'ziqroqdir. Bir oylik bo'lgan bolalarining bunday jinsiy demorfizmi ya'ni ifodalangan. Norkaning kuzi yumaloq, yaltirab turadi, asosan qora rangda. Lekin ayrim vaqtlarda jigarrang, qizil yoki och pushti va ko'k rangda bo'lishi ham mumkin. Umuman ularning ko'zi, tanasi va mo'ynasining rangiga qarab turli xil bo'ladi (33-rasm).

Norkalar uzoq yillardan beri qo'lda boqish va ko'paytirishga moslashgan. Ularning ustida seleksiya va naslchilik ishlarini olib borish natijasida ularning unlab turli rang mo'ynalarini etishtirish imkoniga ega bo'lindi. Hozirgi vaqtda mo'ynachilik xo'jaliklarida norkalarning standart (to'q jigarrang), havo rang, jigarrang, oq va qora rangli turlari ko'plab urchitilmoqda va ko'paytirilmoqda. Norkalar yiliga bir marta, fevral oyining dastlabki kunlarida kuyukka keladi. Bu vaqtda ular turli xil ovoz chiqaradi va erkagini qarshilik ko'rsatmagan holda qabul qiladi. Jinsiy instinkt erkaklarida kuchli rivojlangan, ayrim hollarda bir urg'ochi norkani bir necha marta zo'rlab qochirishi kuzatilgan. Lekin, ayrim vaqtlarda bu hol ikki jins o'rtasida urchib va bir-birlarini tishlab jarohatlashgacha olib keladi.

Norkalarning kuyukish muddati 25-30 kun davom etadi. Tuxum xo'jayralarining tuxum yo'lidagi harakati ham 6-7 kun davom etadi. Tuxum xo'jayra tuxum yo'lining yuqori qismida otalanadi va 10-40 kun mobaynida tuxum yo'lida to'xtab qoladi. Bu davr latent davri deb ataladi. Ayrim hollarda qochirilgan norka tanasida qo'shimcha (yangi) tuxum hujayralar hosil bo'ladi, shunga ko'ra ular yana erkaklari bilan qo'shilishga harakat qilishadi. Qo'shimcha qochirish natijasi yana yangi embrionlar vujudga keladi.

Norkalarning bug'ozlik davri 40 kundan 73 kungacha davom etadi. Bunda katta farq bo'lishining asosiy sababi ularda latent davrining va embrionlar miqdorining xil bo'lishidir. Embrionlari ko'p bo'lgan norkalarning bug'ozlik davri birmuncha cho'zilishi aniqlangan.

Norkalarni boqishda ularning rasionini minimal yoki maksimal darajada uzgarishga yul quymaslik lozim. Chunki minimal darajadagi rasion norkalarni sog'lig'i saqlanishi bilan mahsuldorligi pasayib ketadi va maksimal darajada bo'lganida ovqat hazm qilish organlarining jadal ishlashi natijasida jigari va ayri-

qonunlarining faoliyati buziladi. Shuning uchun rasion doimo me'yor darajada bo'lishi kerak. Xo'jaliklarda rasion tuzishda norkalar organizmining oziq moddalarga ehtiyojini to'la qondirish hisobga olinadi. Bunda hyvonlarning yoshi, jinsi va yilning fasliga e'tibor beriladi. Norkalarni cog'lom saqlash va mahsuldorligini oshirishga katta ahamiyat beriladi, fiziologik holati (urchishi, o'sishi, homilasining rivojlanish qobiliyati va boshqalar) hisobga olinadi. Xo'jalikda norkalarni baliq, go'sht va go'sht-baliq bilan boqish usullari qo'llaniladi. Baliq bilan boqish usulida xayvonlar oladigan jami kaloriyaning 50 foizdan to'prog'i baliqlarga va baliq mahsulotlariga, go'sht bilan boqishda esa turli hayvonlar go'shti va ichak-chavoqlarga to'g'ri keladi. Go'sht-baliq bilan boqishda rasionda kaloriyasi va to'yimlilik darajasi teng bo'lgan, teng miqdordagi go'sht va baliq mahsulotlari bo'lishi kuzda tutiladi.

Zaruriyat bo'lgan paytlarda yosh norkalarning o'sishi va rivojlanishini yaxshilash, katta yoshli norkalarning urchish qobiliyatini oshirish va yuqori sifatli mahsulot etishtirish maksadida rasionga yog', vitaminlar, antibiotiklar, achitkilar, doperparatlar va mineral elementlar (kalsiy, fosfor va boshqalar) qushiladi. Urchitishga tayyorgarlik kurish va urchitish, bug'oz-lik va laktasiya davrlarida rasionga jigar, ot go'shti, sut, baliq moyi va achitqilar kiritiladi. Hozirgi vaqtda Angren mo'ynachilik xo'jaligida turli xil oziq nisbatlari va ularning kaloriyasini hisobga olgan holda qo'yidagi rasion qo'llaniladi. Norkalarni so'yish va terilariga ishlov berish tadbirlar norka boquvchi ishchilar ishtirokida mo'ynachilik mutaxassislar bajaradi. Norkalarni so'yish uchun ularga ukol qilinib distelin injeksiya qilinadi. Mo'ynaga birinchi ishlov berish maxsus asboblarda yordamida so'yish punkti (kushxona)da bajariladi. U erda mo'ynani ishlash, tozalash, yog'ini ajratib olish, tekislashtirish va quritish, tashish va saralash sexlari bor. Quritish ishlari 31-35°C da 11-12 soat davom etadi. Norkalarni boqish, ularni urchitib ko'paytirish metodiy jihatdan serdaromad tarmoq hisoblanadi. Binobarin, imkoni bo'lgan hamma xo'jaliklari ushbu tarmoq bilan shug'ullanishlari mumkin.

Nazorat savollari:

1. Norkalarning qanday xususiyatlarini bilasiz?
2. Ular tabiatda, yovvoyi holda qanday yashaydilar?
3. Norkalar qulda qanday boqiladi va ko'paytiriladi?
4. Norkalar rasion asosida qanday oziqlantiriladi

6.1.QISHLOQ XO'JALIK HAYVONLARINI KO'PAYTIRISH ASOSLARI

Ko'payish tirik moddaning asosiy xususiyatlaridan biri; organizmning o'z o'xshash nasl qoldirishi, yangi individlar hosil qilishi. Ko'payishi to'rtining biologik obekti sifatida yashab qolishiga va individlar sonining ko'payishiga xizmat qiladi.

34-rasm. Pishik konstitutsiyali O'rdov zotli ayg'irning umumiy ko'rinishi.

Asosan ikki xili bor: jinsiz ko'payishi va jinsli ko'payishi. Jinsiz ko'payishda ona organizmning kattaroq yoki kichikroq bir qismi ajralib chiqib yangi organizmga aylanadi. Jinsiz ko'payishning ikki xili bor: vegetativ ko'payish va spora ko'payish. Vegetativ ko'payishda ko'rtaklanish va bo'linish yo'li bilan boqilgan ko'rtaklanishda ona organizmning ma'lum qismi o'sib, do'mbayib chiqadi va undan yangi organizm hosil bo'ladi, bo'linishda esa ona organizmi ikkiga ajraladi va har qaysisi mustaqil holda yashaydigan yangi organizmga aylanadi.

Xayvonlarning o'sishi va rivojlanishining ularning hayotida muhim jarayon hisoblanadi.

Jarayonning jadal va sust borishi bir qancha omillar bilan belgilanadi. Masalan, jinsiy belgilar, hayvonlarning zoti va zotdorligi, umuman, barcha turdagi ichki va tashqi muhit ta'sirlari shular jumlasidandir. Masalan, aniqlanishicha, erak hayvonlar urg'ochilariga qaraganda tezroq o'sadi. Yoki yosh hayvonlarni

boqish va parvarishlashda tashqi muhit harorati, havoning namligi, musaffoligi va hokazolar so'zsiz ta'sir ko'rsatishi ko'plab misollarda isbotlangan.

Ma'lumki, hayvonlarning o'sishi va rivojlanishiga ularni oziqlantirish, o'z miqori va turlari ham katta ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, sut va yem bilan boqilgan buzoqlar tirik vazni o'f va go'shtdor, shuningdek, sersuv va ko'proq xashak bilan boqilganda buzoqlar birmuncha ixcham, sut mahsuloti kam bo'lishi aniqlangan.

Yosh mollar saqlanadigan xonalarning nam va zax bo'lishi ularning sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Quyosh nuri, sun'iy yorug'lik yetarli bo'lsa, hayvonlar sog'lom, kasalliklarga chidamli va baquvvat bo'lib usadi. Yosh mollar organizmidagi moddalar almashinuvi jarayoni ancha jadal boradi. Bunga asosiy sabab ularning o'sishi va rivojlanishi uchun ko'p oziq moddalar talab etilishidir. Umuman, har bir turdagi yosh hayvonlarning jadal o'sishi va rivojlanishini to'g'ri boshqarish har bir chorvadorning muhim vazifasidir. Hayvonlar tug'ilganida uning vaznini aniqlash maqsadida tortiladi. Keyin ularni asosan oyiga 1 marta tortib turiladi. Binobarin ular vaznining ortib borishi va ko'rsatkichlari asosida xayvonning o'sishi tezligi aniqlaniladi. Bunda xayvonlarning xaqiqiy va nisbiy o'sishi xisobga olinadi.

Hayvonlar konstitutsiyasi deb, ularning tashqi muhit sharoitiga moslashganligi

asosiy belgilari va mahsulodorligi jihatidan ular organizmning morfologik, fiziologik va biokimyoviy xususiyatlari yi-g'indisiga aytiladi.

Hayvonlarning har xil konstitutsiya tiplari avvalo ularni inson tomonidan ongli ravishda tanlash, saralash, boqish, asrash va ma'lum maqsadda parvarish qilish majasida vujudga kelgan va tashqi muhit sharoitiga yaxshi moslasha olish majasida ular nasl berish qobiliyatiga ega bo'lgan.

P. N. Kuleshov har xil maksadda foydalaniladigan qoramollar tanasi ayrim qismlarining tuzilishiga va nisbiy rivojlanganligiga asoslanib va tana tuzilishining oshqoşa xususiyatlariga tayanib turt xil tipda konstitutsiya mavjudligini asoslab bergan.

Pishik, konstitutsiya. Bu konstitutsiya tipi asosan go'shtdor, sersut zotlarga xos. Ularining ichki organlari sistemasi me'yor darajada va yaxshi rivojlangan bo'ladi. Muskullari tig'iz, suyagi pishik, teri ostidagi yog' qavati uncha yaxshi rivojlanmagan. Bu konstitutsiya tipidagi hayvonlar uncha semiz emas, oriq ham bo'lmaydi (34-rasm).

Nozik konstitutsiya. Bu tip asosan sersut bo'lgan madaniy zot sigirlariga va chopqir otlarga xosdir. Bu tipga mansub bo'lgan sigirlarning terisi yupka va elastik, suyaklari ingichka, juni yaltirok, va kalta, muskullari va teri ostidagi yog' qavati sust rivojlangan. Binobarin, bunday sigirlar oriq bo'ladi. Yelini yaxshi rivojlangan va katta, oyoklari oriq va uzun, buyni ingichka va chuziq bo'ladi. Yegan zig'i asosan sut hosil bo'lishiga sarflanadi. Ovqat hazm qilish a'zolari sistemasi ham yaxshi rivojlangan. Ular ko'p miqdorda xashak yeyishga moslashgan.

Bush yoki xom konstitutsiya. Bu tip vakillarining muskullari yaxshi rivojlangan, teri ostidagi yog' qavati qalin, yaxshi ifodalangan. Ular iste'mol qilgan yem-xashak asosan go'sht va yog' tukimasining ortishiga sarflanadi. Lekin suyaklari uncha pishiq emas, sut bezlari yaxshi rivojlanmagan. Bush konstitutsiyali mollar kam harakat bo'lib, oziqlangandan keyin ko'proq yotishni ma'qul ko'radi.

Qupol konstitutsiyaga mansub mollarning suyagi yirik, terisi pishiq, qalin, juni pishiq, teri ostidagi yog' qavati o'rta yoki sust rivojlangan bo'ladi. Muskullari tig'iz, ovqat hazm qilish a'zolari sistemasi va sut bezlari o'rta rivojlangan. Bu tip vakillarining sut va go'sht mahsuloti o'rta.

U. Dyurst hayvonlar organizmida yuz beradigan gazlar va moddalar almashinuvi jarayonlari jadalligiga ko'ra hamda ular tomonidan yeyilgan yem-xashak ma'lum mahsulot tayyorlashga sarflanishini hisobga olgan holda ikki xil: sersutlik belgisi rivojlangan va go'shtdorlik belgisi ham rivojlangan tiplarni, ikkita aralash yoki qushma, ya'ni: sersut-go'shtdor va go'shtdor-sersut tiplarini asoslab bergan.

Sersutlik belgisi rivojlangan tip talabiga ko'ra, sigirlarning tanasi o'rta semizlik yoki oriq, buyni uzun va ingichka, ko'kragi tor va kichik, moddalar almashinuvi organlari sistemasi kuchli

35-rasm. Mustahkam konstitutsiyali sersut sigirning umumiy ko'rinishi.

rivojlangan. Shuningdek, gipofiz, qalkonsimon, sekresiya bezlari ya'ni rivojlangan. Umuman, sersut sigirlar shu konstitutsiya tipiga mansubdor (35-rasm).

Go'shtdorlik belgisi rivojlangan tip talabina ko'ra mollarning-ko'kragi keng chuqur, boshi kichik, buyni kalta va yo'g'on, nafas olish a'zolari sistemasi uning rivojlanmagan, moddalar almashinuvi jarayoni sust, buyrak usti va jinsiy bezlarning vazifasi rivojlangan bo'lib, asosan go'shtdor madaniy zotlarga xosdir.

Aralash tip talabiga ko'ra, ulardan kaysi mahsulot ko'proq olinadigan bo'lsa, oldin ushanning nomi aytiladi. Masalan, go'shtdor bo'lsa, u holda «go'shtdor-talash tip» deb yuritiladi va aksincha.

Respublikamizda barcha turdagi chorva mollari va parrandalariga ta'alif berishda P.N.Kuleshov klassifikatsiyasidan foydalaniladi. Ayniqsa nasl olish ishlarida xayvonlarni to'g'ri tanlash, ularni saralash, ya'ni juftlashda xarid va hayvonning tana tuzilishi, konstitutsiyasining mustahkamligi, harakatchanligi va mahsuloddorligiga alohida e'tibor beriladi. Shu bilan birga, hayvonlarning tana qiyofasi, ya'ni eksteryeri ham muhim ahamiyatga ega.

Nasl olish uchun (ya'ni kelgusida naslchilikqa foydalanishi rejalashtirilgan) ajratilgan qoramollar eksteryeri bo'yicha kamchiliklarsiz bo'lishi kerak. Aks holda xarid qanday kamchilik va nuqsonlar ularning kelajak nasllarida namoyon bo'ladi.

Hayvonlar eksteryeri

Eksteryer deganda, hayvon tanasining tashqi kurinishi va tana qismlarining joylashuvi tushuniladi. Hayvonlarga eksteryeriga ko'ra baxo berish muhim ahamiyatga ega. Bunda ularning zot talablariga ko'ra tana tuzilishi, ixchamligi, konstitutsiyasi, fiziologik faoliyati hisobga olinadi. Masalan, sersut sigir eksteryeriga ko'ra go'shtdor sigirlardan farqlash va ularga baxo berish ancha qiyin. Chunki bunday farqlarni kuz bilan chamalab aniqlash mumkin.

Sersut sigirlarning qorni va yelini katta, uzi yirik, buyni va oyoqlari uzun, ingichka, boshi yengil, terisi yupqa va chuziluvchan, ya'ni elastik va teri ostidagi yog' qavati yupqa bo'lsa, go'shtdor sigirlarda buning aksini kuzatish mumkin.

Mollarning eksteryeri bo'yicha anik baxo berishda ulchov asboblari va lema yordamida ular tanasining qismlari ulchanadi. Masalan, boshining uzunligi, peshanasining kengligi, yelinning chuqurligi va aylanasi, yag'rini, bel va dumg'oz balandligi, ko'krak chuqurligi, ko'raklar orti, ko'krak aylanasi va uning kengligi, gavdasining qiya uzunligi, pocha aylanasi va xokazolar shular jumlasidandir.

Uzbekistan sharoitida sigirlarning sut mahsuloddorligi teridagi teri bezlarining rivojlanish darajasi, serqaymokligi, yog' bezlarining yirik bo'lishi va zich joylashishi bilan chambarchas bog'lik, ekanligi, shuningdek, yosh buzoqlarning tana morfologiyasiga asoslangan holda, oldindan kelajaqiagi mahsulot darajasini aniqlash berishda bir kancha kuzatishlar olib borilgan.

Nazorat savollari:

1. Hayvonlarning o'sishi va rivojlanishi to'g'risida nimalarni bilasiz?
2. Hayvonlarni absolyut va nisbiy o'sishi qanday urganiladi?
3. Hayvon konstitutsiyasi deb nimaga aytiladi?
4. Eksterer nima, chorvachilikqa uning qanday ahamiyati bor?

6.2. HAYVONLARNI BOQISH VA PARVARISH QILISHDA NASLCHILIK ISHLARI

Chorvachilik naslchilik ishlari olib borishdan asosiy maqsad hayvonlarning mahsuldorligini oshirish, zotini yaxshilash, shuningdek, tez yetiluvchan, vazndor, terpusht va yuqori sifatli mollar yetishtirishdan iboratdir.

Respublikamizda naslchilik ishlarini samarali olib borish maqsadida barcha mintaqalarning tabiiy va iqtisodiy xususiyatlarini hamda mollarning biologik va xo'jalik sifatlarini hisobga olgan holda ularning zotlarini rivojlantirish ishlari amalga oshirilgan. Chorva mollarning mahsuldorligi va sifatini oshirish maqsadida barcha turdagi urg'ochi mollarni yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lgan hayvonlar urug'i bilan sun'iy usulda urug'lantirish muhim ahamiyatga ega. Naslchilik ishlarining samarasi qo'yida keltirilgan bir qancha tadbirlarga bog'liq.

Barcha chorvachilik fermalarida mollar zotini yaxshilashda yuqori klassga xos bo'lgan sermahsul chorva mollari urug'idan umumiy foydalanish.

Tanlash va saralash ishlarida chorva mollarning kelib chiqishiga, konstitutsiyasiga, rivojlanish darajasi va avlodining mahsuldorlik ko'rsatkichiga e'tibor berish.

Chorvachilik fermalarida honitirovka ishlarini uz vaqtda va sifatli o'tkazish.

Nasl uchun yuqori sifatli va sog'lom xayvonlarni ajratish.

Hayvonlarni chatishtirish uchun podadagi eng yaxshi, sifatli, sermahsul, sog'lom mollarni tanlash.

Naslchilik ishlarini tasdiqlangan qut'iy reja asosida olib borish, boqish, parvarishlash va asrash ishlarini yuqori darajada olib borishdan iboratdir.

Naslchilik xo'jaliklarida naslchilik ishidagi asosiy usul chorva mollarni sof holda bir zotga oid mollar bilan urchitish hisoblanadi. Lekin ayrim hollarda, mollarning biror mahsulot ko'rsatkichini yaxshilash yoki yangi zot yaratish maqsadida zotlararo chatishtirish usuli ham qullaniladi.

Chorvachilik fermalarida ko'plab tovar mahsuloti yetishtirish uchun har xil chatishtirish va hatto duragaylash usullaridan foydalanish mumkin. Bunday tadbirlar ko'proq qoramolchilik, cho'chqachilik va par-randachilik qullaniladi.

Chorvachilik yangi zot yaratish va mavjud bo'lgan xayvon zotlarini mukomillashtirish, ayrim mahsuldorlik xususiyatlarini yaxshilash borasida tanlash ishlarini olib borish muhim ahamiyatga ega. Tanlash mollarning fenotipiga (ya'ni rivojlanishi, eksteryeri, konstitutsiyasi va mahsuldorligiga va genotipiga (ya'ni irsiy xususiyatlariga va bu xususiyatlarini o'z nasliga bera olish holatiga) ko'ra olib boriladi. Bir tomonlama tanlashda mollar ma'lum bir ko'rsatkich asosida tanlanadi.

Kelib chiqishiga ko'ra tanlashda hali yosh mollar tug'ilmasdan oldin, maxsus turnallardagi ma'lumotlarga, avlodining irsiy belgilariga qarab tanlanadi. Vazni va padal o'sishiga ko'ra tanlashda har xil hayvonlar turli yoshida baholanadi. Masalan, kufunlar (toylar) 6-8 oyligida, buzoqlar 5-6 oyligida, quzilar 3-4 oyligida va chuchka bolalari esa 2 oyligida baholanadi. Yosh mollarni sifatiga ko'ra tanlash asosan ularning hayotchanligi, tirik vazni, soni va boshqa barcha belgilari hisobga olingan holda bajariladi.

Chorvachilik hayvonlarni yalpi va yakka holda (individual) tanlash usuli qullaniladi. Yalpi tanlashda asosan hayvonlarning faqat fenotipi hisobga olinadi. Yakka holda tanlashda ham fenotipi, ham genotipiga e'tibor beriladi, bu naslchilik ishlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ko'plab olim va mutaxassislarining fikricha chorvachilik sohasidagi naslchilik va seleksiya ishlari chorvachilik ferma va xo'jaliklarida hayvonlarni boqish parvarishlashda yuksak darajada olib borilishi lozim. Aks holda, naslchilik ishlari kungildagidek natija bermaydi.

Chorvachilik naslchilik ishlaridagi muxim tadbirlardan biri erkak va urg'ochi hayvonlarni saralash (juftlash, xillash) hisoblanadi. Bu tadbirdan asosiy maqsad chorva mollarning avlodidagi barcha ijobiy belgi va xususiyatlarini muvaffaqiyatli keladigan nasllarda namoyon qilishdan iborat. Bu tadbirning asoschisi P. A. Kuleshov xisoblanadi. Uning fikricha, saralash ishlarini olib borishda ijtimoiy yondashish va mahsuldorligi yuqori bo'lgan hayvonlarga alohida e'tibor berish muxim ahamiyatga ega. Shu yul bilan ularning foydali belgilarini namoyon qilish mustahkamlash mumkin.

Agar saralash ishlari noto'g'ri olib borilsa, nasliga utgan xususiyatlar namoyon pasayib ketishi mumkin. Erkak va urg'ochi hayvonlarni saralashda qo'yidagilarni e'tibor beriladi: 1) eng sifatli chorva mollari eng sifatli mollar bilan juftlashtiriladi; 2) juftlashtirishda erkak hayvon urg'ochisiga qaraganda yuqori klassga oid bo'lishi kerak; 3) yaqin qarindoshga ega bo'lgan hayvonlarni o'zaro juftlashtirish yaramaydi. Aks holda, zaif va sifatli nasl vujudga keladi; 4) ayrim bir xil nuqsan ega bo'lgan erkak va urg'ochi hayvonlarni o'zaro juftlashtirish yaramaydi, chunki bu nuqsanlar olinadigan naslga jiddiy lash ketadi.

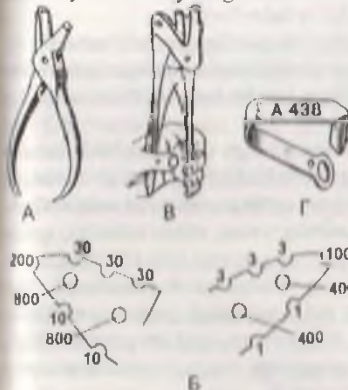
Hayvonlarni yoshiga ko'ra saralash. Ishlarini olib borishda hayvonlarni yoshiga qarab juftlash muhim ahamiyat kasb etadi. Kuplab tajribalardan ma'lumki, yosh urg'ochi hayvonlarni yosh erkak hayvonlar bilan qochirish ko'p vaqt salbiy natija beradi. Shunga ko'ra qo'yidagi tavsiyalarga e'tibor berish talab etiladi: 1) o'rta yoshdagi hayvonlar o'rta yoshli hayvonlar bilan juftlanishi lozim; 2) yosh hayvonlarga katta yoshdagi hayvonlar kushilishi kerak; 3) katta yoshdagi hayvonlar yosh hayvonlar bilan urug'lanishi yaxshi natija beradi.

Chorva mollari va parrandalarning kelib chikishi, konstitusiyasi, eksteriyeri, xo'jalik va mahsulot yo'nalishiga ko'ra bir xil bo'lgan va uz xususiyatlarini namoyon qiladigan guruh zot deyiladi. Barcha zotlarning bu xususiyati asosan naslchilik ishlarida boshqarib boriladi.

Hozirgi vaktida naslchilik ishlari yuqori darajada rivojlanganligiga ko'ta zotlar asosan uch guruhga (maxalliy, madaniylashtirilgan 7va oralik, yoki yaxshilananotgan zotlarga) bo'linadi. Mahalliy zotlar asosan tabiiy tanlanish asosida, uzoq yillar mobaynida «ongeiz» tanlash va tuban, ekstensiv usulda olib borilgan chatishtirish ishlari natijasida vujudga kelgan. Lekin ular chidamli, tashqi muxit sharoitiga yaxshi moslashgan, mustahkam konstitusiyali, hammabop, lekin kech yetiluvchan va mahsuldorligi past bo'lgan vakillardan tashkil topgan. Tobora kamayib borayotgan mahalliy zot qoramollar respublika mintaqalari sharoitida yaxshi moslashganligi, chidamliligi, oziq tanlamasligi bilan birga, kech yetiluvchan

va mahsuldorligi pastdir. Masalan, sigirlarining vazni 220-280 kg, buqalarining vazni esa 320-350 kg dan oshmaydi.

Madaniylashtirilgan zotlar mahsuldorligi yuqori bo'lgan hayvonlarni eksteriyeri, konstitusiyasi, mahsulot yo'nalishi, kelib chiqishi, irsiy belgilari asosida tanlash, saralash ishlarini jadal olib borish natijasida yaratilgan guruh, hisoblanadi. Madaniy zotlar irsiy belgilari va mahsuldorligi ko'ra boshqa zot guruhlaridan ancha

36-rasm. Mollni quloqni kertish va saralash asboblari haqida quloq saralash. A-kertish quloqi, B-kertish quloqi, C-quloq saralash asboblari.

ustun turadi. Oralik, zotlar asosan maxalliy va madaniylashtirilgan zotlar o'rtasida bo'lib, ularning yuklari ko'rsatkichlarga ega bo'lgan ayrim vakillari bilangi-na naslchilik ishlari olib boriladi.

Chorva mollarining asosiy zotlari mahsulot yo'nalishiga ko'ra, ma'lum guruh, yoki tiplarga bo'linadi. Masalan qoramollar sut, go'sht va go'sht-sut yo'nalishida boqiladigan; cho'chqalar - go'sht, go'sht-yog' va yog' uchun boqiladigan; qo'ylar-mayin junli, mo'ynabop (qorako'l), po'stinbop, go'sht va yog' yo'nalishida boqiladigan; otlar-salt miniladigan, yengil aravaga qo'shiladigan va og'ip yuk tortuvchilarga bo'linadi.

Barcha naslchilik fermalarida mollar tug'ilgunch, ularga laqab beriladi. Bundan onasi laqabining birinchi harfini asos qilib olish ancha ma'qul ko'riladi. Bu kelib chiqish jurnaliga yozib qo'yiladi.

Mollarni isirg'alash, tangalash, nomerlash va kertish ishlari mutaxassislar tomonidan bajariladi. Bu maqsadda chorvachilik metall va plastmassadan yasalgan isirg'alardan foydalaniladi (36-rasm). Qoramolchilik isirg'alash ishlari quloqlarini kertish yuli bilan olib boriladi. Quloqni kertishda maxsus isirg'alash qoidasiga amal qilinadi. Masalan, ung qulog'ining usti kertsilsa, u 1 ni bildiradi, shu qulog'ining osti 3, uchi 100, o'rtasi teshsila 400 hisoblanadi. Chap qulog'ining usti 10, osti 30, uchi 200, o'rtasi 800 bo'ladi va hokozo.

Fermalarda mollarni isirg'alash, kertish va ularga laqab berishdan asosiy maqsad ulardan naslchilik ishlarida foydalanishda xatoliklarga yul quymaslik, har birining individual hisobini alohida olib borishdan iboratdir.

Bonitirovka deb chorva mollarining kompleks belgilari asosida ma'lum maqsadda baholashga aytiladi. Bunda har bir hayvonning irsiy belgilari, eksteriyeri, konstitusiyasi, vazni va hokazolarga alohida e'tibor beriladi.

Bonitirovka qilishda har bir hayvonning mahsuldorligi muhim ko'rsatkich sifatida qabul qilinadi. Masalan, yilqilarning chopqirligi, og'ip yuk torta-olish xususiyati, qo'ylarning mahsuldorlik yo'nalishiga ko'ra junining sifati, go'shtdorligi va hokazolalar e'tiborga olinadi. Parrandalarning serpushtligi, tuxumining ogirligi, sigirlarning sersutligi, sutidagi yog' miqdori, kancha sut berishi kabilar

bonityorning diqqat markazida bo'ladi. Kelib chikishiga ko'ra baholashda hayvonlarning zoti, zotdorligi hisobga olinadi. Ular qaysi bir ypyg' qatoriga va oilaga taalluqligi aniqlaniladi va irsiy afzalliklari ifodalanadi. Eksteryeriga ko'ra baholashda ularning tashqi kiyofasi hisobga olinadi. Bunda yirik hayvonlar 10 boshqar va boshqa turdagi yosh mollar 5 balli sistema asosida baholanadi. Vazni ko'ra baholashda mollar tarozida tortiladi va ularning qaysi yo'nalishiga mansubligi ifodalanadi. Keyin xar bir yo'nalish talabiga ko'ra baho beriladi.

Sigirlarning sersutligi 305 kunlik laktasiya davrida bergan suti, sutining va oqsil miqdoriga ko'ra baholanadi. Go'sht yo'nalishida boqiladigan qoramollar oylik vaqtida kelib chiqishi, vazni eksteryeri va barcha individual xususiyatlariga ko'ra baholanadi.

Chuchqalar serpushtligi, bolalarining tez semirishiga va ikki oylik bolalarining vazniga ko'ra hamda tug'ilgan bolalarining katta-kichikligiga qarab baholanadi. Ularning serpushtligi yigirma bir kunlik bolalarini tortib kurish bilan aniqlaniladi.

Qo'yalar maxsulot yo'nalishiga ko'ra, junining vazni, sifati, tekisligi, qalinligi va yog'-teriga boyligi bilan baholanadi.

Qorakul quzilar 1-3 kunligida muynasining sifatiga qarab baholanadi. Buning terisining rangi, guldorligi, jingalaklarining yirik-maydaligi, junining yaltiroqligi hisobga olinadi. Go'sht-yog' yo'nalishida boqiladigan qo'yalar go'shtdorligi, dumbasining hajmi, vazni va tashqi kurinishiga ko'ra, pustinbop qo'yalar muynasining sifati va serpushtligiga qarab baholanadi.

Yilqilar chopqirligiga va og'ir yuk tortish xususiyatlariga ko'ra baholanadi. Parrandalar qaysi yo'nalishda boqilishiga ko'ra, serpushtligi, go'shtdorligi, tuxumining yirik-maydaligi va eksteryeriga ko'ra baholanadi. Serpushtligi aniqlashda individual uyalarga bir yil mobaynida quyan tuxumi soni hisobga olinadi. Tuxumning vaznini aniqlash uchun ularning 10 tasini tortib, har birini o'rtacha vazni aniqlaniladi.

Bonitirovka natijalari asosida ma'lum tadbirlarni, mollar va parrandalarning mahsuldorligi, irsiy xususiyatlarini hamda tez yetiluv-chanligini yaxshilash borasida amaliy, reja va tadbirlar tuziladi, hamda ularni bajarish lozim hisoblanadi. Bonitirovka ishlari qishlok, va suv xo'jaligi vazirligi tomonidan tuzilgan tasdiqlangan maxus uslubiy ko'rsatmalar asosida olib boriladi.

Amaliy mashg'ulot

Qoramollar bonitirovkasi bilan tanishish

Asosiy maqsad. Qoramollarni bonitirovka qilish instruksiyasi bilan tanishish va mollarini bonitirovka qilish borasida malaka o'rnatish.

Mashg'ulot o'tkazish uchun vositalar: Bonitirovka o'tkazish instruksiyasi, naslchilik ishlari bo'yicha hisobot blankalari va tirik hayvonlar.

I Topshiriq. Sigir va g'unajinlarni, hamda turli yoshdagi buzoqlarni naslchilik ma'lumotlari, individual kartochkalari bilan tanishish. Hamda naslchilik guvohnomalarini kuzdan kechirish, sigirlarni tug'ishi va sun'iy urug'lantirish turlari, bonitirovka vedomostlarini talab asosida o'rganib chiqish.

II topshiriq. Sut va sut-go'sht yo'nalishidagi zotlarni bonitirovka qilish instruksiyasini urganib chiqish va bu borada olib boriladigan tadbirlarni amalga

ashirish.

III topshiriq. Chorvachilik fermasi sharoitida 5 bosh sigirni bonitirovka qilish mollarini barcha xususiyatlarini xisobga olgan holda ma'lum klasslarga ajratish.

Topshiriq. O'qituvchi topshirig'iga ko'ra sigirlarni sun'iy urug'lantirish va shulardan buzoq olish rejasini tuzing.

Nazorat savollari:

1. Chorvachilik naslchilik ishlari olib borishdan asosiy maqsad nima?
2. Tanlash nima va u qanday olib boriladi?
3. Chorvachilik saralash deganda nimalarni tushunasiz?
4. Chorvachilik zot deb nimaga aytiladi, uning klassifikatsiyasi tutg'isida nimalarni bilasiz?
5. Mollarni isirg'lash, kertish va laqablash ishlari qanday olib boriladi?
6. Bonitirovka nima, u qanday bajariladi?

6.3. QISHLOQ XO'JALIK HAYVONLARINI URCHITISH USULLARI

Chorvachilikni barcha turdagi hayvonlarni va parrandalarni urchitish asosan uch xil usulda olib boriladi: 1) toza (sof) zotli urchitish; 2) zotlararo chatishtirish; 3) zotlararo chatishtirish yoki duragaylash.

Toza holda urchitish: urchitilayotgan erkak va urg'ochi mollar bir xil zotga mansub bo'ladi. Bu usulning afzalligi asosan urchitilayotgan zotda mahsuldorlik darajasidan yuqori ko'rsatkichga ega va uni takomillashtirish maqsadga muvofiq bo'lishidan iborat. Chorvachilikni madaniylashtirilgan zotlarga toza holda urchitiladi va ular uz irsiy xususiyatlarining ustunligi bilan ajralib turadi.

Chorva mollari va parranda zotlarini toza xolda urchitishda qo'yidagi tadbirlardan foydalaniladi:

- 1) nasl uchun eng yuqori ko'rsatkichga ega bo'lgan mahsuldor vakillarini tanlash;
- 2) xillash uchun erkak va urg'ochi vakillarning seleksion xususiyatlariga ko'ra tanlash;
- 3) jolingan naslni maqsadga muvofiq bokish va parvarish qilish shular asosidandir.

Butun dunyoga dong taratgan mayin junli merinos zot qo'yalar, arabi zot otlar, qimmatbaho qorakul quy zotlari ana shu toza zotli urchitish asosida yaratilgan. Bu usulning kamchiligi shundan iboratki, bunda zotning sifatini yaxshilash juda tekinlik bilan boradi. Lekin, buning uchun boshqa yul va usullardan foydalanib bo'lmaydi. Masalan, qorakul teri sifatini yaxshilash uchun boshqa zot qo'yalardan foydalanib bo'lmaydi, aks holda, terining sifati yomonlashib ketishi mumkin. Shuning uchun, urchitish ishlari faqat muayyan zot ichida olib boriladi.

Sof zotli urchitishda qullaniladigan ba'zi usullar. Mollar va parrandalar sof holda urchitilganda ba'zan erkak va urg'ochi vakillari bir-biriga qarindosh yoki begona bo'lishi mumkin. Qarindosh bo'lgan vakillarning o'zaro urchitish inbriding deyiladi. Bunda masalan, bitta ota-onaning erkak va urg'ochi nasli o'zaro yoki ota-

onasi bilan urchitilishi mumkin. Inbriding xo'jaliklarda kamdan-kam qo'llaniladi, chunki usuldir. Bundan asosiy maqsad, sodir bo'lgan biror kamchilikni yoki ko'rsatkichni bartaraf qilishdan iborat. Binobarin, vujudga kelgan nasl o'zining avvalgi yul ko'rsatkichiga ega bo'lgan asl avlodini eslatadi. Shuning uchun ham bu usul faqat ayrim hollardagina qullaniladi. Lekin, bu usuldan foydalanilganda olingan naslning hayotchanligi va chidamlilik xususiyatlari pasayib ketadi. Agar ketma-ket qullar nimjon, ori, mayda va hatto ulik bola tug'ilishi mumkin. Binobarin, bunda tadbiqlar katta mas'uliyat sezgan holda olib borilishi lozim.

Urug' qator muayyan zot- ichidagi ayrim xususiyatlari (gavda tuzilishi, mahsuldorligi) jihatidan bir-biriga uxshagan va yaxshi urug'boshidan vujudga kelgan sarmahsul erkak mollar guruhidir. Urug' qator ma'lum erkak vakillari laqabi bilan ataladi. Urug' qatorlar asosida urchitishda erkak xayvonlarning genotipik xususiyatlaridan foydalanish diqqat markazida turadi va shu tufayli amalga oshiriladi. Bundan tashqari, har bir zot tarkibida bir necha oilalar bo'lgan. Oila har bir sof urg'ochi (sigir, biya, cho'chqa, sovliq) vakilidan tarqalgan urg'ochilar guruhidir. Zot tarkibida oilalar urug' qatorlariga nisbatan pastroq turadi. Garchand ko'plab urg'ochi vakillarining serpushtligini oshirishda o'zining yul irsiy xususiyatlarini utkada olsada, naslchilik ishlarida urug' qatorlar dastlab urinda turadi.

Agar urchitiladigan mollar turli zotlarga mansub bo'lsa yoki ulardan bir duragay bo'lsa, bunday urchitish chatishtirish deb ataladi. Qo'yilgan maqsadga ko'ra, chatishtirish bir necha turga bo'linadi (sanoat asosida yoki ko'proq mahsul olish maqsadida, galma-gal, qon singdirish yoki zotni uzgartirish maqsadida, qo'yish yuli bilan va yangi zot yaratish maqsadida chatishtirish).

Galma-gal chatishtirish sanoat asosida chatishtirishga uxshash bo'ladi. Lekin bu usul faqat tovar fermalarida qullaniladi va mollarning hayotchanligini oshirish hamda mahsuldorligini ko'paytirish imkonini beradi. Bunday chatishtirishda ikki yoki ko'proq zot ishtirok etadi. Bir marta chatishtirilgandan so'ng urg'ochi duragay vakillarining yaxshilari yana dastlabki zotning erkaklaridan qayta qochiriladi. Bu usulning afzalligi shundaki, barcha tovar fermalarida sof zotli, sarmahsul erkak vakillaridan urg'ochilar galma-gal qochiraveriladi. Naslchilik fermalarida bu usul qullanilmaydi.

Qon singdirish yoki zotni uzgartirish maqsadida chatishtirish. Bu usulda mollar zotini tubdan uzgartirish maqsadida boshqi zotlardan foydalaniladi. Masalan, jaydari urg'ochi mollar yuqori mahsuldor zot erkak vakillaridan qochiriladi. Ayrim vaqtlarda yangi zot yaratish uchun ham shu usuldan foydalanish mumkin.

Chatishtirishdan vujudga kelgan birinchi bug'in (1)2 qon qushilgan avlod duragaylarning erkaklari go'shtga topshiriladi, urg'ochilari esa yana yaxshilovchi zot bilan chatishtirilib, ikkinchi avlod olinadi va ularning qonida yaxshilovchi hayvon qoni 3/4 hissanini tashkil etadi. Sung shu usulda uchinchi avlod olinadi va uning qonida 7/8 x issa yaxshilovchi zot qoni bo'ladi. Turtinchi avlod (15)16 k, o qushilgan erkak va urg'ochilari bo'lsa, beshinchi avlodda 31/32 ni tashkil etadi. Bu usul chorvachilikda keng qullaniladi.

O'zbekistonda mahalliy sigirlar shu usulda go'shtdor santa-gertruda, aberdila

qogus, qozoqi oqbo'sh va gereford zot buqalari bilan qochirilgan va ijobiy natijalarga erishilgan.

Kon quyish usulida chatishtirishda asosan biror zotning barcha xususiyatlarini tubdan uzgartirmagan holda, faqat biror kamchiligi yoki zaif tomonini yaxshilash bilan cheklaniladi. Bunda asosan yaxshilovchi zot yaxshilovchi (asosiy) vakillari bilan faqat bir marta chatishtiriladi.

Yangi zot yaratish maqsadida chatishtirish bu zavod usulida chatishtirish deb ataladi. Bunda ikkita yoki undan ko'proq zot o'zaro chatishtiriladi. Bundan asosiy maqsad barcha ijobiy xislatlarga ega bo'lgan yangi zot yaratishdan iboratdir. Bunda ikkita zot qatnashsa, oddiy chatishtirish, bir necha zot qatnashsa murakkab chatishtirish deyiladi. Duragay vakillari sifatli oziq bilan boqishni va yaxshi parvarish qilishni talab etadi.

Turlararo chatishtirish yoki gibridlash biror zot yoki sarmahsul duragay olish maqsadida ikki tur xayvonni bir-biri bilan chatishtirish gibridlash deyiladi. Ayrim hollarda gibridlar kamdan-kam yoki mutlaqo nasl bermaydigan bo'ladi. Mutlaqo nasl bermaydigan bo'lganida ular jinsiy hromosomalarida yuz beradigan bo'linish jarayonida uxshashlik va tenglik xususiyati bo'lmagan uchun qiz xujayralarda birlashlik yuz beradi va hayotchanligi past yoki umuman bo'lmagan jinsiy xujayralar vujudga keladi.

Qisman naslsizlikka, ko'proq bir jins chorva mollari, asosan erkak vakillarida gormonal boshqarishning bir me'yorda bo'lmashligi sabab bo'ladi. Barchand hromosomalar me'yori bo'lingini bilan yetilish jarayonida spermatogenez buziladi, spermatozoidlar yetilmay qoladi. Gibridlash ko'proq koramolchilikda ijobiy natija beradi. Ma'lumotlarga ko'ra, sigirlar zebu buqalari bilan qochirilgan va nasl beruvchi gibridlar olingan. Ya'ni sigirlar bilan chatishtirishdan olingan gibridlarning faqat urg'ochilari nasl berishi aniqlangan.

O't bilan oshak chatishtirilib, nasl bermaydigan xachir olinadi. Shuningdek, oxar quchoqlari bilan merinos va qorakul qo'ylari qochirilgan, pirovardida nasl berish xususiyatiga ega bo'lgan gibridlar olingan. Umuman, gibridlash ishlari chorvachilikda kam qullaniladi. Lekin sarmahsul, chidamli va hayotchan gibridlar chatishtirishda bu usul ma'lum darajada ahamiyatga ega. Aynikda hali fanda noanik, bo'lgan ayrim ilmiy jumboqlarni hal etishda bu usul hayvonot dunyosida salmoqni o'ziga egallaydi.

Qochirish, qishloq xo'jalik hayvonlarini juftlari - urg'ochi hayvonlarni erkaklari bilan tabiiy urug'lantirish usuli. Urg'ochi hayvonlarning jinsiy moyil (kuyukkan) vaqtida amalga oshiriladi. Jinsiy yetilish hayvonning zoti, parvarishi, qon boqish va asrash sharoitlariga bog'liq. Fiziologik jihatdan yetuk (jinsiy yetilgan) hayvonlarga (masalan, toy va biyalar 3 yoshidan, buqa va g'unajinlar 15-18 oyligidan, qo'chqor va to'qlilar 12-18 oyligidan va hakoza) qochirishga qo'yiladi. Hayvonlar, asosan, erkin sharoitda (erkak va urg'ochi mollar yaylovda, otar yoki qo'tonda so'ngra boqilganda) hamda qo'lda (erkak va urg'ochi mollar bir-biridan qatib boqilganda) qochiriladi. Qo'lda qochirish erkak moldan nasl olishda foydalanish, yil davomida nasl olish vaqtini tartibga solish hamda hayvonlarni tanlash imkonini beradi. Chorvachilikda tabiiy qochirish bilan birga

urug'lantirishning progressiv usuli - sun'iy urug'lantirish ham qo'llanilmoqda. Annot davomida saqlanadi, eritiladi va urug'ning sifati mikroskopda tekshirib

Chorva mollari asosan ikki xil tabiiy va sun'iy usulda qochiriladi. Tabiiy qochirish usuli qochiriladi. Erkin holda yana ikkiga: erkin holda (yoki podada) va kulda qochirishga bo'linadi. Erkin holda yoki podada qochirish tartibsiz xog'da sodir bo'ladi. Bunda kaysi urrochi qiyoslash bo'yicha qochiriladigan avlodlarni duragaylash darajasini aniqlashdan iborat. jinsiy kasalliklar tarqaladi. Hisob ishlari olib borilmaydi. Bu usul asosan muloqot bo'yicha qochiriladi. Bunda har bir buqa yil mobaynida 30-40 ta sigirni qochirishi rejalashtiriladi, har bir ayg'ir uchun 20- 25 ta hisob bo'yicha rejalashtirish mumkin.

Qulda qochirish usuli qisman samaraliroq, bo'ladi. Bunda quyukkan urug'lantirish usulida mollar oldindan tanlangan erkaklaridan qochiriladi va qochgan kuni mollar qochirilgan kuni jurnalga yozib qo'yiladi. Bu usulning afzalligi shundaki, har bir urg'ochi hayvon qaysi erkakdan va qachon qochganligi ma'lum bo'ladi. Binobarin, hisob ishlari ham olib borish mumkin. Lekin iqtisodiy tomondan bu usul uncha qulay bo'lmaydi, chunki ko'plab erkak mollarni saqlash, parvarish qilish va oziqlantirishga ancha mablar sarflanadi.

Chorva mollari suniy qochirish usulda urug'lantirish hamma tomondan muhim ahamiyatga ega. Chunonchi, bunda yuqori ko'rsatkichga ega bo'lishi, sermahsul va asl erkak vakillaridan unumli foydalanish, hamda g'ijiyena jihatida ozoda bo'lish va qisqa vaqt ichida ko'p miqdordagi urg'ochi mollarni suniy urug'lantirish mumkin bo'ladi. Bu usulning yana bir afzalligi qisqir qolishning oldini olib hisoblanadi. Chunki bunda urug'(sper-ma)ning sifati hamma vaqt nazarda qilib boriladi.

Hozirgi vaqtda sun'iy urug'lantirish stansiyalari va punktlarida bir necha reja asosida tayyorlangan qushilmalardan foydalaniladi. Ulardan biri qo'yidagicha tayyorlanadi: 100 ml distillangan suvga 3 g suvsiz tibbiyot glyukozasi, 1,4 g natrin sitrat, 16 ml yangi tovuq, tuxumining sariyog' aralashtiriladi. Bunga ma'lum miqdorda streptasid, penisillin, streptomisin qushiladi. Bu borada buqalarni ypyg'i 10 marta gacha suyuqlantirish mumkin. Shunday qilib, suyuqlantirilgan urug' muizonalarda nol darajada saqlanadi va ikki-uch kun mobaynida sigirlar urug'lantirishda foydalanish mumkin.

Hozirgi vaqtda urug'larni uzoq vaqt saqlash uchun ular muzlatiladi. Shuningdek, ko'p miqdorda gliserin xam qushiladi. Urug'lar 20-2GS sovuqda salanadi. Ayrim hollarda - 78°C sovuqda saqlash ijobiy natija beradi. Bunda, urug'lar turli oygacha, ba'zan undan ham uzoq vaqt saqlaganda ham yashovchanligini yuqotmaydi.

Sigirlarni urug'lantirish uchun 1,5 ml urug' yetarli hisoblanadi. Bir marta urug'lantirilgan sigirlarni oradan 12 soat utgach, ikkinchi marta kushimcha urug'lantirish ijobiy natija beradi. Keyingi yillarda urug'ni juda uzoq vaqt saqlash uchun 196°C sovuqda - quruq muzda yoki sutok, azotda saqlash sinab kutilgan. Bunda natija ijobiy bo'lgan. Hozirgi vaqtda shu usulni qo'llagan holda urug'ni bir shahardan ikkinchi shaharga yoki bir mamlakatdan ikkinchi mamlakatga olib borib foydalanish katta samara bermoqda.

Urug'lantirishdan oldin urug'li ampulalar 38-40°C li issiq (ilik) suvda 20

Laboratoriya ishi Hayvonlarni chatishtirish usullari bilan tanishish

Asosiy maqsad. Mollarni turli usulda chatishtirish sxemalarini urganish va qochiriladigan avlodlarni duragaylash darajasini aniqlashdan iborat.

Kerakli vositalar. Chatishtirish usullarini ifodalovchi sxemalar, plakatlar va shlyadalar. Shuningdek, albomlar va naslchilik ishlariga taalluqli qullanma materiallari.

Mashg'ulotni o'tkazish. Ukituvchi tomonidan chatishtirish ishlarini ma'lum maqsad asosida olib borish va buning uchun usullar mavjudligi turg'isida ma'lumotlar beriladi.

Topshiriq va uni bajarish. Uqish xonalarida barcha uquvchilar uzlariga berilgan topshiriq asosida chatishtirish sxemalarini kurgazma materiallar, jihozlar asosida uzlariga yozib oladilar. Bu borada qushimcha malaka olish maqsadida qisqa muddatli kinofilmlar va diafilmlar tomosha qilinadi. Mashg'ulot yakunida uquvchilar orasida savol-javob ishlari utkaziladi.

Nazorat savollari:

1. Chorvachilikda urehitish ishlari qanday olib boriladi?
2. Inbriding nima?
3. Urug' qatorlar va oila deganda nimalarni tushinasiz?
4. Chatishtirish nima, uning qanday turlarini bilasiz?
5. Qochirish usullaridan nimalarni bilasiz?
6. Hayvonlarni sun'iy urug'lantirish turg'isida suzlab bering.

6.4. CHORVA HAYVONLARIDA UCHRAYDIGAN KASALLIKLAR VA ZOOFITENARIYA SOHASI

Qishloq xo'jaligida hayvonlarni parvarish qilish jarayonida tashqi muhit va ayrim ozuqalarni buzilishidan hamda parvarish qilish rejimlari buzilganda kam yoki ko'p vaqtida ovqat berilmaganidan va boshqa sabablar tufayli hayvonlar turli xil kasalliklarga duchor bo'lishi mumkin. Qo'yida qishloq xo'jalik hayvonlarida uchraydigan ayrim kasalliklarni ko'rib o'tamiz.

Qo'tir (scabies) - odam va hayvonlarning yuqumli teri kasalligi. Qo'tir kanalari Anurus siro L. qo'zg'atadi. Davosi: Vilkinson mazi, oltingugurt mazi va boshqalar ishlatiladi. Hayvonlarda qo'tir chorva mollari tanasida har xil qichima kanalari parazitlik qilishidan vujudga keladi. Turi va terida joylashishi o'rniga qarab, teri ostida, parpatlar orasida, teri ostida, quloq va boshqalar organlarda parazitlik qiladigan kanalar bo'ladi. Qo'tir kanalari har xil oraliq xo'jayrada parazit hayot kechiradi. Masalan, teri usti kanalarida Psoroptes equi otlarda R. bovis qoramolda parazitlik qiladi.

Leykoz (leyko), leykemiya - qon yaratuvchi to'qimalar kasalligi. Bunda qon yaratilishi buziladi: qon yaratuvchi organlarda, shuningdek buyraqia, tomirlar va leverida, nervlar bo'ylab, terida yosh patologik hujayra elementlari o'sib ketadi.

Sababi aniqlanmagan spontan leykoz, ionlashtiruvchi nurlar ta'sirida paydo bo'ladigan radiasion leykoz hayvonlarda. Sut emizuvchilarda leykoz ko'pincha mamlakatlarda, jumladan AQSh va Yevropa mamlakatlarida, asosan, Boltiq bo'yida, Shimoliy Kavkaz va Sibirda uchraydi. Leykoz bilan qoramol, ot, cho'chqa, mushuq kalamush, sichqon va boshqalar (asosan, katta yoshdagi hayvonlar) kasallanadi. Leykoz hayvonlarda uzoq vaqt belgisiz o'tadi, qoni tekshirilganda diagnoz qo'yiladi. Davolash choralari Parrandalarda ham uchrab, kasallikni yuqutib qo'zg'atadi. Ko'pincha 4 oyliqian katta tovuqlar, ba'zan kurka, o'rdak g'oz va boshqalar kasallanadi. Kasallik manbai kasal parrandalar va virus tarqatuvchilari. Asosan, tuxumdan yuqadi, kasallik laboratoriya va patomorfologik tekshirish asosida aniqlanadi.

Oldini olish: podani zotli mollar bilan to'ldirish; yosh mollar va jo'jalarni to'g'ri boqish; Leykozga chidamli tovuq zotlarini yaratish va boshqalar.

Timpaniya, qorin shishishi - kavsh qaytaruvchi hayvonlarning katta qorin bo'shig'iga gaz to'planishi, kasallik asosan, tez achiydigan ozuqa, ko'kat (yoki bida, palak ayniqsa, shudring tushgan o't) yeyish natijasida, qizilo'ngachga oziqlanib qolganda, to'r qorin yaralanganda va zaharlanganda paydo bo'ladi. Timpaniya bahor oyida, quruq ozuqadan ko'katga o'tish davrida kuzatiladi. Hatto timpaniya travmatik retikuloperitonitida, jigar kasalliklarida, qizilo'ngach torayganda bo'lishi mumkin. Kasal hayvon kavsh kaytarishdan to'xtayib, bezovtalanadi, gaz to'planishi natijasida chap biqini taranglashadi, nafasi, yulurishi tezlashadi, shilimshiq pardalar ko'karadi, gandiraklaydi. Ba'zan hayvon o'lishi mumkin.

Davolash - ixtiol, preolin va boshqalar beriladi. Gaz tarqashi (hayvon kekirishi) uchun uning oldingi oyoqlari baland joyda turadigan qilib qo'yiladi, chap biqini uqalanadi. Oldini olish - oziqlantirish rejimiga rioya qilinadi.

Tizaniyezioz - asosan, kavsh qaytaruvchi hayvonlarda uchraydigan gelmintoz kasalligi. Tizaniyeziya degan sestoda qo'zg'atadi. Tizaniyeziyalar qo'y, echki, qoramol va ba'zi yovvoyi hayvonlarning ingichka ichagida parazitlik qiladi. Qo'zg'atuvchisi - Thysaniezia giardi oqish tusda, uzunligi 5m gacha, eni 10mm gacha. Kasal hayvonning hazm organlari buziladi, so'lagi oqadi, ichi ketadi, ozadi, yaxshi o'smaydi, shilimshiq pardalari oqaradi, ko'krak va qornida shish paydo bo'ladi, juni to'qiladi, hayvon turgan joyida aylanadi, tirishadi. Davolash - makkajo'ntiq ko'porosining suvdagi 2% li eritmasi, qalay arsenat beriladi. Oldini olish - Tizaniyeziozga qarshi fenasal, fenotiazim, mis ko'porosi, osh tuzi va ammoniy molibdat aralashmasi ishlatiladi, hayvonlar telmitsizlantiriladi.

Nuttallioz - bir tuyuqli hayvonlarda uchraydigan protozooy kasalligi. Qo'zg'atuvchisi bir hujayrali parazitlar - nuttaliyalar. Kana tarqatadi. Kasal hayvon harorati ko'tariladi, bo'shashadi, ishtahasi yo'qoladi, shilliq pardalari oqaradi. Kasallik 2-6 haftacha, ba'zan 3,5 oygacha cho'ziladi. Kasallik otlarda kana bo'y o'qligini va ularning qonini tekshirish yo'li bilan aniqlanadi. Davolash - ximioterapevtik preparatlardan foydalaniladi. Oldini olish: kasallik tarqatuvchi kanalar yo'qotiladi.

Pnevmoniya (yunon, pneumon - o'pka)-1) o'pka yallig'lanishi (odamlardagi

pnevmoniya rapidak Zotiljam); 2) hayvonlarda - tana harorati ko'tariladi, umumiy holat og'irlashadi, shilimshiq va yiring aralash balg'am ajraladi, yo'tal va xirillash paydo bo'ladi. O'pkaning yallig'lanishi hayvon organizmining kasalliklarga qarshi himoya bilish qobiliyatini susaytiradi. Pnevmoniyaning klinik belgilari turlicha. Pnevmoniya ko'pincha, o'pka bronxlari yallig'lanishining rivoji bo'lgani uchun bronxopnevmoniya deb ham ataladi. Davolash: sulfanilamid va antibiotik preparatlardan foydalaniladi.

Sil, tuberkulyoz - odam va hayvonlarning yuqumli surunkali kasalligi; o'pka va limfa tugunlarida bo'rtiqlar hosil bo'ladi. Odam silini fiziatriya o'rganadi. Sil kasalligi qadimdan ma'lum. Kasallik belgilari Gippokrat, Ibn Sino asarlarida ham kuzatilgan. 1679 yilda gollandiyalik olim B. Sil-virus tuberkulyoz terminini fanga kiritib etdi. Nemis olimi R. Kox (1882 yilda) Sil kasalligini qo'zg'atuvchi mikrobakteriyani topdi. Odam, qoramol va parranda mikro bakteriyasi ma'lum. Hayvonlarda 55 turdan ortiq sut emizuvchi xayvon va qariyb 25 tur parranda sil bilan og'riydi. Hayvonlar sil ko'p mamlakatlarda, ayniqsa, G'arbiy Yevropada tarqalgan. Kasal hayvonning tezagi, sulagi, sut, ba'zan siydigi va spermasi kasallik manbai bo'ladi. Sil yem-xashaq suv, go'ng, to'shama va boshqalar orqali yuqadi. Kasallik qo'zg'atuvchi bakteriyalar molxona, parrandaxona, yaylov va suvloqlarda uzoq muddat saqlanadi. Sil surunkali va yosh mollarda o'tkir tarzda kechadi. O'pka silida qoramol yo'taladi tana harorati ko'tariladi; ichak silida ichi ketadi, tezagi shilimshiq, yiringli va qonli bo'ladi; bachadon va tuxumdoni kasallanganda mol to'la tashlaydi hamda qisir bo'ladi. Bu kasalliq limfatik tugunlar kattalashadi, kasal xayvonning ishtahasi yo'qoladi, juni qovjiraydi, u ozadi, tez toliqadi va hukchayib qoladi.

Shilliq parda - odam va hayvon organizmidagi hazm va nafas olish organlari, qiydik tanosil sistemalari, burun, o'rta quloq bo'shliqlari, bezlarning chiqaruv yo'llari ichki yuzasini qoplab turuvchi qavat. Qalinligi 0,5-4mm. Uning yuzasi bezlar ishlab chiqaradigan shilliq bilan doimo namlanib turganligidan "shilliq parda" nomi berilgan. Shilliq parda bir yoki bir necha epiteliyal qavatlardan iborat. Biriktiruvchi to'qima va mushak plastinkalari (shilliq mushak hujayralaridan hosil bo'lgan) dan iborat. Bo'lardan so'ng shilliq pardani harakatga keltirib, uni boshqa to'qimalardan ajratib turadigan yumshoq biriktiruvchi to'qima joylashgan. Organlar faoliyatiga ko'ra shilliq parda epiteliysi ko'p qavatli yassi, bir qavatli silindriq prizmatik kubsimon, kiprikli (nafas yo'llarida), uning yuzasi esa silliq, burmalı, vorsinkali (masalan, ingichka ichaqia shilliq parda burma va vorsinkalar hosil qiladi) bo'lishi mumkin. Shilliq pardaning asosiy va shilliq osti qavatlarda qon va limfa tomirlari, follikulalar, mo'rtaklar, bezlar, shuningdek nerv oxirining armoqlari joylashadi. Shilliq parda bezlari bir va ko'p hujayrali hamda murakkab bo'lishi mumkin.

Yag'ir - hayvonlar terisining mexanik shikastlanishi. Ishqalanish, qichinish, egar jabduq urishi oqibatida hosil bo'ladi. Ot, eshaq tuya va boshqalar ish hayvonlarida ko'proq uchraydi. Yag'ir boshlanishida teri shilinadi, qizaradi va shishadi. So'ngra yupqa qattiq qatlam yoki mayda tangachalar paydo bo'ladi. O'tkir tormasi (yallig'langan)da hosil bo'lgan bakteriyalar qonga o'tishi natijasida

qishloq xo'jaligi idoralarining veterinariya boshqarmasi yoki bo'linmalariga qiladi.

Veterinariya-sanitariya nazorati - chorva mollari va ulardan olinadigan mahsulotlarning veterinariya-sanitariya jihatdan yaxshi ahvolda bo'lishini ta'minlash uchun veterinariya xodimlari amalga oshiradigan chorva adabirlari va nazorat sistemasi. Bu tadbirlar aholini yuqadigan kasalliklardan saqlash, hayvonlar o'rtasida yuqadigan kasallik paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida o'tkaziladi. Veterinariya-sanitariya nazoratining vazifasi go'shtni qayta ishlash korxonalariga veterinariya xizmati ko'rsatish, k-z bozorlarida mahsulotlarni tekshirib turish, hayvonlarni buyurtma joydan ikkinchi joyga ko'chirish, ularning mahsulotlarini chetga chiqarish va keltirish ustidan nazorat o'rnatishdir. Veterinariya sanitariya nazorati mamlakatimizdagi hamma veterinariya muassasalari, jumladan go'sht-sut va boshqa oziq-ovqatlarni nazorat qilish stansiyalari, teri, jun mahsulotlarini tekshirish laboratoriyalari, davlat chegara punktlari, go'sht mahsulotlarini qayta ishlash korxonalari qoshidagi ishlab chiqarish-veterinariya nazorat bo'limi tomonidan olib boriladi.

Veterinariya-sanitariya stansiyasi - shaharning, shahar atrofidagi jamoalarning chorvachilik obyektlariga, shuningdek teri, jun mahsulotlarini qayta ishlaydigan korxonalar xamda oziq-ovqat korxonalariga xizmat qiluvchi muassasa. U maxsus mashinalar bilan uskunalangan bo'ladi. Veterinariya sanitariya stansiyasi xizmat qilayotgan zona'dagi chorvachilik va boshqa binolarni, hayvon xom ashyolarini dezinfeksiya qiladi; bo'lgan hayvonlarni utilizatsiya korxonalariga, konfiskatsiya qilingan mahsulotlarni, go'shtni qayta ishlash korxonalariga eltib topshiradi. Shuningdek Veterinariya sanitariya stansiyasi hayvonlar quturishiga qarshi ko'ra olib boradi, veterinariya idoralariga veterinariya-sanitariyaning hamma masalalarida konsultatsiya beradi, hayvon, parranda va chorvachilik mahsulotlarini qayta ishlash korxonalari, veterinariya-sanitariya zavodlari va utilizatsiya qurilmalari ustidan nazorat qilib turadi.

Veterinariya-sanitariya ekspertizasi - chorvachilik mahsulotlari (go'sht, sut, teri, jun va boshqalar) ni veterinariya-sanitariya jihatdan yaxshi ahvolda bo'lishini ta'minlash maqsadida veterinariya nazorati tomonidan o'tkaziladigan tadbirlar majmui. Veterinariya sanitariya ekspertizasi fan sifatida mikrobiologiya, parazitologiya, epizotologiya, gistologiya, patologik anatomiya fanlari asosida ish olib boradi. Veterinariya sanitariya ekspertizasining asosiy vazifasi odamlarni chorvachilik mahsulotlari orqali kasallanishdan, hayvonlarni yuqumli kasallikning tarqalishidan saqlash, hayvonlarni so'yishgacha, so'yishda va so'yishdan keyin mahsulotlarni qayta ishlashda tozalikka rioya qilish, ularning nimitalanmagan go'shti va boshqa a'zolarini ekspertiza qilish, go'sht, sut, baliq mahsulotlarini zararsizlantirishdir. Veterinariya sanitariya ekspertizasi bu soxadagi asosiy ish jarayonlarini takomillashtirish va iqtisodiy jihatdan foydali ish metodlarini yaratish masalalari bilan ham shug'ullanadi. Go'sht sanoati korxonalarida, jamoa bozorlari, baza va omborlarda veterinariya sanitariya ekspertizasi veterinariya vrachlari tomonidan o'tkaziladi. Baliq va sutni qayta ishlash korxonalarida ishlab chiqariladigan mahsulotning iste'mol uchun yaroqliligi veterinariya vrachlari

shabarligida ekspertiza qilinadi. Veterinariya sanitariya ekspertizasi tomonidan
varoqsiz deb topilgan mahsulot brak hisoblanadi.

Nazorat savollari

1. Hayvonlarida qanday kasalliklar uchraydi?
2. Veterinariya ambulatoriyasi qanday ishni amalga oshiradi?
3. Veterinariya-sanitariya nazoratida qanday ishlar amalga oshiradi?
4. Veterinariya-sanitariya stansiyasida qanday ishlar amalga oshiradi?

7.1.IPAK QURTI

Ipak qurti- tut ipak qurti kapalagining lichinkalik (pilla o'rashgacha) da Ipak qurtlari Bombycidae va Saturniidae oilalariga bo'linadi. Bombycidae oila xonakilashtirilgan tut ipak qurti, Saturniidae oilasiga esa yovvoyi ipak qurt kiradi. Ipak qurtlari o'z rivojlanishida urug' (tuxum), lichinka, g'umbak va kapal

38-Rasm. Ipak qurti.

39-Rasm. Aylant: a-changchili guli, b-urug'chi guli, v-mevasi

urug' 1 g keladi. Oq pilla o'raydigan qurt zoti va duragaylari bir quti urug'ining vazni 29 g, yangi chiqqan qurtlar umumiy vazni esa 19 gr. Bitta kapalak hammasi

bo'lib 280-380 mg urug' tashlaydi. Urug'langan tuxumda 2-3 kunda embrion va pigmentli seroz qobiq (parda) hosil bo'ladi, bunda tuxum ko'kish kul rang tusga badi (urug'lanmagan tuxum oqishligicha qolib qovjiraydi). Embriionning diapauza davri ikki bosqichda o'tadi: birinchi bosqichda embriionning (yoz va kuz mobaynida) nafas olishi susayib, unga haroratning ortishi ta'sir etmaydi; ikkinchi bosqichda (qish va bahor mobaynida) embrionga harorat ta'sir eta boshlab, uning nafas olishi kuchayadi, rivojlanish qobiliyati tiklanadi. Takror qurt boqishda diapauzani bartaraf qilish uchun tuxum xlorid kislotaning kuchli eritmasiga solib davrlarini o'tadi (rasimga q.). Ipak qurti bo'yi olinadi.

Ipak qurti urug'i zavodi - ipak qurti kapalaklaridan qurt urug' (tuxum) olinadigan maxsus korxona. Ipak qurti urug'i zavodi ipakchilik stansiyalaridan olingan elita urug'larni ochirib jonlantiradi va zavod xodimlari maxsus xo'jaliklarda shu urug'lardan qurt boqadi. Ba'zi zavodlar elita urug'ni o'zlari tayyorlaydi. Elita urug'lardan yetishtirilgan pillalar zavodda saralanib, maxsus apparat yordamida jinslarga ajratiladi. Har qaysi jinsdagi pillalardan alohida xontaxta va jinto'ri kutaklarda kapalak chiqariladi. Erkak va urg'ochi kapalaklar alohida alohida yig'ib olinadi. Keyin bir zotdagi erkak kapalaklar boshqa zotdagi urg'ochi kapalaklar bilan qo'shib qo'yiladi. Urug'langan urg'ochi kapalaklar qog'oz kaltachalarga, qutichalarga joylanadi, shu yerda ular tuxum (urug') tashlaydi. 1 kg pilladan 53 g chamasini urug' tayyorlanadi. Qurt urug' tarozida 29 g dan qilib tortilib, qutichalarga solinadi va kelgusi yil bahorigacha 2-4° haroratli xonada saqlanadi.

Ipak qurti urug'i inkubatsiyasi, ipak qurti urug'ini ochirish (jonlantirish) - inkubatoriya (maxsus uskunalar bino)da tut ipak qurti urug'ini ochirish. Inkubatoriya qurt urug'ining embrioni rivojlanishi uchun barcha zarur sharoit yaratilgan bo'ladi. Inkubatoriya uch xonali bo'lib, birinchi xonasida qurt urug'i ochiriladi, ikkinchisida urug'dan chiqqan qurtlar boquvchilarga tarqatilguncha boqib turiladi, uchinchi esa xizmatchilar uchun mo'ljallanadi. Oq pilla o'rovchi zot va duragay qurt urug'i inkubatsiyasi uchun: havo harorati 2-3 kunlarda 13-14°, 3-4 kunlari 24° gacha bo'lib, dastlabki qurtlar (xabarchilar) paydo bo'lganda 25° gacha oshiriladi. Havo namligi butun inkubatsiya davrida 75-80% saqlanadi. Xona har 2-3 soatda (10-15 minutdan) shamollatib turiladi, sutkada 16 soat yoritiladi. Inkubatsiya qurt zotiga qarab, 11-18 kun davom etadi. Urug'lar jonlanish oldidan rangi oqara boshlaydi. Shu vaqtda quti va ramkalar ustiga mayda teshikli qog'ozlar qo'yilib, mayda qirg'ilgan tut barglari sochiladi. Urug'dan chiqqan qurtlar qog'oz teshiklari orqali barglarga o'tadi. Qurtlar inkubatoriya dan olinib, qurtxonalaridagi so'kchaklarga joylanadi.

Aylant ipak qurti (lat. *Philosamia cynthia*)-ipak qurti zotlaridan biri. Xitoy, Hindiston va Yava orollarida uchraydi (39-rasm). U aylant, siren va olma daraxtlari bargi bilan oziqlanadi. Pillasi oqish, sariq, kul rang qoramtir tusda, uzunchoq, bir uchi teshik bo'lgani uchun ipak tolasini tortish qiyin. Undan pishiq qazna (dag'al ipak) olinadi.

Dub ipak qurti, eman ipak qurti - tanga qanotlilar oilasiga mansub hasharot. Kapalaq urug', qurt va g'umbaklik bosqichlarini o'tadi, bir yilda ikki marta nasl beradi. Qishlab chiqqan g'umbaklaridan bahorda kapalak chiqadi, urug'langan

urg'ochi kapalak urug' (tuxum) qo'yadi. Urug'lardan taxminan 15 kunda chiqadi. Qurtlar eman daraxti bargi bilan boqiladi, to'rt marta pust tashlaydi, 1 kunda pilla o'rab, uning ichida g'umbakka aylanadi. Shu bilan birinchi (bata) rivojlanish sikli tugaydi va ikkinchi yozgi-kuzgi rivojlanish sikli boshlanadi. G'umbaklardai iyul o'rtalarida kapalaklar chiqadi. Urug'langan urg'ochi kapalak urug' tashlaydi, rivojlanishi bahorgidek davom etsa ham 20-25 kunda tugaydi. Pillardagi g'umbaklar kelasi yil bahorgacha qishlab qoladi. Dub ipak qurti, asosan Sharqiy Osiyo mamlakatlarida bo'ladi, Dub ipak qurtinng pillasi tut qurtinikidan 2-3 marta vazmin, ipak miqdori esa 1,7-2 marta kam. Qurt kapalak lichinkasining ikkinchi nom ipak qurti intensiv oziqlanib, bir necha bosqich rivojlangach, g'umbakka aylanadigan qurtlar, asosan, o'simlikxo'r, ba'zilar mum, shox-simon modda bilan oziqlanadi, yirtqich hamda parazitlari ham. Chuvalchangsimon, og'iz apparati kemiruvchi, 3 juft ko'krak oyoqlari yonida, 8 juft «yolg'on» oyoqlari bor. Suyuqliq (havoda qotib, ipakka aylanadi; bunda pilla, himoya to'ri to'qiladi va boshqa) ajratuvchi bezlarning yo'li pastki latta ochilgan. Ba'zi qurtlar erkin, ayrimlari yashirin hayot kechiradi. Shuningdek dastlab barg va shoxlarini «ipagi» bilan bir-biriga yopishtirib, uya yasab jamoa bo'lib yashovchi qurtlar ham mavjud. Folyasiya Tut, eman (dub) ipak qurtlari va boshqalar to'qimachilik sanoati uchun xom ashyo - ipak yetkazib beradi.

Qurt boqish tabiiy ipak ishlab chiqarish yoki ipak qurti urug'ini olish maqsulida ipak kurtini oziqlantirib, parvarish qilish. Qurt boqish 25-27 kun davom etadi. Qurt boqish uchun zveno-lar tashkil etiladi, har bir zveno 3-5 quti qurt urug'ini boqadi. Ipak qurti boqish qurtxonalarda yoki maxsus yorug' binolarda, pechka, ventilyatsiya o'rnatilib, 4% li formalin eritmasi bilan zararsizlantirilib amalga oshiriladi. Ipakchilik asbob-uskunalari ham zararsizlantiriladi, so'ngra qurtxonalarga o'rnatiladi. Ipak qurti urug'ini maxsus bino inkubatoriyada jonlantiriladi. Jonlangan qurtlar qurtxonalardagi so'kchaklarga o'tkaziladi. 1-2 yoshlarida qurtlarga to'rt daraxti bargi lentasimon qirgib, 3- yoshida butun barg, 4-5 yoshlarida bargli bo'yillik novdalar beriladi. Qurtlarga har kuni 1-3 yoshlarida 10-12 marta (jumladan 2-4 marta kechasi), 4-yoshda 6-8 marta, 5- yoshida 4-6 marta barg solinadi. So'kchaklarda barg qoldiqlari to'planib qoladi, shuning uchun 2-3- yoshlarida 1 marta, 4-5- yoshlarida 2-3 marta tozalanadi. Kichik yoshdagi qurtlarga tutning mahalliy navlari, katta yoshdagi qurtlarga Balxi, Bedova, Qatlama, Uzbekskeyn, Pionerskaya, Oktyabr va boshqa navlari bargi beriladi. Bir quti qurt uchun 1-2 yoshdagi qurtlarga 12-15 m², 4-yoshdagiga 25-30 m², 5- yoshdagiga 60-70 m² jozib bo'lishi kerak. Ipak qurti pilla o'rashdan oldin har quti qurt urug'iga 250-350 dona tabiiy o'tlar yoki pohlidan yasalgan dastalar qo'yiladi; qurtxona harorati 25-26°C, namligi 65-75% bo'lishi kerak. Qurtxonalarni shamollatib turish zarur. Qurtlar 3-4 kunda pilla o'rab bo'lgach, 7-8 kundan so'ng pillalar dastalardan olinadi, quritiladi va tayyorlash punktiga topshiriladi.

Nazorat savollari

1. Ipak qurtlari qaysi oilalarga bo'linadi?
2. Ipak qurti urug'ini zavodida qanday ishlar bajariladi?

3. Ipak qurti urug'ini ochirish qanday bo'ladi?

4. Aylant ipak qurti, Dub ipak qurti, eman ipak qurtlari qanday boqiladi?

7.2. IPAK QURTI ZARARKUNANDALARI VA KASALLIKLAR

Ipak qurti zararkunandalari-ipak qurtiga shikast yetkazadigan zararkunandalar bo'linadi. Ko'pincha, hasharot (chumoli, ari, qora chigirtka va boshqalar), qurbaqa, ilon, sichqon, qush va boshqa qurtlarni yeb ketishi, jarohatlashi va yuqumli kasalliklar tarqatishi bilan pilla yetishtirishga katta ziyon yetkazadi. Ipak qurtlarini himolidan saqlash uchun so'kchaklar oyog'iga qoramoy surkaladi, namakobli latta qo'yiladi yoki xantal kukuni sepiladi. Arilarga va qushlarga qarshi deraza va luyniklarga mayda ko'zli simto'r tutiladi.

Qurbaqa kirmasligi uchun qurtxona ostonasi baland qilib ishlanadi. Sichqon ini cement yoki shisha parchalari qo'shilgan loy bilan suvaladi, qopqon qo'yiladi va zaharli xo'rak soladi.

40-Rasm. Ipak qurti kasalliklari. 1-sariq; 2-jonsizlik; 3-tiqqoqlik

Ipak qurtlarida uchraydigan kasalliklar asosan, qo'yidagi kasalliklar uchraydi (40-Rasm): Sariq (virus) kasalligiga ipak qurti, kapalagi hamda g'umbaklari yo'liqadi. Virus, asosan, qurt terisidagi jarohat orqali utadi. Kasallangan qurt sarg'ayib, har tarafga o'rmaylay boshlaydi. ko'pincha, so'kchak tushib ketadi. Qurt tanasining bo'g'im rasp shishib, 1-2 kunda nobud bo'ladi. Pebrina kasalligi (nozematoz)ni parazit - pozema qo'zg'atadi. Qurt va sporalarni barg bilan yeb yuborishi natijasida kasallanadi. Kasallangan qurt tanasida mayda qora dog'lar paydo bo'lib, u o'sishdan tuxtaydi va nobud bo'ladi. Bu kasallik nasldan naslga o'tadi. Jonsizlanish kasalligiga, ko'pincha, oxirgi uch yoshdagi qurtlar yo'liqadi. unda qurt ichagida har xil bakteriyalar ichak yemirib, qonga o'tadi va zaharlaydi. Qurtlar ichi ketib, ozadi, pilla ichida g'umbakka aylanmay, chiriydi; bunday pillalar qorapchoq deyiladi.

Qon chirish kasalligida bakteriya qurt terisining jarohatlangan joyidan kirib, qonga o'tadi. Qurt qo'shib, barg yemay qo'yadi, tanasi qorayadi, harakatdan

sug'oriladigan zonalarda asalarilarni o'simlik gullarini changlatishdagi foydalanishidan undan olinadigan daromad va samaradorlik larilarni beradigan asal va o'simlik mahsulotiga nisbatan birmuncha yuksak bo'lishi tajribalarda sinab kutilgan.

Respublikamizda asalarilar tomonidan changlantiriladigan meva, savzavot, paxta, poliz ekinlari va umuman 100 dan ortiq o'simlik turlarining mavjudligi aniqlangan. Ularning orasida keng tarqalganlari: meva beruvchi o'simliklar kungaboqar, paxta, grechixa, beda, ekspartet, qizil beda, poliz ekinlari va boshqalar asalarilar yordamida changlantirilsa, ularning hosildorligi 20-30 foizga, aralash hosil hollarda undan ham ko'proq ortar ekan.

Asalarilarning asosiy mahsuloti asal o'zining yuqori kaloriyasi, nisbatan parhezligi va davolash xususiyatlariga ega ekanligi bilan barcha turdagi ovkatlardan keskin ajralib turadi. U o'zining inson ichki kasalliklarini davolashda yuksak shifobaxshligi bilan ham salmoqli urin egallaydi. Asal yosh bolalar uchun ham nixoyat foydalidir. Bunga asosiy sabab uning tarkibidagi oddiy qandglyukozaning fruktoza, fermentlar, organik kislotalar, turli xil mikroelementlarni bo'lishidir. Ular inson organizmi uchun nihoyat zarur ekanligidir.

Barcha mamlakatlarda bo'lgani kabi bizning respublikamizda tibbiyot fanlari tobora rivojlanib borayotganligi sababli ko'plab kasalliklarni davolash ishlarini mayda bola (lichinka)larini oziqlantirishda foydalaniladigan «asalaril sut» (matochnoye molochko), «asalaril zahari» va «propolis» (asalaril yelimi) kabi mahsulotlarini samarasini bermog'ida. Barcha viloyatlarda chorvachilikni bu serdaromad va foydali tarmog'ini rivojlantirishga alohida e'tibor berilmoqda. Ayrim fermer xo'jaliklari bu sohani rivojlantirishda faollik ko'rsatish uchun bel bog'laganlar. Bunday xo'jaliklar Fargona, Andijon va Qorakalporiston tumanlarida salmoqli urin egallay kelmoqdalar. Har bir xo'jaligiga 120-200 asalaril oilasi boqilayotganligi matbuot sahifalarida ko'rsatilgan.

Asalaril Turkiston ulkasiga birinchi bor 1848 yili Semipalatinsk viloyatidan olib kelingan. Jumladan, Toshkentga 1872 yili Samarqandga 1893 yili keltirilgan. Binobarin, bu tarmoqning afzalliklarini kurgan mahalliy aholi uni rivojlantirishga astoydil kirishgan va tashviqot-targ'ibot ishlari olib borilgan. 1926 yili 1970 ta asalaril oilasi bo'lgan bo'lsa, 1930 yili 20080 ta asalaril oilasi, 1934 yili 19672 ta, 1940 yili 37690, 1970 yili 71672 ta, asalaril oilasi bo'lgan. Shuningdek, havasko'ch asalarichilarda (individual sektorda) 10000 dan ko'proq asalaril oilasi bo'lgan. 1980 yilda Uzbekistan viloyatlarida 190 ming asalaril oilasi mavjud bo'lgan. 1962 yili Uzbekiston Qishlok, xo'jalik vazirligiga qarashli xo'jaliklar pasekalaridan 672,8 ta asal yig'ilgan.

Urmonchilikni rivoj topishi tufayli chorvachilikni boshqa tarmoqlari kabi asalarichilik yuksala bordi. Asal ishlab chiqarish yil sayin ortib bordi. 1971 yildan boshlab 5,5 mln gektar urmon xo'jaliklarida asal ishlab chiqarish reja asosiga utdi. Bu xo'jalik yerlarining 3570 ming gektari kumlik, 1212 ming gektari tokli massivlar, 1193 ming gektari vodiylar va undan 4321 gektari bog'lardan iboratdir. 1977 yili 32 ta urmon xo'jaligi asalarichilik bilan shug'ullangan. 1976 yili Yakkabog' urmon xo'jaligida 364 ta asalaril oilasi bo'lib ulardan 6 tonna asal ishlab chiqilgan. Shuningdek, Jizzax urmon xo'jaligida 210 ta asalaril oilasidan 4 tonna,

markand urmon xo'jaligida 240 oilani har biridan o'rtacha 27,5 kg dan asal to'playdi.

Asalarichilik barcha ijobiy tomonlari bilan bir qatorda eng katta muammo talakali kadrlarni yetishmasligi sezila boshladi. Binobarin, shunga ko'ra 1977 yili Toshkent sobiq asalarichilik "sovxoz"i qoshida 100-uvuvchiga mo'ljallangan bir talakali asalarichilar maktabi va bir oylik malakani oshirish kurslari (350-400 talakali asalarichilar maktabi) ochildi. Va Pskentda professional-texnika bilim yurti ochildi (Ukuv-texnika bilim yurti). Shu tariqa, talakali kadrlar tayyorlash ishlari birmuncha jonlantirib yuborildi.

Asalaril oilasi ona, ishchi va erkak arilardan iborat. Ona asalaril bitta (bo'yi 20-25 mm, vazni 220-250mg) bo'lib, tuxum qo'yish va oilani boshqarish vazifasini bajaradi. Qanoti tanasining yarmini qoplaydi, xartumi ishchi arilarnikiga qaraganda 10-15 mingga qo'ng'ir, jinsiy a'zolari rivojlangan, urug'langandan keyin bir sutkada 1500-2000 ta tuxum qo'yadi. Ona ari erkak ari bilan havoda qo'shilishadi. Ishchi arilar (bo'yi 12-15 mm, vazni 100 mg) oilada 60-70 mingta bo'lib, qishda kamayadi, soatiga 60km tezlikda uchib oladi. Oiladan 2-3km va undan ham uzoq masofaga uchib borib, shira to'playib kelish va gul changini yig'ish, nektarni asalga aylantirish, mum ishlash, qutlarini boqish, katak qurish, uyasini qo'riqlash kabi ishlarni bajaradi. Erkak asalarilar (bo'yi 15-17 mm, vazni 180-190mg) yozda ona arilar urchiydigan paytda yashaydi, qish kirish oldidan ularni ishchi arilar haydab chiqaradi. Erkak asalarilarning vazifasi nasl qoldirish bo'lib, ular tayyor ovqat hisobiga yashaydi. Asalaril oila a'zolarining xizmat faoliyati o'zaro bog'liq bo'lganidan ularning birtortasi ham mustaqil hayot kechira olmaydi. Asalarilning bir juft elaksimon va 3 ta oddiy ko'zi bo'ladi. Elaksimon ko'z bilan, asosan uzoqni, oddiy ko'z bilan gulga qo'ngandagina ko'radi.

42-ras. Asalarilarning oila a'zolari (chapdan o'ngga) urug'ochi asalaril, ishchi asalaril va erkak asalaril.

O'zbekistonda asalaril oilasi bir yilda 140-150 kg asal to'playdi, bundan 100 kg o'z ta'minotiga sarflansa, 40-50 kg ajratib olinadi. Asalaril ramkasidagi asal uning ta'minotiga yetarli bo'lmasa, ari sun'iy tayyorlangan shira bilan boqiladi. Bunda 11 suvga 1kg qand solib qaynatiladi. Tayyorlangan shira sovigandan so'ng asalaril uylariga qo'yiladi. O'zbekistonda asalarilning O'rta rus qoramtir o'rmon, Kavkaz kul rang tog', Uzoq Sharq, Italiya, Ukraina kabi zotlari bor. O'rta rus qoramtir o'rmon asalarisi tez rivojlanishi, ko'p asal to'plashi, sovuqqa chidamligi bilan ajraladi. Xartumi 6 mm Kavkaz kul rang tog' asalarisi yuvoshligi va xartumining uzunligi (6,6-7,1 mm) bilan dunyoga mashhur. Uzoq Sharq asalarisi qisqa muddatda ko'p asal to'plashi va chirish kasalliklariga chidamligi bilan farqlanadi. Italiya asalarisi chidamli, mum kataqia osoyishta yashaydi. Ukraina asalarisi yirik kumush, sariq rangli, uyasida asalaril yelimi kam.

Asalaril oilasining hayoti nihoyatda murakkab va o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Oilani tashkil etuvchi har bir individ ma'lum bir muayyan vazifani bajaradi.

Shunga ko'ra xar bir oilada urg'ochi ari ishchi ari va erkak arilar bo'ladi. Rivojlanmagan urg'ochi arilar. Shuning uchun ham ular erkak arilar bilan o'zining tana tuzilishi, katta kichikligi va fiziologik xususiyatlariga ko'ra ajralishish qobiliyatiga ega emaslar. Lekin, ayrim hollarda ular tuxum quysa, bu birlaridan fark, qiladilar. Bu xu-susiyatga polimorfizm deyiladi. Polimorfizm tuxumlardan faqat erkak arilar vujudga kelar ekan. Ishchi asalarilarning tanasi 12-14 odatda, xar bir individ oilada ma'lum bir vazifa bajarishdan kelib chiqadi. Ular, og'irligi o'rtacha 0,1 g atrofida bo'ladi. Ular yozda 5-6 hafta, qishda bir necha Boshqacha kilib aytganda bajarilishi lozim bo'lgan ishning taqsimlanishi bevosita bog'liq bo'ladi. Ishchi asalarilar oilada turli xil vazifalarni bajaradi. Jumladan, nektar, ularning barcha morfologik farqlariga bog'liq, bo'ladi (42-rasm).

Asalarilar oilasi bir butun va yagona biologik va xo'jalik birligi bo'lib ularni tarbiyalaydi. Shuningdek mumdan qurilma yasaydi, uyani quriqlashadi va x., k. erkagi, na urg'ochisi va na ishchisi o'z oilasidan ajralgan holda o'z vazifasini bajaradi. Shunga ko'ra ular tanasida ayrim uzgarishlarni vujudga kelishiga olib kelgan degan olmaydi. Ular bir-birlari bilan muayyan, bog'liq, holda o'z faoliyatini ko'rsatadigan sharoitlar mavjud. Jumladan, ularning xartumi urg'ochi va erkak arilarnikidan oladilar. Asalarilarning xayoti va faoliyati tashki muhit sharoiti bilan nihoyat bog'liq. Uzunroq, qorin sternitlarida mum oynachalari va orqa oyoqlarida gul changini bog'lik holda bo'ladi. Ularning oziq tuplashi, urchib ko'payishi, hayotchanligi yig'adigan moslamasi bo'ladi.

o'sishi va rivojlanishi ham tashqi muhit bilan chambarchas bog'liqdir. Umuman, ishchi asalarilar oilasi faoliyatida hal qiluvchi rol uynaydi. Ular urg'ochi asalarilar oiladagi jinsiy organlari yaxshi rivojlangan yagona organ bo'lib, u yonaning gaz, harorat rejimi va havo namligini ma'lum darajada saqlay oladilar. individlar. U tuxum qo'yishdan boshqa hyech qanday vazifa bajarmaydi. Ular Shuningdek oziq zapasi tuplaydilar, uni kayta ishlaydilar. Yosh avlodni, erkak va tanasi uzunchoq kelishgan bo'lib, uzunligi 20-25 mm, oifligi 0,2 g atrofida bo'ladi. Ular urg'ochi arilarni tarbiyalaydilar.

Uning qorni qanotlaridan bir oz uzunroq bo'lib, 2 ta orqa oyog'ida gulchangi yig'adigan savatchasi bo'lmaydi. Asalarilar uchun tabiatdagi barcha xil o'simliklar gulining nektari va changilari oziq, manbalari hisoblanadi. Shuningdek, asalarilar uchun suv va mineral moddalar ham talab etiladi.

Urg'ochi asalari quyan tuxumidan ishchi, erkak va yosh urg'ochi asalarilar vujudga keladi. Urg'ochi asalarilar bir-birlari bilan birga yashay olmaydilar. Ular Nektar - gul bezlari - nektardonlardan ajraladigan shirin suyuqliqir. Ayrim orasida «jang» boshlanadi va faqat baquvvat va kuchlisi qolib ikkinchisi oiladan ajratiladi. Ular o'simliklarda nektar bezlari guldari tashqarida bo'ladi. O'simliklarning nektar tashlab uchib ketadi. Lekin, kamdan-kam ikkita urg'ochi (qarisi va yosh urg'ochisi) ajratilishi chetdan changlanishga moslanishidir. Guldagi nektar hidi hasharotlarni vaktincha birga, bir oilada, navbatchilik asosida yashashi xam kuzatilgan. Urg'ochi o'ziga jalb etadi. Ular oyokchalari, qanotlari yordamida guldari gulga changni olib asalarilarning hayoti o'rtacha 5 yil bo'lib, ular 2 yoshdan so'ng otalangan tuxum otadi va natijada o'simliklar chetdan changlanadi. Bunday holat tabiatda qo'yishi susayadi. Bunday tuxumlardan ishchi asalari vujudga keladi. Otalanmagan o'simliklarning tashqi sharoitga moslanish imkoniyatini kuchaytiradi va o'simliklar tuxum qo'yishi birmuncha ko'payadi va ulardan erkak asalarilar vujudga keladi. Ularini saqlanib qolishida muhim rol uynaydi. Nektar tarkibida shakar, suv, mineral Binobarin, urg'ochi asalarilarni 2 yildan ortiq saqlash samara bermaydi. Ularning kuzlar va boshqa tur moddalar uchraydi. Qandlar oddiy va murakkab holda bo'ladi. O'simliklarni turiga ko'ra ular nektaridan shakar va suv miqdori har xil (29-74% gacha) bo'lishi aniqlangan.

Erkak asalarilar. Ularning tanasi ishchi asal-rilarnikidan kattarak va silindri Qayta ihlangan nektar - asalga aylantiriladi. U qo'yidagicha yuz beradi. shaklida bo'ladi. Ularning uzunligi 15-17 mm, og'irligi 2,2 g. Ko'zlari nisbatan Asalarilar gul nektarini ofh3 apparati yordamida asal jig'ildoniga surib olib uyasiga katta va murakkab, boshining tepa qismida bir-biriga juda yaqish joylashgan olib keladi. Ishchi asalari nektarni olib kelgach, xartumi yordamida uchmaydigan Mo'ylovi 13 burindan tashkil topgan. Ularda nish apparati bo'lmaydi. Qornida mum yosh asalarilar xartumiga beradi. Nektarni qabul qilib olgan arilar uni asal oynachalari va oyog'ida gul changini to'playdigan moslamalari ham bo'lmaydi. jig'ildrniga shimadi, keyin uni qaytadan xartumiga qusadi. Bu jarayon birnecha marta takrorlanadi va nihoyat nektar asalari jig'ildonida invertaza fermentiga boyiyydi. Bu ferment shakarqa-mish shakarini, ya'ni murakkab shakarni oddiy meva va uzum shakarigacha parchalaydi. So'ngra bu oddiy shakarlar katakchalarga tuldiriladi, ortikcha suvi bug'lanib ketadi va ularning parchalanish jarayoni davom etishi natijasida u yetilgan asalga aylanadi.

Erkak asalarilar asosan bahorda yangi oilaga ajrab chiqish oldidan Tayyorlangan, asal solingan katakchalar mum qopqoqchalar bilan berkitiladi. Asal o'zining kimyoviy tarkibiga ko'ra shakar eritmasi konsentrasiyasi va nektardan fark, qiladi. Agar asal tarkibida 18-20 foiz suv bo'lsa, qolgani shakardan iborat. Nektar tarkibida suv ko'proq bo'lib, uning bir kismini shakar tashkil qiladi.

Erkak asalarilar oiladan haydab chiqarishadi va ular tashqarida ochlikdan va Nektarni asalga aylantirish jarayonining biologik mohiyati shundaki birinchidan, shakarning boyitilgan eritmasi hisoblangan asal uzoq vakt saklan-ganda

xam aynimaydi. Binobarin qishlov uchun ko'p miqdorda asal g'amlab qo'yish tavsiya qilinadi) bilan (har bir oilaga 100 g dan har 4-5 kunda) oziqlantiriladi. uning shu xususiyatiga asoslangan. Nektarni asalga aylantirish jarayonida mumkin. Asalarichilik qishloq xo'jaligining bir sohasi, asal, mum olish va hasharotlar shakar oddiy shakarga parchalanadi. Natijada asalarilar qishlov vaqtida bu oziqlanish bilan changlanadigan ekinlarni changlatish uchun asalari boqish demaqqir. Qadim iste'mol qilishda ko'p oziq va energiya sarf qilmaydilar. Shuningdek, ko'p asalarilarda odamlar asal va asalari mumini daraxtlarning kovaklaridan olishgan. chiqarmaydilar va ortiqcha bezovta bo'lmaydilar. Asalarilar yig'ib kelgan bo'lgan asalarilarni qutilarda boqish usuli 19-asrda paydo bo'lgan. Asalarisimonlar changining ahamiyati juda katta bo'lib u ularning qiymatiga ko'ra asalga teng turadi. O'zbekistonda asalarilar boqish usuli subtropik iqlimli o'lkalarda rivojlangan. O'zbekistonda. Asalari

Asalarilar kasalligi uch xil: infeksiyon, invazion va yukumsiz bo'ladi. Infeksiyonlarni ko'paytirish uchun maxsus joy ajratiladi. Odatda bunday joy asalarilarni kasalliklarning kuzg'atuvchisi o'simlik tanasidagi bakteriyalar, viruslar yoki asalarilar boqishda asrashga ham mo'ljallangan bo'ladi. Buning uchun daraxt va butalar bilan zamburug'lar hisoblanadi. Invazion kasalliklarning kuzrag'uvchilari bir xujayrali bo'lgan, shamol tegmaydigan joylar tanlanadi; bu daraxtlar ayni vaqtda asallik ko'p xujayrali parazit hayvonlardir. o'simliklar bo'lishi kerak shu bilan birga, ular asalari qutilarini ofobdan saqlaydi.

Yuqumsiz kasalliklar asalarilar oilasining hayoti uchun kerak bo'lgan O'zbekistonda asalarilar ko'klamdan to kech kuzgacha serasal o'simliklar ko'p sharoitlarning buzilishi natijasida vujudga keladi. Agar bu sharoitlar tiklanib bo'lgan tog'larda asralib, qish boshlanishi oldidan qishlov joyiga keltiriladi. Shu kasallik uz-uzidan yig'ib, bo'lib ketadi. bo'li bilan yillik asal yig'imi oshiriladi, shunday joylar olmasor, bedazorlar va

Asalari oilalarini sog'aytirish uchun kasalliklarni uz vaqtida aniqlab, ularni o'z vaqtida paykallari yonida barpo etiladi. Asalari qutisi asalarilar oilasining boshpanasi. Asalarilar yog'ochdan yasalgan qarshi ko'rashda davolash, sanitariya va profilaktika tadbirlarini olib borish talab etiladi. maxsus asalarilar qutisida boqiladi. Hozirda asalarilar qutisining Dadan-Blatt, yotiq, Rut

Asalarilarning yuqumli kasalliklari qo'yidagilar: Yevropa chirish kasalligi, Amerika chirish kasalligi shular jumlasiga kiradi. xillari bor. Dadan-Blatt qutisi asosiy uya korpusidan va bir yoki ikkita magazindan (qo'shimcha ustki korpusdan) iborat. Uya korpusiga eni 435 mm, bo'yi 300 mm li

Invazion kasalliklari: Nozematoz, Kirapidoz, Braulyoz va Senotainioz kabllari 12 ramka, magazinlarga bo'yi 150 mm li 12 ramka joylashadi, yotiq asalarilar qutisi korpus va qopqoqdan iborat, 16-24 ramka joylashadi. Rut asalarilar qutisining tag poli

Asalari biti (*Braula soyosa*)-qo'sh qanotlilar turkumiga mansub jigar rangi sug'urib olinadigan bo'lib, korpus va 1-2 magazindan iborat. Har qaysi korpus va hasharot. Bo'yi 1-1,5 mm tanasi qora tukchalar bilan qoplangan, boshi katta, magazinga eni 435 mm va bo'yi 230 mm li 10 ramka joylashadi. O'zbekistonda, yalpoq, ko'kragi qisqa, qorni (tanasi) tuxumsimon cho'ziq, oyoqlari qisqa, tirnoqlari asosan, Dadan-Blatt va Rut kabi tik asalarilar qutisidan foydalaniladi. bor. Xonaki asalarilar hisobiga yashaydi. Asalarilarni qo'riqlash uchun uya tez-tez ko'zdan kechirib turiladi va asalarilar biti tuxumlari va qurtlari yo'qotib boriladi.

Asalari bo'risi filant (*Philanthus triangulum*) - Sphecidae oilasiga mansul asalarichilikka katta ziyon yetkazadi. Ularni yo'qotish uchun uyalariga DDT, geksafloran va boshqa zaharli moddalar purkaladi, asalarilar boshqa joyga ko'chiriladi. Asalari bo'risi filant (*Philanthus triangulum*) - Sphecidae oilasiga mansul hasharot, bo'yi 1,5 sm keladi. Uyasini yerga (1 m gacha chuqur kovaklarga) qo'yadi. Erkaklari o'simliklar bilan, urg'ochilari asalarilar bilan oziqlanadi, urg'ochisi asalarilarni belidan ezib, shirasini chiqaradi va shu bilan ovqatlanadi. O'ldirgan arilarini uyasiga olib borib, ular bilan bolalarini boqadi. Asalarilar bo'risi asalarichilikka katta ziyon yetkazadi. Ularni yo'qotish uchun uyalariga DDT, geksafloran va boshqa zaharli moddalar purkaladi, asalarilar boshqa joyga ko'chiriladi.

Asalari yiring kasalligi asalarilarning qurti (lichinkasi) va g'umbagida uchraydigan yuqumli kasallik Bunda qurt va g'umbak chirydi, yiringlaydi. U boshlang'ich davrda sezilmasligi ham mumkin. Bu kasallik bilan og'rigan asalarilar oilasida qurtlar bir tekis o'smaydi. Asalarilarning kasallanganini bilish uchun qurt yoki g'umbakka gugurt cho'pi suqib olinsa, yiring cho'p bilan cho'zilib chiqadi. Asalarilar yiring kasalligi qurtida bo'lsa, Yevropa yiring kasalligi deb, g'umbaqiga bo'lsa Amerika yiring kasalligi deb ataladi. Ikkala kasallik ham O'zbekiston asalarilarida uchraydi. Asalarilar yiring kasalligiga qarshi ko'rash choralarini; kasallik yengilroq bo'lsa, qurt va g'umbaklarga beriladigan qo'shimcha ozuqaga norsulfazol, penisillin va boshqa dorilar qo'shiladi, og'ir bo'lsa, asalarilar oilasining joyi yangilanib, shifobaxsh sharbat (1 l suvga 1 kg shakar, 1 g norsulfazol qo'shib

1) to'r bosh, betni ari chaqishdan himoyalashda ishlatiladi. Uning yuzga tutiladigan tomoni qora to'rdan, boshqa tomonlari chit yoki satindan qilinadi, ikki tomoniga 2,5- 13 mm li metall halqa kiyyizilib, ust tomoni boshga kiyiladigan qalpoq gardsishiga tiqiladi. To'rning simdan qilingan xillari ham bor;

2) tutatgich - asal olishda va asalarilar oilasini tekshirishda asalarilarni haydashda qo'llaniladi, u korpus va zosqondan iborat, bir-biri bilan metall plastinka yordamida biriktirilgan. Korpus qopqog'i tutunni tegishli tomonga yo'naltirilgan qilib yasalgan;

3) iskana - asalarilar oilasini tekshirishda ishlatiladi. Uning yordamida asalarilar qutisi va ramkalar qirib tozalanadi, mum katakli ramkalar olinadi yoki joyidan qo'zg'atiladi. Shuningdek iskanadan asalarilar quti korpuslari va magazinlarini bir-biridan ajratishda foydalaniladi. Iskananing bir uchi to'g'ri burchak shaklida egilgan, o'zi po'latdan yasalgan, uzunligi 18-20sm, eni 3-3,5sm va qalinligi 0,3sm;

4) ona uya - asalarilar oilasidagi ona arini vaqtincha ajratib qo'yishda ishlatiladigan katakcha, sim to'rdan gugurt qutisi kattaligida yasaldi;

5) ko'ch savat - oilasidan bo'lingan asalarilarni ushlab kelish va ularni vaqtincha ushlab turishda ishlatiladi. U tuxum shaklda faneradan yasali, tubi va ochiladigan qopqog'i to'rdan qilinadi;

6) ona uya qalpog'i - mum kataqiagi yangi qo'yilgan ona arini vaqtincha

ajratib qo'yishda ishlatiladi, metall gardishga ko'zi 2,5-3 mm li sim to'rt burchakli tula-tukis urganilmagan. Lekin, pasekalar vodi, etagi, tuqalarda kuchib tayarlanadi;

7) to'siq panjara - asalari oilasida bir necha ona ari ketkazishda ishlatiladi. Ular arilar o'ta olmaydi, tunukadan 448X250 mm katta bo'lakdan yasali, tirqishlarining eni 4,4mm, uzunligi 28mm;

8) ramkalarni ko'chirib yurish uchun qopqoqli yog'och yashiq 5-6 ta ramka bilan olib yurishga mo'ljallangan;

9) teshgich - ramkaning ikkita yondor yog'ochini teshishda ishlatiladi. Asalarilar qismlari cho'yan korpus, richagda, bizizli 4 ta shtok va ikkita prujinadan iborat;

10) asalarilarga qo'shimcha ozuqa beriladigan oxurcha;

11) g'altak - sun'iy mum katak chetlarini ramkaga zichlab yopishtirishda ishlatiladi, asosiy qismlari yog'och dastali dumaloq metall sterjen va o'qdan iborat;

12) ramkalarining to'ldirilgan mum kataklar ustini kesadigan pichuq; ishlatishdan oldin qaynoq suvga tiqib olinadi;

13) Yopilgan mum kataklar og'zini ochish uchun ishlatiladigan korpusining ko'tarma qopqoqlari, jumrakli idish, isitish asboblari qo'yish uchun ochiladigan yon stollaridan iborat bo'ladi;

14) elak - mum kataklardan ajratib olingan asalni suzishda ishlatiladi, zanglamaydigan tunuka va oqartirilgan sim to'rt burchakli qilinib, asal ajratadigan mashina kraniga osiladi;

15) mum kataqiagi asalni ajratib oladigan medogonka, bu mashina markazida qochirma kuch bilan ishlaydi, radial (katta) va xoodial (kichikroq) xillari bor;

16) asal tindiriladigan idish - alyumin yoki oqartirilgan po'latdan 285 yoki 570 mm li qilib yasali, 400 yoki 800kg asal ketadi, asalni tindirishda sirlangan idish yoki yog'och bochkalardan foydalanilsa ham bo'ladi;

17) mum katak og'zidan qirqib olingan mumlar, mum chiqitlari oftobda eritiladigan moslama yog'och korpus, tub, ko'tarma qopqoq, oyna bilan o'ralgan rama, tog'ora va isitadigan materiallardan iborat yirik asalarichilik xo'jaliklarida bug' bilan ishlaydigan mum eritgichdan foydalansa ham bo'ladi, bu tipdagi mashinada bir yo'la 25 ramka mum katagini eritish mumkin;

18) asalari uchun sug'orgich - yog'ochdan yoki alyumindan yasali, jo'mragi bor, hamisha oftob tushib turadigan joyga qo'yiladi, bunda asalarilarga doimo suv kelib turadi. Asalarizorlarga odatda ikkitasi qo'yiladi, biri chuchuk ikkinchisi sho'r suv bilan to'ldiriladi, suvi har kuni yoki kunorya almashtiriladi;

19) ikki g'ildirakli yengil aravacha - asalari oilasi, asalari qutisi va asalari asbob uskunalarini ko'chirib yurishda ishlatiladi.

Respublikamizning tabiiy sharoiti ko'plab o'simliklarni o'sishi uchun nihoyat qulay hisoblanadi. Viloyatlarimizda asalari boqish asosan kuchma asalarichilikka asoslangan. Binobarin, tovar mahsulotining asosiy qismi shu usul asosida yetishtiriladi. Kuchma asalarichilik zonalarida asalchil o'simliklarni xilma-xilligi, ulkamlarda uzok, vaqt sovuq bo'lmasligi, qish mavsumining qisqaligi, asalarilarning yuvvoshligi, ularni parvarish qilish usullarining oddiyligi ko'plab qimmatli asalari, ona ari, va paketli asalarilar olish uchun katta imkoniyatlar beradi.

Pasekalardan har tomonlama unumli foydalanish maqsadida ularni kuchirish

usullari tula-tukis urganilmagan. Lekin, pasekalar vodi, etagi, tuqalarda kuchib tayarlanadi. Ma'lum miqdorda pasekalar Chotqol, Qurama, Boysun, Hisor tizma qo'ltirlariga olib chiqiladi. Qish oylari (dekabr, yanvar, fevral) asalarilar dalaga nektar olish uchun yig'ishga chiqmaydi. Ular zapas oziq bilan oziqlanadilar.

Kuzatishlardan ma'lum bo'lishicha, obhavo yaxshi kelgan yillari (1967) aprel may oylarida xilma-xil cho'l utlaridan bir kunda 22,5 kg chang va nektar olish mumkin ekan. Lekin bahor sovuq kelganda cho'lda va nektar beruvchi o'simliklarning o'sishi va rivojlanishi birmuncha susayib ketadi. Bunday vaqtlarda pasekani cho'lga kuchirishning hojati bo'lmaydi. Aprelning oxiri va mayning boshida pasekalarni adirlarga, tof etagidagi xilma-xil utlar (xashaki nuxat, erkak ut, tarmak, kashk, ar beda, astragal va lola (kizgaldoqiar) ko'p usadigan joylarga kuchirish mumkin.

Paxtadan ko'prok, asal oladigan oylar - iyul va avgust hisoblandi. Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida ekiladigan ingichka totali g'uzalarda asal ko'prok, bo'lishi tajribalarda qurilgan. Masalan, bitta asalari oilasidan olingan tovar asal miqdori 40-70 kg tosh bosgan. Uzbekistonning boshqa zonalarida bu ko'rsatkich 25-30 kg ga to'g'ri keladi. Tajribalardan ma'lum bo'lishicha, har bir gektar paxtazor maydonidan 20-30 kg chang olinar ekan. Makkajo'xori ham ko'p chang beruvchi o'simliklardan hisoblanar ekan.

Nazorat savollari:

1. Asalarilarning xalk; xo'jalik ahamiyati to'g'risida nimalarni bilasiz?
2. Asalarilardan qanday mahsulotlar olinadi?
3. Asalarilar oilasining tarkibi va biologiyasi to'g'risida so'zlab bering.
4. Asalarilarni oziq manbalari to'g'risida tushuncha bering.
5. Asalarilarning qanday kasalliklarini bilasiz?
6. Asalarilar oilasini kuchirish tadbirlari to'g'risida so'zlab bering.

7.4. BALIQCHILIK XO'JALIKLARI FAOLIYATI.

Ko'l baliqchiligi o'zining vazifasi va yo'nalishiga ko'ra asosan ikki xil, ya'ni ilik suvli va sovuq suvli tipga bo'linadi. Buning uchun boqiladigan baliqlarni biologik xususiyatlari va ularni suv harorati hamda gidrokimyoviy sharoitlariga munosabati (chidamliligi, mosligi) hisobga olinadi.

Ko'l baliqchiligi o'zining tashkiliy jarayonlari va mahsulot yetishtirib berish imkoniga ko'ra to'la tizimli va noto'la tizimli bo'ladi. So'ngi tizimga asosan baliqchilik pitomniklari va keltirilgan mayda baliqlarni boqish va ustirish bilan shug'ullanuvchi xo'jaliklar kiradi.

Baliqchilik xo'jaligini tashkil qilish uchun dastavval uni qanday tipda bo'lishi, xo'jalik tizimini aniqlab olish talab etiladi. Shuningdeq xo'jalik tarkibi va mahsulot ishlab chiqarish kuvvati nazarda tutiladi. Barcha qurilish ishlari tasdiqlangan loyihalar asosida bajariladi. Buning uchun joy tanlash muhim ahamiyatga ega. Bunday tadbirlar har bir davlatning yer qonuniyatlari asosida bajariladi. Bu borada umumiy yer maydoni har xil bo'ladi. Jumladan, tula tizimli xo'jaliklar uchun 300-

1000 ga, baliqchilik pitomniklar uchun 25-50 ga va baliq boqish suv hovuzlarida tayrab suzadigan katta hovuzlarga tushiriladi. Bu hovuzlarda esa tabiiy oziqlar (ko'klari) uchun 20 ga va undan kuproq bo'lishi mumkin.

Baliq boqish hovuz va boshqa suv havzalarida baliqlarga ozuqa berib o'stirilgan kunjara, pishirilgan kartoshka, suyak uni bilan ta'minlab turiladi. Kuz kelishi bilan Baliqlarni hovuz xo'jaligida ustirish va rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ular barcha kattalashgan karplar ovlanadi.

maxsus sistema asosida olib boriladi. Hovuzlardan xama vaqt suv utib tutiladi. Respublikamiz viloyatlaridagi sholipoyalarda karp baliq'ini urchitish nihoyat ta'minlanadi. Zog'ora baliq, xonbaliq, utkir baliq, sudak ilonbaliq va boshqa yuqori samaradorlikka erishishda muhim omil hisoblanar ekan. Jumladan, ular baliqlarni boqish tartibi ishlab chiqilgan. Issiqsevar baliqlar (zog'ora baliq hamma vaqt suzib yurib tuproqni yumshatar, chivin lichinkalarini va g'umbaklarini tovonbaliq, leshch, amur va b.) boqiladigan hovuzlar utloq va botqoqlarda suvdagi begona o'tlarni va urug'larini iste'mol qilib sholidan mul hosil uchastkalarda barpo etilib, ularga dare, kanal, kollektorlardan hamda kullardan tozlashda muhim vazifa bajarar ekan. Shunday qilib, sholikorchilikda baliqchilik olinadi. Salqinsevar baliqlar (xonbaliq, sulaymonbaliq oqbalig) boqiladigan ishlari uz samarasini ko'rsatar ekan.

hovuzlar organik moddalar kam bo'lgan uchastkalarda qurilib, ularga buloq va Ko'lda boqiladigan baliqlarining qo'yidagi va boshqa zot turlari ariqdan suv olinadi. Baliq boqish xovo'ziga begona baliqlar kirmasligi va hovu mavjud efolyasiya Karp barcha baliqlar orasida keng tarkalgan (43-rasm). U tez ichidagi baliqlar uchun suv kiradigan va chiqadigan joyiga maxsus panjira usadi. Barcha turdagi oziqlarni iste'mol qilishga moslashgan, U iliq suvlarni xush qo'yiladi. Baliq boqish hovuzi kelajakda undan boshqa maqsadda foydalanishu ko'ra-di. Tuxum qo'yishi uchun suv harorati 18-20°C va jadal o'sib rivojlanishi hisobga olib, kichik dare qirgoq-lariga quriladi. Baliq boqish hovuzini uzoq muddat uchun 20-28°C harorat bo'lishi yaxshi natija beradi.

yaxshi saqlash maqsadida, uning meliorativ holatini yaxshilovchi tadbirlar amalga oshiriladi. Bu tadbirlar hovuzdan tashqarida va hovuzda o'tkaziladi. Birinchisi suv yig'iladigai maydoncha qiyaligini zinapoyalarga bo'lish, hovuzga tushadigan suvni tozalash va uni kislorod bilan boyitish, toshkin suvlarni g'amlash, hovu ichini loyqa bosishdan saqlash ishlari kiradi. hovuzni vaqt-vaqti bilan quritib, zaru suv-xavo rejimi yaratish, qamish, lux kabi o'tlar bosishining oldini olish, hovuzda

torf qatlamlari hosil bo'lishiga yul qummasliq hovuz tubini loyqa va boshqa chukindilardan tozalash ishlari ikkinchi guruhdagi tadbirlardir. Baliq boqishda kunjara, arpa, bug'doy va javdar kepagi, baliq uni, go'sht uni va hokozolar ishlatiladi. Baliq ovqati maxsus stolchada beriladi (stolcha suvga 0,5-0,75 m botirib qo'yiladi) yoki hovuz tubiga qurilgan maxsus ovqat maydonchasiga solinadi. Baliq boqishda suvning harorati hisobga olinadi. Masug'orish, zog'ora baliq suvning harorati 20-26°, xonbaliq-15-18 bo'lgach yaxshi ovqatlanadi. Baliq boqishda hovuzning meliorativ xolati yaxshilanadi Hovuzlarni har biri maxsus vazifani bajarishga mo'ljallangan bo'ladi. Masalan, baliq tuxum kuyadigan hovuzlarda baliq bolalari yetishtiriladi. Suvni tezroq va osonroq isishi nazarda to'tilgan holda bu hovuzlar yo'zaroq qilib qaziladi. Ularning tagida o'simliklar ustiriladi. Chunki o'simliklar bo'lmasa, karp baliq'i tuxum quymaydi. Shundan so'ng balik, bolalari ustiriladigan hovuzlarga kuchiiriladi. Qish kelishi bilan bu mayda karp baliqchalar chuqur hovuzlarga kuchiiriladi. Ularni qishlash hovuzi deb ataladi.

Bahor kelishi bilan bir yashar bo'lgan karplar

Agar suv harorati 13-14°C gacha pasayib ketsa, uning oziqlanishi tuxtaydi va harakat qilmay quyadi. Umuman, ularni o'sishi va rivojlanishi birinchi galda suv harorati, suvdagi oziq va ularni to'g'ri saqlashga bog'liq bo'ladi.

Karp baliq'i bir yoshligida 500 g, ikki yoshligida 1000 g, turt yoshligida 3000 g tosh bosadi. Ular 4 - 5 yoshligida jinsiy balog'atga yetadi. Urg'ochilari har bir kg vazni uchun o'rtacha 180 ming tuxum (ikra) beradi.

Sazan iliq haroratni xush kuruvchi baliqlar guruhiga kiradi. Ular o'zining biologiyasiga ko'ra karp baliq'i bilan birxil bo'ladi. Kul sharoitida sazan karpga nisbatan biroz sekinrok, usadi. Lekin ayrim vakillari hayoti davomida 20 kg gacha tosh bosaoladi.

Laqqa baliq (Silurus glanis) - laqqa baliqlar oilasiga mansub baliq. Bo'yi 5 m gacha, og'irligi 300 kg cha. Tanasi tangachasiz, suzgich qanoti kichik og'zi keng pastki jag'i uzunroq. Mo'ylovi 3 juft. Orqa tomoni zaytun tusda, ost qismi (qorni) esa oq. Laqqa baliq Orol dengizi hamda Yevropadagi ko'l, daryolarda va boshqa yerlarda yashaydi. Iyunda 136-467 ming uvildiriq tashlaydi. To'rt yoshda jinsiy

43-Rasm. Yovvoyi sazan va kraplarning turli zotlari.

44-rasm. O'rta Osiyo suv havzalariga kuchiirilgan baliqlar. 1-oq amur, 2-ilonhosh, 3-tolstolobiq

45-Pachm. Ляцок

yetiladi. Hozir Orol dengizidan yiliga tutiladigan baliqniigi 7% ini tashkil etadi. Umurtqasiz va umurtqali jonivorlar bilan ovqatlanadi.

Oq amur, oq va ola tolstolobik (keng peshona balik,) (44-rasm). Ular karpsimonlar oilasiga kiradi. Ular Tinch okeanga qo'yiluvchi daryolarda, Orol daryolarida va Amurning janubiy qismida ko'proq uchraydi. Ok, amur asosan yumshoq (mayin) suv o'simliklari bilan oziqlanadi. Oq tolstolobik fito-plankton bilan va suv o'tlari bilan oziqlanadi. Ola tolstolobik fito - va zooplanktonlar bilan oziqlanadi. Markaziy Osiyo janubida urg'ochi oq tolstolobiklar 3 yoshligida va tana uzunligi 40 sm bo'lganida jinsiy balog'atga yetadi. Oq amur va ola tolstolobik 4 yoshligida, tana uzunligi 60 sm bo'lganida jinsiy balog'atga yetadi. Ular faqat oq suvlarga tuxum quyadi. Oqmaydigan suv bo'lsa tuxum quymaydi. Tuxum qo'yilishi uchun suv harorati 19- 20°C bo'lishi talab etiladi. Tuxumining miqdori ulamdan katta-kichikligiga bog'liq bo'lgani holda o'rtacha 100-200 mingdan 1 milliongacha, ba'zan undan ham kuproq bo'lishi aniqlangan. Oq amuri kupincha 300 g tushib bosadi. Ularning har bir kg vazniga 1000 tuxum (ikra) to'g'ri keladi. Ular o'simliklarini iste'mol qiladi, binobarin, paxta dalalari va sholikorlikka kelayotgan kanallarni tozalab kup foyda keltiradi.

Lososlar (Sattinmdae) seldsimonlar turkumiga mansub baliqlarning bir oilasi. Tanasi tangachalar bilan qalin qoplangan. Shimoliy yarim sharning chuchuk suv havzalarida yashaydi (45-rasm). Ba'zilarlari utkinchi. Janubiy yarim shardagi suv havzalarida iqlimlashtirilgan 9 urug'i bo'lib, shundan 7 uruqqa mansub turlari uchraydi. Jumladan, O'rta Osiyoda orol lososi yoki kumja va amudaryo gulmoyi degan kenja turlari tarqalgai. Losos muhim xo'jalik ahamiyatiga ega. Tinch okean Lososiniig kizil ikra (uvildirig'i) yuqori baholanadi.

Tog'ayli baliqlar (Chondrichthyes) - baliqlarning sinfi, Skeleti tog'ayli. Terisi (ba'zan, tangachasiz) plakoid tangachalar bilan, tishi emal bilan qoplangan. 5-7 jult tashqi jabra teshiklari bor. Ko'ndalang og'izli, ichagida spiralsimon klapanlari bo'ladi, cyv ichag pufagi yo'q, bosh miyasi rivojlangan. Shoxsimon kapsulaga o'ralgan tuxum qo'yadi yoki bola tug'adi. Tog'ayli baliqlarning deyarli hammasi dengizda, kamdan-kam chuchuk suvda yashaydi. Devon davrining oxirlarida paydo bo'lgan, hozir ko'p turi o'lib ketgan. Tog'ayli baliqlar plastinka jabralilar va yaxlit boshlilar kenja sinfiga bo'linadi.

Forel. Bu baliq Amudaryoning yuqori qismida, shuningdek, Kavkaz zonasida, Volga, Ural, Dnestr, Dnepr daryolarida va suv havzalarida kuproq uchraydi. Bu baliq suvda kislorodni ko'p bo'lishini ma'qul ko'radi. Uning jadal o'sishi va rivojlanishi uchun suv harorati 15-18°C bo'lishi ma'kul hisoblanadi. Forel 3-4 yoshida jinsiy balog'atga yetadi. Ular sentyabni oxiridan noyabrgacha tuxum quyadi. Mart aprel oylarida quygan tuxumlaridan lichinkalar vujudga keladi. Ularning o'rtacha og'irligi 200 g dan 1000 g gacha. Ba'zan undan xam kattalari uchrab turadi.

Karas. Karas balig'ining ikki turi bo'lib, bittasi tilla rangli bo'lsa, ikkinchisi kumush rangli hisoblanadi. Bu baliqlar asosan daryolarda, kullarda va suv havzalarida kuproq uchraydi. Urg'ochilari uz tuxumlarini 10-15 kun oralab (dam olib) quyadi. Buning uchun suv harorati 14-23°C va suv ostida o'simliklarni 0,5-0,6

m uzunlikda va zich bo'lishi ma'qul hisoblanadi. Urg'ochilari bir yilda jami bo'lib 160- 300 ming tuxum quyadi. Ular 3-4 yoshida jinsiy balog'atga yetadilar. Karasning vazni 1 yoshida 15-30 g, 2 yoshida 150-250 g, 3 yoshida 300-400 g tosh bosadi.

Cho'rtan baliq (uuka). Bu tez usuvchi baliqlar turiga kiradi. U 1 yoshligida 300 g, 2 yoshligida 600 g va 3 yoshligida 1 kg tosh bosadi. Jinsiy balog'atga 3-4 yoshligida yetadi. Kuygan tuxum miqdori o'rtacha 20- 200 ming, ba'zan yirik urg'ochilari 1 milliongacha tuxum qo'yishi aniqlangan. Tuxumini aprelni o'rtalarida quyadi. Bunda suv harorati 4-6°C bo'lishi yetarli hisoblanadi. Yirik cho'rtan balig'i asosan mayda baliq qurbaqa va suv hasharotlari bilan oziqlanadi.

Sudak. Okunlar oilasiga mansub bo'lgan bu baliq go'shtini mazali va lazatliiligi bilan boshqa baliqlardan ajralib turadi. Sudak barcha yirik daryolarda, shuningdek qora dengiz, Azov, Kaspiy va Boltiq dengizi atrofidagi suv havza va kullarida kuproq uchraydi. Ular 3-4 yoshligida jinsiy balog'atga yetadi. Bir qo'yishda 82-1185 ming tuxum quyadi. Tuxum qo'yishi aprel may oylariga to'g'ri keladi. Bunda suv harorati 9-18°C bo'lishi ma'qul hisoblanadi. Sudakni yoshlari suv hasharotlari va suvdagi qisqichbasimonlar bilan oziqlansa, yiriklari yirtqichlik bilan kun ko'radi. Ular uzidan kichik baliqlarni xush ko'radi.

Amerika laqqa balig'i (som). Bu baliq nihoyatda yirtqich bo'lib, asosiy ozuqasi baliq, qurbaqa va hasharotlar hisoblanadi. Bu balik, asosan suv havzalarida va kullarda ko'paytiriladi.

Ilonbosh - yirtkich baliq hisoblanadi. Bu baliq faqat suv kislorodi bilan cheklanmasdan, ayrim hollarda vaqti-vaqti bilan suv yuzasiga chiqib atmosfera kislorodidan nafas oladi.

Nazorat savollari:

1. Kul baliqchiligi to'g'risida uz tushunchangizni suzlab bering.
2. Baliq xo'jaligi uchun joy tanlash ishlari qanday olib boriladi?
3. Kul baliqlarini biologiyasi to'g'risida suzlang.
4. Kul baliqchiligida ko'paytiriladigan asosiy baliqlarning turlari to'g'risida nimalarni bilasiz?

7.5.BALIQLARNI KO'PAYTIRISH ISHLARI.

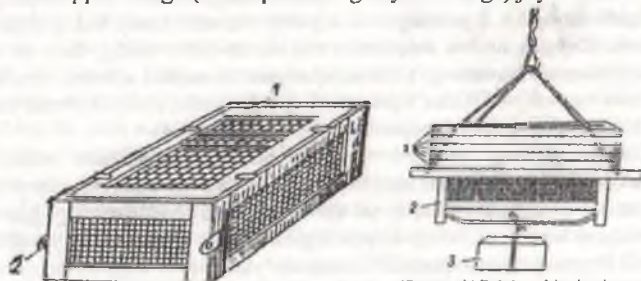
O'zbekistonda baliqchilik asosan uning suv havzalarida ko'paytiriladi. Respublikamiz balik boyliklari qonun yuli bilan quriqlanadi.

Baliqlarni ovlash faqat belgilangan muddatlarda va ma'lum joylarda ruxsat beriladi. Lekin baliqlarni portlovchi va zaxarli moddalar bilan yirtqichlarcha qirish qonun asosida jazolanadi. Tuxum qo'yish uchun muayyan joylarga ketayotgan baliqlarni ovlash taqiqlanadi, aks holda baliq zapaslari kamayib ketadi.

Respublikamizda baliq boyliklarini ko'paytirish maqsadida baliqlarni hovuzlarda

urchitish ishlari tashkil etilgan. Lekin hovuzda har qanday baliqni urchita berish ijobiy natija beravermaydi. Shuni nazarda to'tish lozimki, hovuzda

urchitilgan baliq tez usadigan, yaxshi ko'payadigan, serpusht va xura bo'lishi keng foydalaniladi. Buning ichiga baliqning urug'langan tuxumi solinadi. Bunday baliqlarni urchitish ishlari maxsus urchitish zavodlarida olib boriladi. Ular barabanlardan 4 tasi oxurchaga o'rnatilib, suv oqizib qo'yiladi. Tuxumdan chiqqan baliqlar hinchinkalar baliq o'stirish sexiga o'tkaziladi. Yosh baliqlar dastlab maxsus hovuzchalarda tirik jonivor va sun'iy ovqatlar berib boqiladi, so'ng suv havzalariga qo'yib yuboriladi.

46-Rasm. B.G.Chalikovning oqkaliq va ostryo baliq'i tuxumini ochirish apparati: 1-ochiladigan qopqoq; 2-apparatni bog'lab qo'yish uchun ilgak

47-rasm. N.D.Jukovskiyning losos (sulaymon baliq) tuxumini ochirish apparati: 1-baliq tuxumi uchun turli ramka; 2-ochib chiqqan baliq qurtlari uchun ostki ramka; 3-yuk.

Tuxumdan chiqqan baliq bolalari maxsus idish (sadoq)larga, so'ng hovuzlarga qo'yib yuboriladi. U erda ular turli suv havzalariga tarqatiladi. Amudaryoning Nukus shahriga yaqin qismida osyotrsimon baliqlar (ship va sevruga) bilan sun'iy yul bilan urchitadigan baliq zavodi qurish ishlari bajarilgan.

Baliq urchitish zavodi-ovlanadigan baliqlarni sun'iy usulda o'stirish bilan shug'ullanadigan korxona. Baliq urchitish zavodida baliqlarni asrash, baliq tuxumini urug'lantirish, baliq ovqati tayyorlash va inkubasiya ishlari qilinadi. Baliq urchitish zavodi strukturasi o'stirilayotgan baliqlarning yoshiga bog'liq. Agar baliq urchitish zavodi suv havzalari uchun baliq lichinkalari etishtirishga mo'ljallangan bo'lsa, u vaqtda yosh baliqlarni o'stirish va ovqat tayyorlash sexlari bo'lmaydi.

Erkak va urg'ochi baliqlar tuxum qo'yishgacha maxsus hovuzchalarda alohida-alohida asraladi, voyaga etgandan keyin urg'ochilaridan tuxum olinib, sun'iy urug'lantiriladi va inkubasiya sexiga qo'yiladi. Inkubasiya sexida sun'iy urug'lantirilgan baliq tuxumining ochirishda maxsus apparatlardan foydalaniladi. Masalan, zavod sharoitida sulaymonbaliq va xonbaliq tuxumini ochirishda Kost, Kaliforniya, Vilyamson apparatlari va tarnovli ramqalar ishlatiladi. Bunda baliq tuxumi ramkalarda harakatsiz ushlanib, u suv oqimi bilan doimo yuvilib turadi; qkaliq, cho'rtan baliq, zog'ora baliq (bularning tuxumi mayda) tuxumlarini chirishda esa Veys, Chez apparatlari ishlatiladi. Bunda suv oqimi bilan baliq tuxumi qalqib turadi. Shuningdek, baliq tuxumini zavoddan tashqari sharoitda chirishda B.G.Chalikovning suv betida suzadigan to'r qutisi (35x70x16) (46-sm) va N.D.Jukovskiy yasagan apparatlar (47-rasm) ishlatiladi. Bu apparatlar uryo, ko'l va hovuzlarning bevosita o'ziga qo'yiladi. Osyotr baliq'i tuxumini chirishda P.S.Yushchenkoniyag apparatidan - 7 qirrali to'rsimon barabanidan

Baliqlarni yuqorida keltirilgan usullar yordamida ko'paytirish ishlari yaxshi natijalar bermoqda. Ayniqsa sazan va karp hamda boshqa istemolga zarur ko'p mehnat talab qilmaydigan shirin ta'mli baliqlarini chngi zltlarini ko'paytirish ishlari yaxshi yulga qo'yilgan. Sazan va yovvoyi karp barcha talablarga javob beraoladi. Mutaxassislar karp tabiatini birmuncha uzgartira oldilar, binobarin, xonaki karpning bir necha madaniy zotlarini yaratishga erishdilar. Xonaki karpning shirinroq, yog'liroq va laziz bo'lishi bilan birga uning usishi va rivojlanishi birmuncha jndalroq bo'lishi aniqlangan. Yaratilgan yangi zot karp baliqlarida tana tangachalari kamroq rivojlanganligi bilan yovvoyi ajdodlaridan farq qiladi. Respublikamiz hovuzlarida xonaki karp bo'lsada yirik tangachalar saqlanib qolgan. Tangachalar baliqning ikki yonida bir tekis joylashgan. Ular uzlarining yaltiroqligi bilan yovvoyilaridan farq qiladi. Inson tomonidan yaratilgan yangi zot sazan baliqlarini faqat ko'rinishidagina emas, balki ularning xulq atvorida xam birmuncha o'zgarishlar yuz berdi. Masalan, yovvoyi vakillari hurkovich va extiyotkor bo'lsa, xonaki karp baliq'i ovqat tashlangan joyga bemalol suzib keladi. Xonaki karp baliq'ida shartli reflekslar osonlikda hosil qilish mumkin ekan. Masalan, ular qo'ng'iroq ovozi eshitib qirg'oqqa ovqat eyish uchun kelishlari tajribalarda sinab ko'rilgan.

Nazorat savollari:

- 1.O'zbekiston baliqchiligi to'g'risida so'zlang.
- 2.Respublikamiz suv havzalarida baliqlarni qanday turlari ko'paytiriladi?
3. Baliqlarni urchitish ishlari qanday olib boriladi?
- 4.Hovuz xo'jaliklari sharoitida baliqlarni boqish, urchitish va ko'paytirish tadbirlari to'g'risida so'zlab bering.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. I.A. Karimov. Barkamol avlod orzusi. – T.: «Sharq» nashriyot-mathb. konserni, 1999.
2. I.A. Karimov. O'zbekiston XXI asrga intilmoqda. –T.: O'zbekiston, 1999.
3. I.A. Karimov "Jahon moliyaviy iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralari". – T.: 2009 y.
4. I.A.Karimovning Vazirlar mahkamasining 2009 yilning asosiy yakunlari va 2010 yilda O'zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining eng ustivor yo'nalishlariga bag'ishlangan yig'ishda qilingan ma'ruzasi.
5. I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch". – Toshkent "Ma'naviyat", 2005 yil.
6. Umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. Maxsus son. T.: "Sharq" nashriyoti, 1999 yil.
7. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Respublika ta'lim markazi "Uzviylashtirilgan davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi" (Mehnat ta'limi, tasviriy san'at, chizmachilik, musiqa madaniyati va jismoniy tarbiya (1-9 sinflar)). Toshkent: 2010 y.
8. T.X.Ikromov. Chorvachilik asoslari. Darslik. Toshkent. «Sharq», 2001 y.
9. T. X. Ikromov. "Xususiy chorvachilik". Toshkent: «Sharq», 2002 y.
10. O'. Xoldorov. "Qishloq xo'jalik mehnati" (5-sinflar uchun o'quv o'llanma). – Toshkent: "O'qituvchi", 1992 y.
11. M.SH. Shoumarova, T.A. Abdillayev, D.M. Musayev. "Qishloq xo'jalik ashinalari atamalarining ruscha-o'zbekcha lug'ati". – Toshkent: "Fan", 1994 y.
12. O'zbek Milliy ensiklopediyasi. Barcha tomlar jamlanmasi (1-14 tomlar). shkent.
13. Uy-ro'zg'or ensiklopediyasi. Toshkent.
14. A. Xushmatov. «Fermer xo'jaliklarini muvofiqlashtirish va biznes-reja sh». Toshkent: 2001 y.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

O'RTA MAXSUS, KASB – HUNAR TALIMI MARKAZI

«TASDIQLANDI»

Oliy va O'rta Maxsus ta'lim vazirligi

192- sonli buyruq

"11"may 2011 yil

Kasb – hunar kollejlari uchun Chorvachilik va parrandachilik asoslari fanidan O'QUV DASTURI

Tuzuvchilar:

A.Abdunavlonov-Bo'ka Bo'ston qishloq xo'jalik kasb-hunar kolleji uslubchisi

Taqrizchi:

Namunaviy mavzular rejası

	Bo'lim va mavzular	Jami soat	Shundan	
			Nazariy	Amaliy mashg'ul
	Chorvachilikning rivojlanish darajasi va istiqboli.	2	2	
I. Qo'ychilik va echkichilik.				
1. Qo'y va echkilarning xalq xo'jaligidagi ahamiyati va asosiy biologik xususiyatlari.	2			
2. Qo'ychilik mahsulotlari.	2	2	2	
3. Nasilchilik ishlari.	2			2
4. Asrash va oziqlantirish.	2			2
5. Echkichilik, asosiy zotlari.	2	2		
6. Nasilchilik ishlari.	4	4		2
7. Junni guruhlash va nasllarga ajratish.	2			2
Jami:	18	10	10	
II. Yilqichilik va tuyachilik.				
1. Yilqichilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati.	2	2		
2. Zotlar tasnifi.	4	4		2
3. Nasilchilik ishlari.	2	2		2
4. Oziqlantirish va parvarish qilish	4	4		2
5. Tuyachilik mahsulotlari.	2	2		
Jami:	14	14		8
IV. Qoramolchilik.				
1. Xalq xo'jalik ahamiyati va biologik xususiyatlari.	2	2		
2. Mahsuldorlik ko'rsatkichlari va unga ta'sir etuvchi omillar.	2	2		2
3. Zotlar tasnifi. Mintaqalashtirish.	4	2		2
4. Nasilchilik ishlari.	2	2		2
5. Yosh mollarni parvarish qilish texnologiyasi.	4			2
6. Oziqlantirish, oziqlantirish me'yorini tuzish.	4			4
7. Qoramollarni bo'rdoqiga boqish.	2	2		2
8. Fermer xo'jaliklarida sut va go'sht ishlab chiqarish bo'yicha ilg'or tajribalar.	2	2		2
Jami:	22	16		16
V. Cho'chqachilik.				

1.	Xalq xo'jalik mohiyati va biologik xususiyatlari.	2	2
2.	Asosiy zotlari.	2	2
Jami:		4	4

VI. Parrandachilik.

1.	Xalq xo'jalik ahamiyati va biologik xususiyatlari.	2	2
2.	Zotlar tasnifi va mintaqalashtirish.	2	2
3.	Inkubatorlarda jo'ja ochirish texnologiyasi.	4	
4.	Jo'jalarni asrash, tashish va boshqa texnologiyasi.	2	2
5.	Katta yoshdagi parrandalarni asrash va oziqlantirish.	2	2
6.	Tuxum yetishtirish.	2	
7.	Broyler tuxumi va go'shtini yetishtirish.	4	2
Jami:		16	10

VII. Quyunchilik va mo'ynachilik.

	Quyunchilik va mo'ynachilikning xalq xo'jaligidagi ahamiyati va rivojlantirish texnologiyasi.	2	1
	Quyunchilik zotlari va mahsuldorligi.	2	2
Jami:		5	5
Xammasi:		80	58

MUNDARIJA.

Kirish	3
I-BOB. CHORVACHILIK OMILLARI	
1.1. Chorvachilikning o'zgarib borgan darajasi va natijalari	4
1.2. Hayvonlarni boqish mas'ulidatiga nisa qiluvchi omillar	9
II-BOB. CHORVACHILIK SOHALARI	
2.1. Qo'ychilik	12
2.2. Qo'ychilikda naslchilik ishlari	14
2.3. Qo'y larni asrash va boqish	17
2.4. Lekki chorvachilik faoliyati haqida	19
2.5. Yilqichilik o'tlarni xalq xo'jaligidagi ahamiyati	21
2.6. Ot zotlari haqida	23
2.7. Yilqichilik fermalaridagi o'tlarni parvarish qilish	26
2.8. Tuxu chorvachilikdagi faoliyati haqida	30
2.9. Qoramolchilik chorvachiligi fermalari haqida	34
2.10. Qoramol zotlari	38
2.11. Qoramol larni parvarish qilish	40
2.12. qoramol larni g'ozlari boqish texnologiyasi	44
2.13. Cho'chqa chorvachilik asoslari	48
III-BOB. CHORVA OZUQASI	
3.1. Yem xushuk turlari va ularni tayyorlash texnologiyasi	50
3.2. Chorvachilik uchun yem-shirot turlari	55
IV-BOB. PARRANDACHILIK HAQIDA	
4.1. Parrandachilik fermalarining ish faoliyati	59
4.2. Jo'jalarni boqish texnologiyasi	61
4.3. Parrandachilikda (o'rdak tovu, ajir kaplar va boshqa) sayroqi go'zal qushlarni parvarishlash	63
4.4. Bedana parrandasi boqib parvarishlash	65
V-BOB. QUYONCHILIK VA MO'YNACHILIK	
5.1. Quyonchilik ish faoliyati haqida	70
5.2. Quyonlarni asrash va boqish	72
5.3. Chorvachilikda mo'ynali mahsulotlar beradigan qunduz, nutriya xayvonlarini boqish	74
5.4. Ondatra mo'ynali hayvonini parvarishlash	78
5.5. Norka hayvonini boqish va ko'paytirish	79
VI-BOB. HAYVONLARINI KO'PAYTIRISH VA KASALLIKLARDAN ASRASH	
6.1. Qishloq xo'jalik hayvonlarini ko'paytirish asoslari	82
6.2. Hayvonlarni boqish va parvarish qilishda naslchilik ishlari	85
6.3. Qishloq xo'jalik hayvonlarini urchitish usullari	89
6.4. Chorva xayvonlarda uchraydigan kasalliklar va zoovetenariya sohasi	93
VII-BOB. QO'SHIMCHA TAKLIF QILINAYOTGAN MAVZULAR	
7.1. Ipak qurti	100
7.2. Ipak qurti zarar kunandalari va kasalliklar	103
7.3. Asalar xo'jaligining faoliyati	105
7.4. Baliqchilik xo'jaliklari faoliyati	113
7.5. Baliqlarni ko'paytirish ishlari	117
Foydalanilgan adabiyotlar	120
Ilova. O'quv dasturi	121

M.Z.MURTOZAYEV, A.A.KUSHAKOV, T.A.ALIBOYEV

CHORVACHILIK VA PARRANDACHILIK ASOSLARI

Mas'ul muharrir:
M.Hayitova

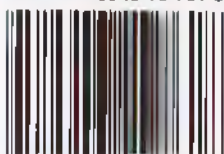
Texnik muharrir:	A.Moydinov
Musahhil:	F.Ismoilova
Musavvir:	H.G'ulomov
Kompyuterda tayyorlovchi:	N.Rahmatullayeva

«Fan va texnologiya» nashriyoti 130100
Toshkent shahri, Navoiy 30

Nashr.lits. AIN^o149, 14.08.09. Bosishga ruxsat etildi 25.07.2012.
Bichimi 60x84 1/16. «Timez Uz» garniturası. Ofset bosma usulida bosildi.
Shartli bosma tabog'i 14,75. Nashriyot bosma tabog'i 14,25.
Tiraji 300. Buyurtma №78.

«Fan va texnologiya» nashriyoti

ISBN 978-9943-10-781-8

9 789943 107618